

RASYONEL EKONOMİK FAALİYETİN MUHASEBESİ AÇISINDAN WERNER SOMBART ve MAX WEBER

Kürşat Haldun AKALIN*

ÖZET

Werner Sombart (1863–1941) ve Max Weber (1864-1920), Yahudilerin ya da Puritanların modern Batı uygarlığına katkı sunduğu hakkında bilimsel bir tartışma başlatmıştır. M.Weber, rasyonalizmin özünü, kalvinizmin metodik ve ekonomik yaşama tarzı olduğunu kabul etmiştir. Weber'e göre, kadercilik öğretisinin kalvinist yorumu, her günkü davranışa doğrudan tesir etmiş ve temelini de kapitalist toplumun başarı güdüsü oluşturmuştur. Weber, aşırı gelenekçi oldukları için Yahudilerin kapitalist gelişmedeki nedensel rollerinin son derece sınırlı olduğu görüşünü öne sürmüştür. Weber'e karşı çıkan Sombart ise, Protestanlığın mistik olmasına rağmen, Avrupa'lı Yahudilerin mistik bir hayata karşı direndiklerini belirtmiştir. Ayrıca Sombart, Yahudilerin dünyevi asketik olduklarında ve çilekeşliğin öz denetimle bağıntısının bulunduğu ısrarlı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musevilik, Protestanlık, Çift girişli muhasebe

Werner Sombart and Max Weber from the point of the accounting of the rational economic action

ABSTRACT

Werner Sombart (1863–1941) and Max Weber (1864-1920), started in a academic polemic on the contribution of Jews or Puritans to modern Western civilization. M. Weber accepted the nucleus of rationalism in Calvinism's a mode of methodic and economic life. According to Weber, the Calvinist interpretation of the doctrine of predestination, as it influenced everyday behaviour, underlies the achievement drive of capitalist society. Weber argued that the causal role of Jews in capitalist development was so limited, because Jews are very traditionalistic. Sombart argued, against Weber, that Protestantism is mystic, but European Jewry resists the mystic life. Also Sombart insisted that Jews are inner-worldly ascetic and associated asceticism with self-control.

Key Words: Judaism, Protestantism, Double-entry bookkeeping

---

* Doc. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, (haldunakalin@osmaniye.edu.tr)

1.Giriş

Werner Sombart'ın rasyonel ekonomik faaliyetin veya kapitalizmin ruhunun güdüsü olarak gördüğü Judaizmin temeli, tanrının seçtiği ulusu ile yaptığı anlaşmaya (yasaya) bağlı kalması halinde ödüllendireceği ve uymaması durumunda da cezalandıracağı esası oluşturmaktadır. Kötülerin bu dünyada yaptıkları iyiliklerinin karşılığını bu dünyada aldığını fakat işlediği her kötülüğün cezasını öldükten sonraki hayatında çekeceği, iyilerin ise bu dünyada cezalandırılıp öte dünyada ödüllendirileceği mantığı ile Judaist muhasebeyi kuran rabbiler; tanrının lütfunu veya gazabını yasa ölçeğinde kişinin kendi davranışları ile hak ettiğini öne sürmüş, yaşanan her anda karşılaşılan her olayın mutlaka yasaya göre bir değerlendirmesinin yapılmasını ve yasaya uygun karar verilmesini şart koşmuşlardır. Eski Ahit'in pek çok metninde, her davranışın bir karşılığı olduğu, kişinin eylemi ile tanrının ödül ya da ceza olarak gönderdiği olay (bela-iyilik) arasında bir neden-sonuç bağının¹ olduğu, kişinin yasaya

1 Tanrı, insanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun, verimli olun ve çoğalın dedi. (Yaratılış 1: 25) Tanrı kadına, nedir bu yaptığın diye sordu. Kadın, yılan beni aldattı, o yüzden yedim diye karşılık verdi. Bunun üzerine Tanrı yılanı, bu yaptığından ötürü karnının üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin, seninle kadını onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim, dedi. Tanrı kadına, çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim, ağrı çekerek doğum yapacaksın, kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek, dedi. Tanrı Adem'e, karının sözünü dinlediğin ve sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi, yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın, toprağa dönünceye dek ekmeğini alını teri dökerek kazanacaksın, çünkü topraksın ve topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin, dedi. (Yaratılış 3: 1-18) Nuh, Rab'be bir sunak yaptı. Orada bütün temiz sayılan hayvanlarla kuşlardan yakmalık sunular sundu. Güzel kokudan hoşnut olan Rab içinden şöyle dedi: İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insan yüreğindeki eğilimler çocukluğundan beri kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim. Dünya durdukça ekin ekme ve biçme, sıcak ve soğuk, yaz ve kış, gece ve gündüz hep var olacaktır. Tanrı Nuh'la antlaşma yapıyor. (Yaratılış 8: 20-22) Tanrı, yeryüzündeki bütün canlılar ve denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir, bütün canlılar size yiyecek olacak, yalnız kanlı et yemeyeceksiniz çünkü kan canı içerir. Sizin de kanınız dökülürse, hakkınızı kesinlikle arayacağım, her hayvandan hesabını soracağım. Kim insan kanı dökerse, kendi kanı da insan tarafından dökülecektir, çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. (Yaratılış 9: 1-6) Avram doksan dokuz yaşındayken Rab ona görünerek, Ben Her Şeye Gücü Yeten Tanrı'yım, seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet edilecek, bir yabancı olarak yaşadığın toprakları bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim, onların Tanrısı olacağım. Soyun düşmanlarının kentlerini mülk edinecek. (Yaratılış 17: 1-22, 22: 17) Soyunu gökteki yıldızlar kadar çoğaltacağım. Bu ülkelerin tümünü onlara vereceğim. Yeryüzündeki bütün uluslar senin soyun aracılığıyla kutsanacak. (Yaratılış 26: 4) Firavun sizi dinlemeyecek. O zaman elimi Mısır'ın üzerine koyacağım ve onları ağır biçimde cezalandırarak halkım

aykırı her halinin karşılığında insan gücünü aşan bir olayla karşılaşacağı duygusu uyandırılmaktadır. Eski Ahit'in tanrısına inanan ve rabbilerin yorumlarına uyan kişinin, kendi vicdanında bir muhasebe muhakemesi kurması gerektiğini vurgulayan rabbileri görüşlerini irdeleyen Sombart²; insanın bu inancı karşılığında tanrıda bir kredisinin olduğu, karşılaştığı her olayda kendi muhakemesiyle karar verdiği ve iradesiyle de uyguladığı her fiili davranışıyla yeni bir borç-alacak denge durumuna geçtiği hakkındaki düşünceleri öne çıkarmıştır. Yasaya ne kadar titizlikle bağlı kalmış olsa da, en sonunda, kişinin tanrı ile arasında kurulan bu muhasebe kaydında, insanın daima rabbine karşı borçlu çıkacağında ısrar eden rabbilerin görüşlerini irdelerken Sombart; bir kimsenin iyilerden mi yoksa kötülerden mi olduğuna işlediği her fiilin muhasebe sisteminde bir puan karşılığının olduğuna, bireyin amel defterine işlenen bu sürekli kazanç-kayıp hesabında günahların bir sütunda sevapların da ayrı bir sütunda toplandığına dikkatleri çekmiştir. Anlaşmaya yani tanrının yasasına uyarak yaptığı iyiliklerinin

İsrail'i ordular halinde Mısır'dan çıkaracağım. (Çıkış 7: 4) Kulların İbrahim'i, İshak'ı, İsrail'i anımsa. Onlara kendi üzerine ant içtin, soyunuzu gökteki yıldızlar kadar çoğaltacağım. Söz verdiğim bu ülkenin tümünü soyunuza vereceğim. Sonsuza dek onlara miras olacak. (Çıkış 32: 13) Kurallarına göre yaşar, buyruklarımı dikkatle yerine getirirseniz: yağmurları zamanında yağdıracağım, toprak ürün ve ağaçlar meyve verecek, bol bol yiyecek, ülkenizde güvenlik içinde yaşayacaksınız, ülkenize barış sağlayacağım, korku içinde yatmayacaksınız, savaş yüzü görmeyeceksiniz, düşmanlarınızı kovalayacaksınız, kılıç darbeleriyle önünüzde yere serilecekler, size iyilikle bakacağım, sizi verimli kıлып çoğaltacağım, sizinle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim. (Levililer 26: 1-12) Söz dinleyin ki, üzerinize iyilik gelsin, atalarınızın Tanrısı Rab'bin size verdiği söz uyarınca süt ve bal akan ülkede bol bol çoğalınız. Bugün size verdiğim bu buyrukları aklınızda tutun. (Yasanın Tekrarı 6: 3) Bugün size bildirdiğim buyruklara tam tamına uyun ki, yaşayınız, çoğalınız ve gidip Rab'bin atalarınıza ant içerek söz verdiği ülkeyi mülk edinesiniz. Tanrınız Rab'bin sizi kırk yıl boyunca çölde dolaştırdığı uzun yolculuğu anımsayın! Buyruklarına uyup uymayacağınızı, amacınızın ne olduğunu öğrenmek için sizi sıkıntılara sokarak sınıdı. Size sert kayadan su çıkardı. Bu serveti toplayan kendi yeteneğimiz, güçlü elimizdir diye düşünebilirsiniz; ancak bu serveti toplama yeteneğini size verenin Tanrınız Rab olduğunu anımsayın. Atalarınıza ant içerek yaptığı antlaşmayı sürdürmek amacıyla bugün de bunu yapıyor. (Yasanın Tekrarı 8: 4) Size ilettiğim buyruklar uyarınca siz ve çocuklarınız Tanrınız Rab'be döner, bütün yüreğinizle O'na uyarsanız; Tanrınız Rab size acıyacak, sizi sürgünden geri getirecek, sizi dağıttığı ulusların arasından yeniden toplayacak. (Yasanın Tekrarı 30: 1-4)

- 2 “Tanrıyla yapılan anlaşma, kısmen bu dünyada ve kısmen de öbür dünyada, yerine getirilen görevler için ödüllendirilmeyi ve önemsenmeyen buyruklardan dolayı da cezalandırılmayı gerektirir. Ödüllendirilme ve cezalandırılma duygusunu, zorunlu olarak şu iki hesap mantığı izler: birincisinde, her eylem, kaçınılmaz olarak, kişiye ya kazandırdığı sevapla ya da kaybettirdiği günahla bir amel terazisi ağırlık hesabını sürekli olarak değiştirirken; ikincisinde de, her bir kişi için açılmış bir muhasebe defterini işleten, yani işlediği her eylemine denk gelen ödül veya ceza ağırlığını terazinin kefesine koyarak yeni bir sonuca ulaşan, kişiye özgü oldukça karmaşık bir muhasebe sistemi vardır.” (Sombart 1911: 208)

karşılığı olarak kişinin aldığı sevaplar onun için gökte açılmış defterin bir sayfasına işlenip, bazı yorumculara göre yerde de sağ omuzuna tek tek yazılıp, her gece toplamı alınırken; tanrıya isyan edip anlaşmanın dışına çıkmakla yaptığı kötülüklerin bedeli olarak verilen günahlar defterin diğer sayfasına veya sol omuzuna tek tek yazılıp her gece toplamı alınmaktadır. Sevaplar toplamı günahlar toplamını çok az da olsa aşarsa, yani terazide iyilikler kefesi ağır gelirse, bu kişi o gece dürüst³ olarak yazılmakta; tersi durumda da, defterin kötü fiiller toplamı iyilikler toplamından fazlaysa, yani terazide kötülükler kefesi ağır gelmekteyse, o gece kötü olarak yazılmaktadır. Sabah meleklerin övgüsüyle dürüst olarak uyanan kişinin, o gün işlediği bir eylemle kötülük kefesinin ağır gelerek melekler tarafından gün boyu lanetli olarak aşağılanması kuvvetle muhtemel

3 “Her bir kişi için açılan hesap defterinden çıkarılan anlık bakiyeye göre sürekli değişen dürüstlük veya kötülük hali yani cennetlik veya cehennemlik durumu, rabbinin (164-200) konuyu kesinleştiren mükemmel kelimeleriyle çok iyi tanımlanmıştır: ‘Kişinin seçeceği doğru yön hangisidir? Bu yol, kişinin kendisine şeref kazandırdığı gibi bütün insanları da onurlu kılan davranışları gerektirir. Kasvetli veya belirsiz olan emirlere uymada, en az, kesin olan emirlere bağlandığın kadar duyarlı olmayı gerektirir. Emri yerine getirmede gösterilen ihmalkarlığın sonucunda uğranılan kayba karşı yasaya uymanın getirdiği ödülü, içerdiği kayba karşılık elde edilecek kazancı bir düşün. Üç şey üzerinde dikkatle düşün, günahın gücüne kapılmayacaksın. Senden yukarıda olanı bil, gören bir göz ve duyan bir kulak seni her an gözlüyor, yaptığın tüm işlerin bir kitaba yazılmaktadır. Bir kimsenin dürüst ya da kötü olarak nitelendirilmesi, yerine getirilen emirlere karşı önemsenmeyen buyruklar arasında kurulan dengeye dayanmaktadır. Açıkçası, kişinin dürüstlerden mi kötülerden mi olduğunu belirleyen günah-sevap toplamları farkının belirlenmesi, her bir amelin hesabının tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı her bir kişinin, söylediği kelimelerin ve yaptığı işlerin yanında hiç konuşmaksızın jestlerle uyandırdığı hislerin bile dikkatle deftere yazıldığı, her şahıs için açılmış bir hesap defteri vardır. Ruth Rabba’ya göre, her bir kişi için açılan bu hesap defterini tek tek İlyas peygamber işlemektedir (33a); Esther Rabba’ya göre ise, kişinin söylediği her sözün ve yaptığı her işin hesabını tutma göreve meleklerle verilmiştir (86a). Her bir kişinin, şahsı adına gökte açılmış bir hesap defteri vardır, İsrail’in ise özellikle açılmış büyük bir hesap defteri bulunmaktadır (Sifra 446). Ölüm için hazırlanma yollarından birisi de, hesabını daima sevap bakiyesi verecek şekilde hazır etmek maksadıyla iyilikler yapmak ve küçük de olsa her kötülükten uzak durmaktır (Kohelet Rabba, Tic). İstenilmesi halde kişinin hesap defterinden bakiye alınmakta, toplamlar arasındaki farka göre hesaplanan kalan sonucuna göre kişinin dürüst mü yoksa kötü mü olduğuna bakılmaktadır. Melekler İshmael’i suçladıkları zaman; Tanrı, şu anki durumu nedir, dürüst bir adam mıdır yoksa kötü bir adam mıdır, diye sorar. Melekler biz bilemeyiz diye cevap verince; bu sefer tanrı, uyduğu emirler mi daha fazladır yoksa uymadığı emirler mi, yani amel terazisinde günahları mı ağır gelmektedir yoksa sevapları mı, diye sorar. İshmael’in sevapları daha ağır gelince, melekler, o dürüst bir adammış diya cevap verirler. Bir kişinin dürüst mü yoksa kötü mü olduğu hakkındaki en son karar, o kişi öldükten sonra hesap bakiyesine göre verilmektedir. Kişi öldüğünde, doğduğu anda şahsı için açılmış bu kişisel hesap defteri de kapatılmakta, sevap ile günah toplamları çıkarılmaktadır. Fark ne kadar küçük de olsa bile, farka (bakiyeye) göre kişinin dürüst ya da kötü olduğu sonucu bir yaftaya (shetar) yazılmakta, her bir kişiye hesap defteri okunup verilmektedir.” (Sombart 1911: 209)

olması nedeniyle, inanan elbette her an değişmekte olan hesap bakiyesinin ne durumda olduğundan hiç haberi olmayan kişi; her an özdenetimli⁴ ve rasyonel⁵ karakteriyle, yasaya aykırılık demek olan kötülükten sakınacak ve tanrıyı bağlı kalarak iyiliğe yönelecektir. Talmud yorumlarında, yaptığı her an ki davranışıyla kişinin yasa ölçeğinde değerlendirildiğini, sevap-günah terazisinin her eylemle yeni bir dengeye geldiğini vurgulayan Sombart; rabbinik metinlerde kişinin anlık dürüst veya kötü olduğunu belgeleyen her eylemin karşılığı artı veya eksi değeriyle hesap defterine işlendiğinin

4 “Dürüstlük, en katı bağlılığıyla yasaya uygun biçimde yaşamak anlamına sahip olmuştur. Sadece yasayı dikkate alan ve yorumlayan yazıcıların tesiriyle dindarlık, yaşamın her anında yasaya bağlı kalma anlamını içermiştir. Yasaya bağlılık, yasa kişiyi duygusallıktan ve ruhsallıktan uzak tuttuğu ölçüde, rasyonel kılar. Artık din, herkesin inançla bağlandığı ve yerine getirdiği tek yasa halini almıştır. Öte dünyacı asketikizm, daima Judaizme aykırı gelmiş ve ters düşmüştür. Sana verilen ruhu koru ve asla öldürme ilkesi, yaşamın idaresini oluşturan ve her zaman da geçerli olan Talmud temeli olarak benimsenmiştir. Zararsız zevklere dahi kapılmamalı; sabah uykusu, çocuksu boş laflar ve bilgisiz ve akılsız kişilerle gidilen evler kişiyi yoldan çıkarır ve yasadan koparır. Zevke kapılan herkes yoksul kalacaktır (Süleyman’dan Hikmetler 21: 17). Şu halde, insanı yasanın dışına iten her davranış, ya yararsızdır ya da zararlıdır. Yararsızlığa yönlendiren her coşku, karşılıksız yardımda bulunmaya zorunlu kılan kalbin şefkatliliği, ihtirasın ve günahkarlığın kaynağı olan duygusallık; kişiyi yararsızlığa sürükler. Diğer taraftan dindarlığın en önemli erdemleri, özdenetim ve dikkatlilik, yasanın düzenine ve çalışmaya sevgiyle bağlanmak, aşırıya kaçmamak ve gösterişten sakınmak, daima ölçülü olmak, saflık ve temizlik, daima dakik ve akli başında olmaktır. Özdenetim ve ölçülülük, ahlakçıların üzerinde ısrarla durduğu hiç değişmeyen konulardandır. Raba, gereksiz yere boş konuşan herkesin yasaya aykırı davrandığında ısrar ederdi. Boş lafın veya eğlenceli ziyafetin, akıllı her kişi tarafından yasaklandığı halde; özdenetimlilik, ölçülülük ve gösterişten uzak temizlik dindar Musevinin temel erdemleri haline gelmiştir. Güçlülerin güçlüsü kimdir, elbette duygularını açığa vurmayan ve tutkularını da katı bir denetim altında tutandır (Aboth de R. Nathan 23: 1). Çalışkan ve sözüne güvenilir bir kişinin tasarıları, sadece bolluk ve bereketi gaye edinirken; düşünmeden davranan her aceleci asla umduğuna ulaşamaz ve yoklukla karşılaşır (Süleyman’dan Hikmetler 21: 5). Bilgisiz heves işe yaramaz, acelecilik insanı yanılığa düşürür ve günaha sürükler (Süleyman’dan Hikmetler 19: 2). Sıkı çalışma ve tutumluluğa gelince böylesine verimli bir hale ulaşmak için sayısız uyarı ve teşvikler vardır, rabbiler Mezmurları (lvii: 9)Yahudi güne uyanmalıdır gün Yahudiye değil şeklinde yorumladılar.” (Sombart 1911: 210)

5 “Kişinin en güçlü içgüdüleri kesinlikle kontrol altında tutulmalı, doğru kanallara yönlendirilmeli, doğal güçlerinden korunmalı ve yararlı maksatlara hizmet eder hale getirilmelidir. Kısacası, içgüdüler ve tutkular, mutlaka rasyonelleştirilmelidir. Yahudi, yemek iştahını sadece ayın için tatmin etmekte, masasını bir tanrı sunağı olarak görmekte, masa üzerindeki her yiyeceği de tanrıya karşı üstlenilmiş görevleri yerine getirmede gerekli gücü veren bir kurban olarak kutsal kılmaktadır. Açlık gibi sevgi de mutlaka rasyonel kılınmalıdır. Ancak duyguların rasyonelleşmesi yoluyla doğal haliyle sevginin kesinlikle denetim altında tutulması mümkün olabilir. Yasayla sınırlandırdığı cinsel ilişkiye aileyi güçlendiren bir özellik kazandıran Judaizmde, münzevilik ve günahkârlık yoktur. Musevilik cinsel ilişkiyi yasaklamamakta tam tersine rasyonelleştirmektedir. Erkek karısız olmamalı ve kadın da kocasız olmamalıdır, fakat her ikisi de birleşmelerinde tanrının ruhunu gözetmelidir.” (Sombart 1911: 164)

bildirilmesinin, her somut davranışla değişen yeni bakiye durumuyla bu kişinin dürüst olarak cennetlik ya da kötü olarak cehennemlik olduğunun uyarılmasının, rasyonel ekonomik etkinliğin biçimsel dokusu olan çift girişli muhasebenin temelini oluşturduğu görüşünü ileri sürmüştür. Zira tek tanrı vurgusuyla düalist etkiyi⁶ en aza indiren Judaizmdeki sevap ile günah kavramları, bir süre sonra da, kapitalizmin kâr ile zarar hesap bakiyelerinin içerdiği anlam ile sonuçlara⁷ sahip olmuştur. Her kişinin hesap bakiyesinin dürüstlerden çıkması arzulanarak, kişinin ömrü boyunca yaptığı her fiilden kazançlı çıkması özellikle vurgulanmakta; her bir günah ya da sevap tek başına değerlendirilerek kişiden ayrı olarak ele alınmakta, cezayı da ödülü de kişinin karakterine değil de doğrudan iyilik-kötülük konusuna bağlanmıştır.⁸

6 “Dinlerin çoğunu biçimlendiren ve kötülüğü kötülük tanrısının yarattığına dayanan keskin düalizm, kendisini en çok şehvet arzularında göstermektedir. İyilik ile kötülük tanrılarının mücadelesine dayanan düalist inanç, bu dünyaya günahı kadınların getirdiği ve kadınların da şeytanın bedenleşmiş hali olduğu fikrine kapılan hastalıklı ruhları türettiği için, iki cinsin yaklaşımına kesinlikle yasak getirmiştir. Kadının yüzüne dahi bakılmamalıdır. Kadınla el sıkışmalar ve bakışmalar, günaha sürükleyen şeytanın (kötülük tanrısının) ayartmalarıdır. Böylece diğer dinlerde insanlar, çöllere giderek mağaralarda tek başına yaşamaya veya manastır hücrelerine aç susuz kapanmaya mecbur kalmışlardır.” (Sombart 1911: 167)

7 “Ölünceye kadar tutulan kişinin günah ile sevap hesaplarıyla, toplamalarının farkından çıkarılan bakiyeye göre belirlenen dürüstlük-kötülük yaftasıyla bu amelleri değerlendirmenin hiç de kolay bir konu olmadığı ortadadır. Öbür dünyanın veya ruhani diyarın olmadığı ve ruhsallığın reddedildiği Eski Ahit döneminde, ödül ile cezalar kişinin veya neslinin bu dünyadaki hayatında verileceği için, dürüstlük ya da kötülük sonucunu belirlemek o kadar zor değildi. Fakat bunu izleyen rabbinik ilahiyatında, ödüller ile cezaların kısmen bu dünya hayatında kısmen de öldükten sonraki sonsuz ruhani yaşamda verileceği inancının öne çıkmasıyla; dürüstü kötünden nasıl ayrılacağıyla ilgili konu çok zor bir soru haline gelmiş, doğru ve kesin bir sonuca ulaştırmak için her bir şahıs için hesap tutulduğu görüşü rağbet bulmuş, kişiye özgü tutulan muhasebe kaydı karmaşık ve sanatsal bir sistem olarak geliştirilmiştir. Kişinin her davranışının içerdiği günah ile sevapları ayrı sütunlara kaydedip ve sürekli toplamalar alınması sonucunda oluşan bakiyeye göre, dürüst-kötü olduğunu belirleyen bu muhasebe kaydında; davranışın kendisi sermaye ve davranışın sonuçları da faiz olarak değerlendirilmeye başlanmış, eylemin kendisinin yani sermayenin sonraki hayatta karşılığını alacağı vurgulanmış, fakat davranışın etkileri olarak meyvelerinin bu dünyada verildiği öne sürülmüştür. Tanrı, bakiyesi dürüst çıkan bir kimseye, davranışının meyvelerini yani sermayenin faizini bu dünyadaki hayatında verse bile; bu dünyevi yararlılıklar, gökteki ruhani yaşamında vereceği sermayesinin karşılığını azaltmamaktadır. Sadece olağanüstü bir şekilde yani kendi gayretinin dışında kişi şans eseri mucizevi biçimde bir nimet elde ettiği zaman, dürüst kişinin gökteki ödülünden azalmalar olur. Üstelik, hesap bakiyesi dürüst çıkacak kişi, işlediği her günahın cezasını (fakirlik, hastalık) bu dünyadaki hayatında cezalandırılırken; ölümle kapanan hesapta kötü yaftası takılacak kişi, yaptığı bütün iyiliklerinin karşılığını (zenginlik, güç, sağlık) bu dünyada alır. Böylece ölümden sonraki sonsuz hayatında dürüst sadece ödüllendirilirken, kötü de sadece ceza görmektedir.” (Sombart 1911: 148)

8 “Rabbinik ilahiyatında algılanan bu tanrının her bir kişi için açtığı bu hesap defterinde dikkati

Geçmişe dayanması nedeniyle Judaizmin kesinlikle rasyonel ekonomik faaliyetle uyumlu olmadığını öne süren Max Weber'e göre; Yahve yasası bireysel aklı özgürce kullanıp her an karşılaşılan olaylarda kullanıp işletmesine olanak tanımamakta, tam tersine, aklı yasayı yani vahyi anlamada mahir kılarak, sadece vahiy kapsamında veya tanrı sözü sınırlarında akla işlerlik kazandırmaktadır. Neredeyse beş bin yıl öncesinden yazılmaya başlanan, kimlerin ilavesiyle veya çıkarmasıyla son şekline ulaştığı bilinmeyen kutsal yazılara aklı mahkum etmiş olmakla, Judaizm veya rabbinik ilahiyatı; bu nedenle Weber'e göre, gelenekçidir, her an değişen ve fiilen yaşanan gerçeğe uyum sağlaması mümkün değildir, gerçeklere değil de yüzlerce yıl önce yazılan ve hiç değişmeyen kutsal yazılara dayandığı için özgür aklı tamamıyla köreltmış ve yok etmiştir. Geçmişini uygulattırarak gelenekleri mutlak yasa gücüne eriştiren ve kişiyi geçmişe bağımlı bir hale getirerek gelenekçi⁹ kılan binlerce yıllık Yahve

çeken bir diğer kavram, kapitalizmin ikinci temel özelliğiyle çok yakından bağlantısı olan kâr kavramıdır. Günah ya da iyilik, kötülüğü de sevabı da işleyen kimseden ayrı bir şey olarak ele alınmıştır. Hakkında hüküm verilen kişinin kendisi olsa da, toplanılan sadece iyilikler veya kötülükler olmaktadır. Rabbinik ilahiyatına göre her günah veya her sevap, tek başına alınmakta ve yalnızca kendisi olarak değerlendirilmektedir. Ceza, konuya göredir ve günahı işleyen kişiye göre değildir. Uyulmayan emirlerin miktarı, teker teker sayılır ve hesap edilir. Tıpkı para miktarının kişilerden ayrı olduğu gibi, günahkârın şahsiyeti veya ahlaki durumu kesinlikle dikkate alınmamakta; para miktarının para toplamına eklenmesinde veya çıkarılmasında olduğu gibi, kişinin işlediği her günah hesap defterindeki günah toplamına eklenmekte veya yaptığı her iyilik de sevap toplamına eklenmektedir. Yasaya isyandan yani günahtan sakınan dürüst kişinin, bu dünyadaki ödülleri ve öteki dünyadaki varlığı için hiç durmaksızın çaba sarf etmesi, bu nedenle devamlı olarak ödülleri artırma gayreti halini alır. Dürüst kişi, kendi vicdanının her anında tanrının cömertliğine layık olup olmadığını bilmediği için, yani kendi kişisel hesabında ödülün mü yoksa cezanın mı daha fazla olduğunu tahmin dahi edememesi nedeniyle; sürekli olarak iyi işler yaparak ve yasaya bağlanarak, kişisel hesabına ödül üstüne ödül kazanmayı gaye edinecektir." (Sombart 1911: 154)

- 9 "Ekonomik gelenekçilikten serbest kalınması, hiç kuşkusuz, tüm geleneksel hakimiyetlere olduğu kadar dinsel geleneğin kutsallığına karşı çok güçlü bir eğilim faktörü haline gelmektedir. Kazanmaya karşı mutlak ve bilinçli ilgisizlik, geleneğe en katı şekilde bağlı kalma haliyle yan yana bulunur. Geleneklere bağlılık, hemen her yerde belirtilerine rastlanılan burjuva-kapitalist ekonominin düzen altına aldığı koşullara uyum sağlanması karşısında en güçlü içsel engeli oluşturan bir tutumdur. Üstelik geleneğin çökmesiyle birlikte, az ya da çok derecede yaygınlık kazanan hür ekonomik teşebbüs de, bir gerçek olarak hoşgörülecektir. Ahlaki kutsamaya dayanan tanımlanmış bir yaşama standardı anlamındaki kapitalist ruhun savaşmak zorunda olduğu en önemli hasmı, gelenekçilik olarak adlandırılan ve her tür yeniliğe karşı tavır almış tepkilerdir. Kapitalizm için gerekli olan bir meslek olarak çalışmayı, nihai bir maksat haline getirerek, iş içinde en uygun bir içerikte kavramsallaştıran temel; gelenekçiliği baş aşağı etme fırsatlarını beraberinde getiren, en büyük dinsel terbiyenin sağlanmasıdır. Örneğin bir bankanın veya bir ihracat işinin yönetimi, sadece kapitalist teşebbüs tarzında mümkündür. Bunlar geleneksel bir ruhu devam ettiriyor görünseler de, eski gelenekçiliği sona erdiren devrim bütün

yasasıyla, tanrı sözü yani gerçek tek yasa gücüne kavuşan vahiyle, sadece bireysel akıl değil fakat tanrı aklı da geçmişe veya değişmez yazılı metne mahkum edilmiştir. Bu nedenle Judaizmin, yaşanan ve değişen zamanın koşullarına değil de çok uzak geçmişin sözlerine yani geleneklerine dayandığını belirten Weber; tanrı yasası haline getirilen geçmişin sözlerine dayandığı ve kişiyi de bu yasaya bağımlı kıldığı ölçüde rasyonel içeriğe sahip olamayacağını, bireysel aklın serbestçe kullanılmasını zorunlu kılan kapitalist ruhun kaynağı olamayacağını öne sürmüştür.¹⁰ Gelenekçi olması veya geçmişe dayanması nedeniyle Judaizmin kesinlikle rasyonel ekonomik faaliyetle uyumlu olmadığını öne süren Weber'e göre; Yahve yasası bireysel akıl özgürce kullanıp her an karşılaşılan olaylarda kullanıp işletmesine olanak tanımamakta, tam tersine, akıl yasayı yani vahiy anlamada mahir kılarak, sadece vahiy kapsamında veya tanrı sözü sınırlarında akla işlerlik kazandırmaktadır. Luther'in meslek anlayışını dahi Ortaçağ gelenekçiliği sınırlarında gören Weber, Luther'i irrasyonel

---

gücüyle devam etmektedir. Bireyci kapitalist ekonominin temel özellikleri; katı bir hesaplama tarzı üzerinden yükselen rasyonelliğe dayanması, sağgörülü ve dikkatli bir zihin berraklığıyla ekonomik başarıya odaklanması olduğu gibi; ayrıca, köylünün tüketim için üretme alışkanlığına, lonca ustalarının çalışanlar üzerinde kurduğu ayrıcalıklı gelenekselliğe, siyasal fırsatların sömürülmesine yönelen ve irrasyonel vurgunlara dayanan maceracı kapitalizme şiddetle karşıdır." (Weber 1921: 29)

- 10 "Tanrının hoşnutluğuna eriştiren davranışların işareti olarak övülen biçimsel yasallığa dayanan Eski Ahit'in bu kısımları üzerinde özellikle durulur. Musa yasasının sadece Yahudi halkının bağlı kaldığı törensel veya saf tarihsel emirleri, Hıristiyanlık tarafından geçersiz kılınmış olsa da; doğal hukukunun bir ifadesi olarak geçerliliğini devam ettirmekte ve öylece korunmaktadır. Musa yasasının devamı, ancak, çağdaş yaşama uyum sağlayamayan unsurların seçilip ortadan kaldırılmasıyla mümkündür. Buna rağmen sayısız ilgili özellikleriyle Eski Ahit ahlakı, hâlâ, bu Protestanlığın dünyevi asketikizmin temel nitelikleri olarak öz-dürüstlük ruhuna ve akla uygun yasallığa çok güçlü bir teşvik sağlamıştır. Böylece bazı çağdaş yazarlar gibi yeni yazarlar da, özellikle de İngiltere'deki İngiliz Yahudiliğini, doğru anlaşılması koşuluyla, Puritanizmin temel ahlaki eğilimi olarak tanımlamakta tamamıyla haklıdır. Filistin Yahudiliği, kutsal metinlerin yazıldığı dönemdeki gibi düşünülmemelidir; asırlar boyu biçimsel, yasal ve Talmud eğitiminin tesiriyle geliştirilen Judaizm dikkate alınmalıdır. Paralellikler çizilirken, çok dikkatli olunmalıdır. Eski Yahudiliğin yaşamın saf kabulüne yönelik genel eğilimi, Puritanizmin kendisine özgü niteliklerinden tamamıyla çok uzaktır. Orta çağ ve modern Judaizmin ekonomik ahlakından olduğu kadar, kapitaliste özgü ahlaki değerlerin gelişmesindeki belirleyici konumlardan da tamamıyla uzak olduğunun gözden kaçırılması gerekir. Yahudiler, siyasal eğilimli ve vurguna dayanan maceracı kapitalizmin tarafında yer almışlar; Yahudilerin ahlaki değerleri, tek kelimeyle dışlanmış ve aşağı kapitalizmdi. Fakat Puritanizm, sermayenin ve işgücünün rasyonel örgütlenmesinin ahlaki değerlerini aktarmaktadır. Puritanizm, Yahudi ahlakından da, sadece rasyonel örgütlenmesine uyan ahlaki değerleri almıştır." (Weber 1921: 110)

bulurken Calvin’i rasyonel olarak nitelendirmiştir.¹¹

Birer irrasyonel etmenler olarak geleneklerden olduğu kadar duygulardan da arınmış şekilde serbestçe bireysel karar verme özelliğiyle rasyonelliği öne çıkaran Weber; gerek maksada ulaştıracak araçların seçilmesinde ve gerekse de faaliyetlerin yöneldiği hedeflerin planlanmasında, geleneklerin ve duyguların etkisini en aza indirilmesinin ön koşulu olarak, dinde rasyonelleşme üzerinde odaklaşmıştır. Bu rasyonellik ölçeğinde neredeyse bütün yaşan dinleri inceleyen Weber; sadece Protestanlık-Kalvinizm-Puritanizm-Methodizm çizgisindeki dinleri rasyonel bulması, diğer dinleri savaştı-öbür dünyacı-gelenekçi vs gibi nitelendirmeler altında irrasyonel olmakla itham etmesi, bu iddialarına karşı yöneltilen eleştirilerin¹² odağını

11 “Tamamen yüzeysel bir bakışta bile, hem katoliklikte ve hem de Luthercilikte, dinsel hayat ile dünyevi faaliyet arasında derin bir ayrılığın bulunduğu derhal fark edilir. Nihai sonuçları itibarıyla Lutherliliğin kesinlikle meydana getiremediği, kilise ve ayinleri yoluyla erişilecek kurtuluşu kalvinizmin tamamıyla bünyesinden çıkartıp atması, katoliklik ile olan kesin belirleyici farklılığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, kalvinizmin orta çağ asketizmiyle olan farklılığı gayet açıktır. Kalvinizm, metodik hayatı, katolikizmde olduğu gibi manastır hücreleriyle sınırlandırmamıştır. Ayrıca, en önemli nokta olarak, kalvinizmde, azizlerin doğal hayattan farklı kılınan yaşamı, dünyanın dışında kurulan manastır cemaatlerinde değil, bu dünyanın içinde ve kurumlarında yer almaktadır. Ahretteki kurtuluş uğruna bu dünyadaki tavrın rasyonelleşmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Kişi, Tanrının bir kez yerleştirdiği yerinde ve mesleğinde kalarak, dünyevi etkinliği, hayatında sebat ettiği bu durumun kabul ettirdiği sınırlar dahilinde olmalıdır. Bu nedenle, Luther için meslek kavramı, geleneksel bir sınırlamada kalmıştır. Oysa, pratikte Tanrı, kendisine yardım eden kimseye, yardım eder. Böylece kalviniste göre, kişi kendi kurtuluşunu kendisi hazırlar veya daha doğru bir deyimle kurtuluşunun bilincini kendisi yaratır. Fakat bu yaratma, seçilmiş veya lanetlenmiş olarak yalvarışa hiç kulak asmayan bir Tanrı inancıyla, sistematik bir kendi kendine hakim olma seçeneği ile ayakta kalır. Öbür dünyanın hatırı için, bu dünyadaki tavrın rasyonelleştirilmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur.” (Weber 1921: 40, 83)

12 “Üniversal tarih açısından Max Weber için birinci planda gelen Batı sivilizasyonu ve onu besleyen, oluşturan kaynaklardır. O arada İslam’a ve Uzakdoğu dinlerine kadar el atılması onları öz varlığı ile tanımak için değil, daima Batıyı kontrast halinde daha iyi tanıtabilmek gibi sınırlı bir maksada bağlanıp kalmaktan dolaydır. Her şey bir tarafta oluşmuş; öbür taraf bunun tamamıyla dışında ve uzağında kalmış! Rasyonel hayat, rasyonel bilim, rasyonel musiki, disiplinli iş ve meslek ahlakı, hepsi yalnız ve yalnız Batı dünyasına mahsus ve diğerlerine yabancı! Hedef bu olunca, farklı kültür çevrelerini birinden öbürüne su sızdırmaz duvarlar arasında sert ve koyu renklerle bölünmüş göstermek bir ölçüde kaçınılmaz olacaktı. Tıpkı manyetik alan üstüne serpilen metal bilyelerin orta yeri boş bırakarak iki kutba bölünürmesi gibi, Max Weber’de de seçilen uçlar bizi hemen zıt uçlara götürüp orada bırakıyor. Kontrastı belirgin hale getirmek için bir taraf hangi renklere boyanmışsa karşı taraf tam tersi renklerle takdime diliyor. Bütün bunların gerçeği fazla zorlamak bahasına mümkün olacağını söylemeye hacet yoktur. Kah ilk ve öz kaynaklardan devşirme, kah yüz yıllar sonrasının derviş cezbesinden aktarma, fakat her defasında Batıdakine yüzde yüz ters olmasına dikkat edilerek seçilmiş inançların basit, tek katlı bir kesit üzerine resmedilişi!.. ve daha garibi: mukayesenin bir ucuna Hıristiyanlığın ne

oluşturmuştur. Weber'in kuramında, kapitalizmi ortaya çıkaran tek etken olarak dinin rasyonel içeriğinin olması savı, ister istemez, araştırmacıları dinler ile kapitalizm arasında bir farklılık kıyaslaması¹³ yapmaya yönlendirmiştir. Sombart¹⁴ ile Weber arasındaki görüş ayrılığında¹⁵, dinleri

olsa belli bir tarih kesiminde (reformasyon-sonrası) kanatlarından biri –kalvinizm ve ona yakın mezhep ve tarikatlar- oluştururken, karşı uca kontrast'ı diye neredeyse tarih dışına sürülmüş bir İslam imajı getirilip oturtulmuş. İslam'ın, diğer taraftan, bir kısım tavizlerle beraber, aslında en büyük hasım olarak karşısına aldığı hayat tarzını da burada aramak lazımdır: İslam, mala mal varlığından değil kibir ve gurur metaı, çokluk yarışı olduğundan karşıdır; ve de –ilave edelim- işin o yanı söz konusu oldu mu öyle çekingen ve tereddütlü değil, sonuna kadar sebatlı ve kararlı olarak karşı! Weber'in ve bir kısım batılı tarihçilerin İslam'ı feodal yapılı bir din olarak takdim ederken düştükleri hata da bizce buradadır: İslam'ın karşısında olduğunu yanında imiş görme ve göstermeleri... İslamın her halde kendini kısa zamanda “dünyaya” uydurmayı başarmış bir din olduğuna şüphe yoktur. Bu uyumu, önünde hazır bulduğu toplum yapısına (özellikle feodal yapıya) körü körüne teslimiyet manasına kadar vardırırmamakla beraber, dinin dünya nimetleri karşısında mü'mine oldukça geniş bir yaklaşım payı tanıdığı rahatlıkla söylenebilir.” (Ülgener 2006: 57)

- 13 “Max Weber meseleyi ilk defa kalvinist ahlâk ile kapitalist zihniyet arasında illiyet münasebeti bakımından mübalâğalı bir tarzda ileri sürdüğünden bu iddia kendi kusuru olmayarak yanlış anlaşılmalı ve Weber'in güya kalvinizmi kapitalizmin babası olarak göstermek istediği zehabı hasıl olmuştur. Bu yanlış anlayışlar çok heyecanlı ve her iki tarafın da ekseriya çirkin bir şekilde uzatıp götürdüğü şiddetli bir münakaşaya yol açmışlardır. Kapitalizmi meydana getiren âmilin püritanizm olduğunu zannetmek, fikrimizce Max Weber'i yanlış anlamak olur; esasen böyle bir iddianın fikir tarihi bakımından kabulüne de imkân yoktur. Kapitalizm, garp kültürünün umumiyetle rasyonelleşmesi yolunda daha çok evvel ve daha geniş bir plân üzerinde ortaya çıkmıştır.” (Rüstow 1942: 405)
- 14 “Sombart, iktisat tarihine muhtelif bakımlardan verimli olabilecek yeni araştırma usulleri getirdi. Sombart'ın iktisat tarihi tetkiklerine kazandırdığı en mühim yenilik, manevî ilim metotlarını kendi sahasına nakletmiş olması idi. Mamafih, bu nakil, bütün iktisat tarihini sırf manevî-ruhî bir tetkik sahasına kalbedecek derecede basit bir iktibastan ibaret değildi. Sombart, vazettiği tasnif ile bu gayeyi mümkün olduğu kadar tahakkuk ettirmeğe çalıştı; tarihte her ekonomi sistemi ona göre üç unsurdan teşekkül ediyordu: Zihniyet, hukuk nizamı ve -teknik! Bu tasnifte en ziyade dikkate değen cihet, reel-maddî âmiller yanında ekonomi süjesinin bütün duyuş ve inanış dünyası ile tarihçinin belli başlı bir mevzuu haline gelmiş olmasıydı. Sombart'ın sistemindeki en ehemmiyetli yenilik bu idi. Filhakika, tarihi âdeta insansız yazmak itiyadını edinmiş olan sathî bir ilim ve araştırma telâkkisine karşı, Sombart'ın insanı başta gelen bir âmil telâkki etmesi, iktisat tarihi etütlerinde pek mühim bir dönüm noktasını teşkil ediyordu. Kültür hayatını bütün çeşitliliği ile bölmeden ve parçalamadan mütalaa etmek, her devrin insanını kendisine has olan zihniyetle kavrayabilmek gibi, manevî ilimlere mahsus tetkik usullerinin iktisat tarihine tatbik edildiği zaman ne kadar verimli neticeler temin edeceği Sombart'ın etütleri ile anlaşılmalı.” (Ülgener 1942: 101)
- 15 “Werner Sombart (1863-1941) ve Max Weber (1864-1920) tarihçi mektebin üçüncü neslini teşkil eden iki büyük mütefekkidir. Her iki müellif de tarihçi mektebin vazettiği, fakat henüz tatbik edemediği metodoloji programlarına ve tarih sahasında bir sistem haline getiremediği ilk hazırlayıcı çalışmalara tevarüs etmişlerdir; bu itibarla ikisi de, Marx'ın Kapitalist çağ ismini verdiği muazzam problem yığınına vahdet ve insicam dahilinde işlemek, sistematik surette izah etmek vazifesiyle karşılaşmışlardır. Bu sebeple her iki mütefekkin en büyük eserlerini ortaya

bu dünyayı gelip geçici bulan Weber'in kuramı daha çok eleştirilere hedef olmuş veya araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Ruhsal yaşamı dolayısıyla ahret hayatını ret eden Tevrat'ın aksine, rabbinik ilahiyatının ilgi odağını ölümden sonraki hayatın oluşturması nedeniyle; aslında, ölümden sonraki hayata odaklanması veya bu dünyanın dışına çıkması nedeniyle Sombart'ın tanıttığı bireysel hesap defterini, Weberci bakış açısına göre tamamen irrasyonel olarak nitelendirmek de olanaklıdır. Luther'den¹⁶ farklı olan kalvinist meslek anlayışında¹⁷, bu dünya, kazanç maksatlarıyla ve mülk edinme emelleriyle dinin içine çekildiği gibi; daha üst mesleklere geçiş, yani bireysel yükseliş, tanrıya yaklaşma olarak kabul edilmişti. İbadeti kilisenin ve ayinlerinin dışına çıkarmada, rahibe gereksinim duyulmaksızın işinde tanrıya yönelmede bir başlangıç olan reform hareketinin; kurtuluşa ermede ayinleriyle ve ruhban kadrosuyla kiliseden

---

koyarlarken hiç değilse tarihçi mektebin an'anelerine olduğu kadar Marx'a da bağlı bulunmaları alelade bir tesadüf eseri değildi; her ikisinin fikir tarihindeki ehemmiyeti, Marx'ın iktisat ve dünya tarihine ait tetkik neticelerini objektif bir ilim çerçevesi içerisine nakletmelerinden ileri geliyordu. Sombart bu suretle Marx'a tâbi vaziyette bulunuşunu her zaman gözönünde tutmuştu.” (Rüstow 1945: 86)

- 16 “Kunduracı, nalbant, köylü, sanatına ve işine sahip her kişi, mesleğinde sabit kadem olmalıdır. Mesleğinde sebat et! Demek ki, Luther'in mesleği anlayışı, son derece muhafazakâr ve hükümdara tâbi ve muti bir telâkki mahsulüdür. Kalvinizmde başka türlü oluyor: bu mezhepte de herkes doğrudan doğruya Allah tarafından vazifelendirilmiştir. Fakat bu vazife, hayat boyunca sadıkane memuriyet hizmetinin ifası değil, elden geldiği kadar kulluk etmek suretiyle tanrının şanını yükseltmek, çoğaltmaktır. Bunun için bir çok yollar vardır ve herkes' en ileri gidebileceği yol ne ise onu seçecektir. İktisadî hayatta da böyledir. Nitekim on yedinci yüzyılda yaşayan İngiliz Kalvinist rahiplerinden Richard Baxter diyor ki: Tanrı sana doğrulukla daha fazla kazanabileceğin bir yol gösterdiği halde, sen bu yoldan gitmeyi ret edersen ve daha az kazanabileceğin bir yolu seçersen, çağrıldığın hidâyet ve ilham yolundan sapıtmış olursun. Görüyorsunuz ki, kalvinizmin meslek kavramı dinamiktir, faaliyetçidir. Luther mezhebindeki bunun aksine olarak statiktir, duraklayıcıdır. Calvin'in kendisi sadizme varan aşırı bir üstünlük (tahakküm) sevdasında ince (astenik) tipten, bir iradeci insandır.” (Rustow 1945: 138)
- 17 “Hristiyan manastırlarının duvarları içinde o sıralarda pek mühim gelişimler vukuu bulmakta idi. Bizzat züht ve riyazetin kendisi metodik bir tarzda rasyonelleştiriliyordu. Artık züht için sabah kızılığında uyanmak kâfi gelmiyordu, gebenin muhtelif saatlerinde dahi ibadet için uyanık olmak icap ediyor. İşte bu maksatla çarklı saat ve bunun hiç şaşmayan çalışması icat edildi. Unutmayalım ki, orta çağda taksim edilmiş zamanla yaşayan ilk insan rahipti ve kilise çanları bilhassa onun zamanı taksim etmek ihtiyacına uymaktaydı. Reformasyon devri kendi alanında rahipliği ve manastırları kaldırdı; fakat züht ve riyazet bununla hiç ortadan kalmış olmadı, yalnız içtimaîleştirildi ve dünyevileştirildi ve işte asıl o vakit tahdit edilmemiş bir halde umumileşti. Züht ve riyazet cereyanı artık manastır duvarları arkasında kalıp orada kabarmakla iktifa etmiyor, bulanık dalgalarını bütün hayatın açık, düz ve çıplak ovasına taşıyordu. Hattâ reformasyonun çağdaşlarından Sebastian Frank şunu söylemişti: sanıyorsun ki manastırdan kurtuldun halbuki şimdi herkes bütün hayatınca bir rahip olacaktır. İşte Max Weber, bu hadiseye, züht ve riyazetin yeryüzüne inmesi, demiştir.” (Rüstow 1942: 136)

ümidini kesen ve kendi içinde hür iradesiyle tanrıyı aramaya özendiren mistizm ile uyumlu olması¹⁸, Weber'in kuramı açısından çelişkili sonuçlar çıkarmıştır. Sombart'a¹⁹ göre de, rahip ve kilise gibi tüm araçları ortadan kaldırarak, kişinin her an ve her ortamda tanrısıyla iki sırdaş arkadaşı

18 “Batı kültürüne özgü bir rasyonelleşme vardır. Özellikle irrasyonel sayılan mistik yönelmenin dahi rasyonelleşmesi mümkün olabilir; bu rasyonelleşme eğilimi yaşamın diğer bölümlerinde yani ekonomik hayatta, teknikte, hukukta ve yönetimde rasyonelleştirmeler görülebilir. Tanrı tarafından verilmiş bir görev anlamında kullanılan meslek kavramına, Luther üzerinde tesirli olan Alman mistiğinde rastlanılmaktadır. Bireylerin bir defa yerleştirildiği mesleklerinde ve konumlarında kalmalarını, dünyevi işlerle bu sınırlı yaşam durumu içinde kalmalarını öngören, Luther'in meslek kavramı, bu nedenle geleneksel bağlantılar içinde kalmıştır. Meslek uğraşısını tanrının verdiği tek görev anlamındaki Lutherci meslek kavramı, Ortaçağ dinsel ahlakı içinde Alman mistikleri tarafından da benimsenmişti. Özellikle Tauler dinsel değerler ile dünyevi uğraşları eşit düzeyde görmüş, asketik uygulamaların geleneksel biçimlerindeki düşüş de Alman mistiklerince de kabul görmüştür. Mistiklerle kıyaslandığında Luthercilik, kesinlikle geri bir adımı ifade eder. Mistiklere göre, Luther ve özellikle de Lutheryen kilise, rasyonel meslek ahlakının psikolojik temellerini öyle pek fazla dikkate almış değildir. Sıkı çalışma aracılığıyla kurtuluşa ulaştıran asketik öz denetim eğilimini dahi, Lutheryan kilise tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Kalvinist inanç yoluyla bireysel iç yalnızlığının baskısı altındaki kardeşlik sevgisinin özel biçimiyle; kişi hem dünyayla olan tüm bağlarını koparmış, hem de kalvinizmin toplumsal düzendeki üstünlüğünü kabul etmiştir.” (Weber 1921: 46)

19 “Kapitalizm de Judaizm gibi, doğal ve yaratılmış dünyanın ortasındaki yabancı bir unsur gibi ortaya çıkmış olmasına rağmen, maddi dünyayla tam bir uyum içinde bulunmuş adeta tasarlanmış ve hedefe yönelmiş eğilimlerdir. Böylesine uyum içinde bulunan özellikler demetini bir araya getiren tek bir etken vardır, bu da rasyonalizmdir. Rasyonalizm, kapitalizmin olduğu kadar, Judaizmin de temel tanımlayıcı özelliği olduğu gibi; rasyonalizm ve entellektüelizm, sorumsuz mistizmin sanatsal ilhamın amansız düşmanıdır. Yahudi dininde gizemlere yer yoktur, büyük bir ihtimalle de tanrıyla içten dostluk kuran mistik yönelmeleri ret eden tek din yine Juadizmdir. Vecit haline gelmiş kişinin içinde veya kendi ruhani gözleriyle tanrısını gördüğü bu birlik mutluluğunu, diğer tüm dinler en yüce ve en kutsal bir emel haline getirmişken, Judaizmde tanrı ile kişi birbirinden kesinlikle ayrıdır. Yahudilikte hiç olmadığı halde, Hıristiyanlıkta tanrıyla bir olmaya yönlendiren çok büyük duygusallıklar vardır. Üçleme öğretisi tanrı ruhu İsa'da bedenleşmekte, ekmek-şarap ayininde kişi tanrıyı görmekte ve tanrının ruhunu bedenine almaktadır, İsa'nın ruhunu almış azizlere tapılmaktadır. Oysa Musevilik, ruhsal olduğu ölçüde düşsel de olan tüm bu mistik yönelimlere nefretle bakar, tanrı ile insanın ruhsal yaklaşımla bile olsa birleşmesini içeren mistik açıklamaları şiddetle kınar. İnanç ile ruhsallığı bütünleştirmiş diğer dinlerde, ruhun tanrıya yükselmesiyle mümkün olan tanrı ile kurulan sohbetin coşku dolu hazzın yerini, okul da denilen Sinagog içinde yüksek sesle sadece Tevrat okunur, çünkü tanrı insanlarla Tevrat'ta konuşmuştur. Musevilikte, tüm bu duygusallıklardan ve ruhsallıklardan kopmuş, sadece yasaya bağlanmış birey, doğal eğilimlerini kendi rasyonel muhakemesinin kontrolü altına aldığı anda, kelimenin tam anlamıyla her şeye aklıyla hakim olmaya başlar, gerçek anlamda birey olur. Uygarlığın tek hedefi olmalıdır, kişiyi mistik olarak her ne düşsellik ve duygusallık varsa hepsinden kurtarmaktır, içgüdüsel yönelişlerin akılsızlığından kopan kişi böylece saf rasyonel bilinçliliğe doğru ilk adımını atmış olacaktır. Bir düşünün! Tanrıyla ruhsal birlik coşkusundan kendisini kurtararak her şeyi akıl ve bilim yoluyla kavramaya başlayan bir deha, rasyonelliğin ve entelektüelliğin en yüksek tarzı olarak kabul görecektir.” (Sombart 1911: 145, 180)

olarak başbaşa kalması ve özgürce dilediği şekilde ibadet etmesi ruhsallığı üzerine kurulan mistizm; rasyonalizmin karşıtıydı, mistizmden kopulduğu ölçüde rasyonelliğe yaklaşılmaktaydı. Bu nedenle Yahudilik, mistizmden olduğu kadar büyüden²⁰ de uzak kalmış olmasıyla, rasyonel ekonomik faaliyetin nedensel güdüsü açısından Protestanlığa kıyasla daha az çelişkili görünmektedir.

2.W. Sombart'ın Çift Girişli Hesap Düzeni ve Teşebbüslerin İrrasyonel İşleyişi

Rasyonel ekonomik faaliyet ile çift girişli defter tutma arasında doğrudan bir bağ kurmuş olan Sombart; kapitalizmi de, ruh, biçim ya da hukuksal düzen, teknik donanım olmak üzere bir bütün oluşturan üç unsura dayandırmıştır. Kapitalizmin ruhunu tamamen ekonomik bakış açısına göre irdeleyen, kazanç peşinde koşma-rekabet-rasyonellik olmak üzere üç temel düşüncenin kapitalist ruhu oluşturduğunu belirten Sombart'ın esas çabası, kapitalist iktisat zihniyetini²¹ tüm yönleriyle açıklamak

20 “Elleri kolları büyüye veya efsuna olan kör inançlarıyla bağlanmış bulunan böyle bir ekonomik grupla kapitalizmin gelişmesi olanaksızdır. Musevilik, muhtemelen, hristiyanlığı ortaya çıkardığından beri, büyüden tamamıyla bağımsız bir din olma özelliğini kazandığından bu yana, ekonomik tarihi bakış açısıyla, çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Büyünün hakimiyetinin dışındaki bir alanda olmasından dolayı, hristiyanlık, ekonomik hayatın rasyonelleşmesi önündeki çok önemli engellerden birini aşmayı başarmıştır. Büyü, teknolojik ve ekonomik ilişkiler kalıbını kendine bağımlı kılar. Rasyonel bütün ahlak ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı, ananeçiliği, mukaddes kılınan gelenekselliği sona erdirerek ortaya çıkmış, ticaret ve sanayi zümresine dayanmıştır. Geleneksel engeller tek başına ekonomik tahrikler yoluyla aşılmamaktadır. Şayet, ekonomik aladakı tahrik evrensel ise, ilişkilerin rasyonelleştirilmesi ve rasyonel şekilde ıslah edilerek bu biçim hükmünde sürdürülmesi, kapitalist teşebbüs niteliğindeki rasyonel kurumların vücuda getirilmesi, çok dikkate değer bir meseledir. Bu çağda keşiş, rasyonel yaşayan, metodik olarak çalışan ve rasyonel anlamdaki bir hedefe, yani gelecekteki hayatına yönelen bir insandı. Dua etmek uğruna sadece keşiş için saatin kongu çalar ve gün saatlere taksim edilirdi. Manastır cemaatinin ekonomik hayatı, daima rasyoneldi. Reform bu sisteme kati bir şekilde nüfuz etmiştir. Uhrevi asketikizm sona ermiştir. Protestanlığın asketik öğretisi, dünyevi asketikizmine uygun gelen bir ahlak meydana getirmiştir. Yoksulluk gerekli değildir, ama zenginlik peşinde koşmak da, insanı, pervasızca zevklere düşürerek baştan çıkartmamalıdır.” (Weber, 1950; 352)

21 “Sombart, iktisadî faaliyetlerin bütün devrelerine ve şekillerine uyan ve iktisadî hayatta mevcut olan sayısız vâkıaların hepsine tevafuk eden mücerret (abstre) bir iktisat nazariyesini yaratmak imkanını veyahut mevcut böyle bir nazariyenin verimli olabileceğini kabul etmiyordu. Sombart'ın fikrine göre, her büyük devrin kendine mahsus bir nazariyeye ihtiyacı vardır, ve müellif yalnız kapitalizm devrine mahsus bir ekonomik nazariye meydana çıkarmak istemektedir. Sombart, tarihçilerin kendilerine hedef tuttıkları bu sistemin aksine olarak, muayyen bir devire hâkim olan zihniyeti, yani kapitalizm zihniyetini, bütün mahiyeti ile kavramak ve bu zihniyeti bütün eski ve tamamen başka neviden olan iktisat zihniyetleri ile

olmuştur. Kapitalist iktisat zihniyeti kapsamında öne çıkardığı ekonomik rasyonelliği kesin hesaplama içeriğinde²² açıklayan Sombart, kapitalizm düşüncesinin kökenini sadece tarihsel bir dönem olarak değil, fakat bu dönemin psikolojik güdülerinden teknik donanımlarına ve bireyin kazanç maksatlı eylemlerine yasalar temelinde bir düzen getiren hukuk yapısına varıncaya bütün yönleriyle incelemiş, rasyonel ekonomik faaliyetin hesaplar altında denetim altında tutulmasının ve özellikle de her an kâr veya zarar durumunun hesaplanmasının önemi üzerinde durmuştur. Sombart gibi bir ekonomik sistem mantığı içinde olmasa da, kapitalizmi bir düzen ilişkisi temelinde ele alan Weber de, daha çok sosyolojik yorum tarzında incelemiş, rasyonel ekonomik etkinlik ile rasyonel muhasebe arasında çok yakın bir bağ kurmuştur.²³ Ekonomik ve ticari faaliyeti sadece daha çok para kazanma güdüsü içeriğinde inceleyen Sombart; kapitalist sisteme

---

karşılaştırmak istemektedir; bundan sonra da başka neviden ve bir defaya mahsus olan bu iktisat zihniyetinin, kapitalist devre has iktisadî hayatın bütün tezahürlerini nasıl kapladığını ve hususî bir tarzda nasıl şekillendirdiğini göstermek istemektedir. Böylece Sombart, iktisat zihniyetinin inkişafına mahsus bir nazariye ile, kapitalist iktisat zihniyetinin tesir ve hâkimiyeti altında olan iktisat tezahürlerinin ideal tiplerini ortaya koymakta ve gerek büyük inkişaf konstrüksiyonunu ve gerek abstre metotlarını kullanılması suretiyle elde edilen kapitalist tezahürlere mahsus olan bu tipleri, iktisat tarihine ait hususî neşriyattan topladığı binlerce çeşitli malzeme vasıtasıyla tevsik etmeğe çalışmaktadır.” (Kessler 1942: 74)

22 “Kapitalist ekonominin büyük bir kısmı, bir para değerini içeren (üretim araçlarının satın alınması, mamul maddelerin satılması, işgücünün kullanılması vs gibi) mallarla ve hizmetlerle ilgili sözleşme ve antlaşma yapmaktır. Üstelik kapitalist ekonomik faaliyetin başlaması ve bitmesi, daima belirli bir miktar parayı gerektirmiş ve parayla gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, kapitalist ruhun en önemli unsurunu hesaplama biçimleri oluşturmuş olduğundan, kapitalizmin en eski tarihinden beri hesaplama daima var olmuştur. Hesaplamayla, evreni rakamlara dayalı olarak düşünme alışkanlığı ve muhtemelen yeterliliği eğilimini kast ediyorum, bu hesaba dayalı düşüncenin gelir ve harcama gibi son derece karmaşık bir sisteme dönüşmüş olduğunu kast ediyorum. Ayrıca ilave ediyorum ki, rakamlar daima bir değeri ifade etmektedir, bir bütün olarak bu değerlendirme sistemi de en küçük de olsa sonuçtaki artı yada eksi olarak farkı göstermektedir, hasılat ile harcama toplamalarının karşılaştırılmasından ulaşılan bu artı yada eksi farkları şirketin işlerinden kâr mı yoksa zarar mı etmekte olduğunu kesinlikle göstermektedir. Hesaplama mekanizması iki sütunlu bir kayda dayandığından, ticari aritmetiği ve muhasebeyi zorunlu kılmaktadır. Çift girişli gelir gider kıyaslamasının en mükemmel ve en öğretici örneklerine Venedikli Soranzo kardeşlerin kapsamlı ticari aritmetik kitaplarında (1406) rastlanılmaktadır.” (Sombart 1916: 125)

23 “Kapitalizmi ortaya çıkaran son merci faktörü, sürekli rasyonel nitelikteki teşebbüs, rasyonel muhasebe, rasyonel teknoloji ve rasyonel hukuğun olmasına rağmen; bunlarla kalınmamakta, rasyonel ruh, genel olarak hayat üslûbunun rasyonelleşmesi ve rasyonel iktisat anlayışı da bunları tamamlayan zaruri faktörler olmaktadır. Rasyonel bütün ahlâk ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı; ananeciliği, mukaddes kılınan gelenekselliği sona erdirerek ortaya çıkmıştır. Şayet, ekonomik alakadaki tahrik evrensel ise, ilişkilerin rasyonelleştirilmesi ve rasyonel şekilde ıslah edilerek bu biçim hükmünde sürdürülmesi, kapitalist teşebbüs niteliğindeki rasyonel kurumların vücuda getirilmesi, çok dikkate değer bir meseledir.” (Weber 1950: 354)

ekonomik rasyonelliğin hakim olduğunu, planlanan maksatlara erişmek için seçilen hedeflerin ise kesin ve doğru bir şekilde hesaplanabilmesi için rasyonel muhasebeye gereksinim duyulduğunu²⁴ önemle belirtmiştir. Sombart'ın temel ilgisi ekonomik rasyonalizm üzerinde yoğunlaşmış olsa da, ekonomik ve kültürel bir fenomen olarak kapitalist sistem ile matematiğe olduğu kadar retoriğe de dayanan rasyonel muhasebe arasında doğrudan bir bağ kurmasında, rasyonel ekonomik faaliyeti ayrıntısıyla inceleme maksadı önemli bir rol oynamıştır. Muhasebe ile kapitalizm arasındaki ayrılmaz bağ konusunu inceleyen Weber, Sombart gibi çift girişli defter tutmayı ayrıntılı olarak incelemek yerine, sermaye hesabının tutuluyor olmasını²⁵ kapitalizmin ve bunun öngördüğü rasyonel ekonomik faaliyetin var olması için yeterli görmüştür. Ekonomik rasyonelliği doğrudan sermaye muhasebesi üzerine kuran Weber, teşebbüslerde kârın maksimizasyonu hedefi üzerinde durmuş, kapitalist işletmenin gelişmesinde piyasanın rasyonelliğinin önemini belirtmiştir.²⁶

24 “Tüm diğer kültürel sahalara nüfuz etmiş olan ekonomik rasyonellik, ekonomik hayatın bütün boyutlarıyla uzaktan yakından ilgisi bulunmaktadır. Araçların belirlenen hedeflere kesin uyum sağlaması gerektiği düşüncesi, kapitalizmin temel ideolojik dayanaklarından biri haline geldiği gibi kültürel yapının tamamını kaplamış; zaman içindeki gelişimiyle insanların, nesnelerin ve olayların tamamıyla yararçı bir değerlendirmeye yönelmiştir. Kapitalist sistem altında sürdürülen bireysel ekonomik faaliyet, en yüksek düzeydeki rasyonellik düşüncesiyle bilgilendirilmektedir. Ekonomik rasyonellik, işin kapitalist düsturlarla yönetiminin çeşitli görünümünde kendisini göstermektedir. Ekonomik rasyonellik, uzun dönemi kapsayan ayrıntılı bir planlamayı zorunlu kıldığı gibi; araçların hedeflere kesin ve mutlak uyumunu, işleri gerçekteki içeriğiyle ve her ayrıntısıyla olduğu gibi yansıtan doğru ve tam hesaplanmasını gerektirmektedir. Ekonomik eylemi rasyonel kılan işe başlanmadan önce planlanması, kesin rakamsal değerlendirmelerle bütün iş gerçeklerinin doğru ve açık bir şekilde kayıt altına alınması, tüm bu muhasebe kayıtlarının önemli bir bütünlük olarak aralarında uyumun kurulmasıdır. Rasyonel ekonomik faaliyet kapsamında doğru ve kesin hesap kaydına gösterilen bu bağlılık ve uyum, tüm ekonomik eylemlerin kendi parasal değerlerini yansıtan bir hesap düzeni içinde açıkça gösterildiği ortamda, ve nihai bir maksat olarak kârların en yüksek düzeyine çıkmasını gözetilen yönetimde, tamamıyla doğaldır.” (Sombart 1996: 8-9)

25 “İhtiyaçların ne olduğuna hiç bakmaksızın, beşeri bir grubun gereksinimlerini endüstriyel olarak tedarik etmek için teşebbüs metoduyla icra ettiği her yerde kapitalizm mevcuttur. Daha özel bir deyimle, modern muhasebecilik metotları ve bilanço hesabına göre yapılan hesaplama yoluyla gelir yaratıcı gücüne karar verilen bir teşebbüs olarak rasyonel kapitalist kurum, her şeyden önce sermaye muhasebesi demektir. Günümüz kapitalizminin var oluşu için gerekli olan çok daha genel önkoşul; her günkü istekleri tedarik etmekle iştigal eden bütün büyük sanayi teşebbüslerine göre norm haline gelen rasyonel sermaye muhasebesinin varlığıdır. Teşekküllerin yapısal bir sonucu olarak, şirket, sabit bir sermayenin olmasıyla ve kurum çalışanlarının durumları gereği modern manâda sermaye hesabının tutulmasıyla kesin olarak tanımlanır.” (Weber 1950: 275)

26 “Sermaye muhasebesine dayanan rasyonelliğine nispetle, kapitalist bir tarzda belirlenmiş kazanç teminini olanaklı kılan yönelmesinin, nitelik bakımından diğerlerinden ayıran birkaç şekli vardır. Kazanç temini fiiliyle, resmi olarak cebri ve maddi bağımlılığı olmayan, hiç olmazsa

Oysa kapitalist gelişmeyi üç aşamaya ayıran Sombart, Avrupa'nın on üçüncü asırdan on sekizinci asrın ortalarına kadar süren döneme erken kapitalist aşama, on sekizinci asrın ikinci yarısından birinci dünya savaşına kadar geçen döneme tam kapitalist safha, 1914 yılından sonraki devreye de son zamanların kapitalist aşaması olarak adlandırırken bile; her üç dönemi birbirinden farklı kılan temel özellikleri, rasyonel muhasebenin gelişme düzeyleri tarafından yansıtıldığını öne sürmüştür. Çift girişli hesap kaydı düzeninde ortaya çıkan rasyonel muhasebe, tüccarların borç ile alacaklarını takip etmek ve o anki kâr veya zarar durumlarını en gerçekçi şekliyle görebilmek için seyir defterlerine yazdığı karmaşık olduğu kadar genellikle de okunamaz haldeki alış-veriş notlarının²⁷ yazıcılar tarafından hesaplara aktarılmasından doğmuştur. Başlangıçta unutmamak için tüccarın seyir defterine yazdığı daha sonra da alacaklarını tahsilde belge olarak kullandığı bu kısa açıklayıcı notlar, W. Sombart'a göre, 13. asır İtalya'sında çok yaygınlaşan ilk hesap kaydının ham malzemelerini

---

nispeten serbest kılınan değişimin açık olduğu pazardaki satın alma ve satış yöntemlerinin sürekliliğiyle piyasa üstünlüğünü kendi çıkarına kullanmaya yönelinmeli veya sermaye hesabının kullanıldığı sürekli üretken teşebbüslerde kârın maksimizasyonuna yönelinmelidir. Sadece modern batı dünyasında, sabit sermayesiyle, hür işgücüyle, rasyonel uzmanlaşması ve işlevlerin birleştirilmesiyle, rasyonel kapitalist işletme var olmuş; üretken görevlerin kapitalist girişimler temeli üzerindeki tahsisatıyla da, bir piyasa ekonomisi sınırlarında birlikte yönelinmesine ulaşılmıştır. Bu, biçimsel süreleri tamamıyla iradeye bağlı olan iş gücünün kapitalist organizasyonu; tipik sayılan ve hakim olan şekliyle halkın çoğunluğunun isteklerinin tedarik edilmesini, işçilerin üretim araçları mülkiyeti hakkında yoksun kılınması ve tahvil sahipleri vasıtasıyla teşebbüsün ele geçirilmesini gerektirir. Rasyonel kapitalist teşebbüsü düzen altına alan modern ekonomik işleyiş, para sisteminin düzenlenmesi üslubunun ve kambiyo senetleri ile tahvillerin ticarileştirilmesinin birliğini ifade etmektedir.” (Weber 1947: 278-280)

- 27 “Girişimci tüccar olarak, sadece malların alınmasında ve satılmasında uzmanlaşmamış, kapitalist sistemin belirli işlevlerini üstlenmiştir. Bu nedenle tüccar deyimi, mesleki etkinlik olmaktan ziyade fonksiyonel bir içeriğe sahip olmuş; işleri sürekli olarak daha kârlı bir hale getirmek için, tüccarlar, hesaplama ve senet kullanma çabalarını uyumlu tutmak istemişlerdir. Zeki ve uyanık bir kişilik olara tüccar, işiyle ilgili sürekli hesaplama tahminlerinde bulunmakta ve ikna edici görüşme yeteneğiyle satışlarını arttırmak istemektedir. Bir hesaplayıcı olarak tüccar, kârlı işlemlere girmekte, ucuza alıp pahalıya satmakta, mal alışında olsun mal satışında olsun hedefi daima yüksek kazanca ulaşmak istemektedir. İşini gerektiği gibi geliştirebilmek için mutlaka en ucuz fiyatla ürünü mal etmek, nihai ürün olarak en yüksek fiyatla satmak için tüccar; işlerini en iyi şekilde görebilmek için, doğru hesaplayıcı ve fırsatçı olmak zorunda kalmıştır. Tüccar yeteneklerini, tüm varlıklarını ve yeteneklerini en doğru ifadesiyle parasal ifadelerle çevirmekte kullanmaktadır. Birbirinden ayrı ve ilgisizmiş gibi görünen rakamları, kâr ile zarar şanslarını tahmin edebilmek için bütünleştiren tüccar; yeteneklerini de, doğru hesaplayıcılık temelinde geliştirmektedir. Her olayda sezgiden çok hesaba dayanmakla tüccar, çift kayıt giriş yaptığı ana hesap defterini, en mükemmel şekilde hesaplamanın yapıldığı bir temel olarak geliştirmiştir.” (Sombart 1996: 17)

oluşturmuş ve çift girişli defter tutmayı başlatmıştır. Tüccarın seyrir notlarından, her bir ticari işlemi bir tarafta borç ve diğer tarafta da alacak sütunlarıyla yani çift girişli olarak hesaplara aktarılması, Sombart'a göre²⁸, 14. asrın ikinci yarısından itibaren Cenova'da yaygınlık kazanmış, daha kesin bir ifadeyle 1340 yılından önce gelir-gider sütun toplamlarından kâr-zarar sonuçlarını her an hesaplamak mümkün olmuştur. Rasyonel ekonomik faaliyetin içeriğini ve gelişme seviyesini yansıtan rasyonel muhasebenin, ortakların paylarının da belirlendiği ve kâr-zarar durumuna odaklanıldığı sermaye hesabı aşamasında bile, ayrıntılı bir hale getirilen büyük defter hesaplarıyla çift girişli muhasebe düzeninin devam ettirildiği görüşünü öne süren Sombart; 1430'lu yıllarda sermaye hesabının tutulduğunu, büyük defterdeki borç-alacak ayrımıyla T hesap düzeninin şirketin sermaye devri hareketleri dikkate alınarak işlendiğini belirtmiştir. Luca Pacioli'nin 1494 yılında yayınladığı 'Summa Arithmetica' eserinde, kendisinden önceki görüşlerden de yararlanarak çift girişli defter tutmanın kapsamlı bilimsel analizinin yapıldığını belirten Sombart; Pacioli'nin geliştirdiği bu muhasebe kaydının, kapitalizmin her üç aşamasını da kapsamına ve modern muhasebe sisteminin de temelini oluşturmasına rağmen,

28 "Ticari aritmetiğin beşiği İtalya yada daha kesin bir ifadeyle Floransa'dır. Leonardo Pisano 1202 yılında yayınladığı 'Liber Abbaci' adındaki eserinde doğru hesaplama yapılmasının temelleri ortaya konmuştur. Fakat bu temeller, yalnızca hesaplama sanatının esasını öğretmekteyse de, pek bir gelişme sağlayamamıştır. Arap rakamları bile İtalya'ya on üçüncü asra kadar girememiştir. Arap rakamları olmadan hızlı ve doğru hesaplama yapabilmek kesinlikle olanaksızdır. On beşinci asırda ondalık kesirler keşfedilmiş olsa da, Simon Stevin'in etkisi sayesinde giderek daha çok kullanılmıştır. Gelir-gider ayrımıyla ve kâr-zarar sonucuyla ilk düzenli hazırlanmış muhasebe kaydı on üçüncü asır kadar gerilere gitmektedir. Papa 3. Nicholas'ın 1279-80 yıllarıyla ilgili olarak tuttuğu hesaplar, Floransa kentinin 1303 yılına ait gelir-gider hesabı; temel muhasebe uygulamasının bütün ayrıntılarının daha o yıllarda bilindiğini kanıtlamaktadır. Sayfanın ikiye ayrılarak gelir ile giderin ayrı ayrı sütunlara yazılarak sayfa diplerinde toplamlarının alındığı çifte kayıt muhasebe uygulaması, bunlardan çok daha eskidir. Cornelio Desimonis tarafından yapılmış araştırmalar, 1340 yılında Cenova kent hükümetinin uyguladığı pertita doppia sisteminin çift taraflı defter olduğunu ve bundan çok daha önce çifte kayıt hesabının tutulduğunu kanıtlamaktadır. Çift taraflı defterin on beşinci asırdan çok önce kamu ve özel kesimde tutulmuş olduğunu kanıtlayan pek çok belgeye ulaşılmıştır. Çifte giriş hesaplamasının ilk kuramsal açıklaması, Fra Luca Pacioli'nin 'Summa Arithmetica' isimli eserinin dokuzuncu bölümü gelir-gider toplamlarının alınmasına ve karşılanmasına ayrılmıştır. Gelişim çağındaki kapitalizm, bu asırlarda İtalya'da ufak tefek hatalarıyla da çift kayıt hesaplama tarzını uygulamaktaydı. Ticari aritmetik ve gelir-gider yada hasılat-harcama ayrımlı çifte kayıt hesapları orta sınıf mensupları arasında çok iyi bilindiği gibi, bu günlerde harcamayı ve tahsilatı yapan kimseler tarafından anında deftere işleniyordu. Messer Benedetto Alberti, saygın ve başarılı her tüccarın parmaklarına bulaşmış mürekkep lekelerinden dolayı gurur duyması gerektiğini sürekli vurgulamıştır." (Sombart 1916: 121-122)

toplamlarının alınarak her bir T hesabının kapatılması ve bilançonun çıkarılarak ulaşılan denge durumunun analizinin yapılması gibi sonuç konuları üzerinde pek durulmadığına dikkatleri çekmiştir.

Avrupa’da feodal ekonomik yapıdan kapitalist teşebbüse dönüşümde temel etkenin çift giriş defter kaydı olduğunda ısrar eden Sombart, rasyonel ekonomik etkinliği çift giriş hesap düzeni olmadan asla düşünülmemeyeceğini, dokusal olarak da kapitalist gelişmenin en önemli nedensel faktörü olan çift giriş defter tutmanın gerek bilgi içeriğiyle ve gerekse de getirdiği kayıt düzeniyle rasyonel ekonomik etkinliği hesaplarda izlemenin ve denetim altında tutmanın tek bilimsel yöntemi olduğunu öne sürmüştür. Rasyonel ekonomik faaliyeti en gerçekçi bir şekilde hesaplara yansıtmanın yolu olarak çift girişli defter tutma sayesinde, kapitalist teşebbüsünün yöneticileri ile sahiplerinin birbirinden ayrıldığını vurgulayan Sombart; sermayenin rasyonel kullanılmasında ve maksimum kâra ulaşarak sermaye sahiplerine ya da hissedarlara en fazla payın verilmesinde, en güvenilir hesap tekniği olduğunu belirtmiştir. Büyük defterdeki hesap toplamlarından çıkarılan bilanço, envanter ve kâr/zarar hesabının öneminin anlaşılması için, Simon Stevin’in ders kitabını²⁹ yayınlamasını beklemek gerekecekti. Rasyonel

29 “Simon Stevin’in ilk defa 1604 yılında Amsterdam’da yayınlanan ‘Vorstlicke Bouckhouding’ kitabının muhasebe tarihi açısından çok büyük bir önemi vardır. Jacob van der Schuere, muhtemelen Roma zamanlarında İtalya’da bulunmuş plan çift girişli muhasebe düzenine Simon Stevin’in çok önemli katkılarından çok önemli olduğundan (1625, folyo 215) söz etmiştir. ‘Değerli dostum Simon Steven, hesap kaydının mükemmel hale gelmesini sağlamıştır. İki asır öncesinde İtalya’da yaygın şekilde kullanılıyor olmasına rağmen Julius Caesar döneminde ve çok daha önceleri de görülmüş olan çift girişli hesap kaydı, son derece yararlı kılınmıştır. Simon Stevin’in yöntemi, net servet değişmelerini bir bakiye ile dengede tutulması hesabına dayanmakta, servetteki bu net değişikliği belirgin olarak açığa çıkaran bu kalan tutar kâr ya da zarar olarak dengeleyici unsur halini almaktadır. Sombart, servetteki net değişimin veya finansal hesaplardaki karşılıklı etkileşimin yıllık olarak belirlenmesi için bilanço çıkarılmaya başlandığı görüşüne varmada, biraz aceleci davranmıştır. Gerçekte Simon Stevin’in söylediği, hemen her tüccar kendi durumunu net bir şekilde görebilmek için büyük defterdeki hesapların yani T borç-alacak sonuçlarını görmek istemiş, bu hesap sonuçlarına göre yıllık bilançonun hazırlanmasını gerekli bulmuştur. Yine de Stevin, büyük defterin her yıl bakiye alınarak dengede olmasında ısrar etmemiştir. Yine de Stevin, büyük defterdeki T borç-alacak hesaplarının toplamlarının alınarak farkın bilinmesini ve yılda bir defalık da olsa hesapların kapatılarak denge sonuç durumunun çıkarılmasını olumlu bulmuştur. Başlangıçta çift girişli muhasebe kaydının önemini belirtmede çekingen ve gönülsüz davranmış olsa da, Weber, modern kapitalist firmanın idaresinde sermaye muhasebesinin kullanılmasını zorunlu bulduğunu şöylece dile getirmiştir: ‘Rasyonel kapitalist işletme ancak sermaye muhasebesiyle var olabilir, böyle bir kuruluş gelir paylarını olduğu kadar kâr/zarar durumunu da modern muhasebe yöntemlerine ve bilançosuna göre hesaplar. Bilanço aygıtı, ilk olarak, Simon Stevin tarafından 1698 yılında yararlılığı açıkça dile getirilmiştir.’ Stevin’in maksadı, tüccarın tuttuğu çift girişli hesap kaydıyla, her an ne kadar

ekonomik faaliyetin çift girişli defter tutma yöntemi ile en önemli bilimsel temelini kavuştuğu hiç kimse tarafından edilmese bile, sanayi devrimi öncesine gelinceye kadar bu muhasebe kayıtlarının yöneticilerin karar vermesine aracılık etmediği ve işadamları tarafından nadiren kullanıldığı gerekçesiyle, rasyonel muhasebe düzeninin günümüz işletmelerindeki fonksiyonel etkisinin çok sınırlı olduğu, Sombart'ın çift girişli hesap düzeninin kendi zamanındaki işlevsel öneminin ilk kullanıldığı andan itibaren fark edilerek kullanıldığı yanılığına düştüğü³⁰, ileri sürülmüştür. Sombart'ın kapitalizmin gelişmesi ile çift girişli muhasebe kaydındaki ilerleme arasında doğrudan nedensel ilişki kurmuş olmasına rağmen, sermaye hesabının ve bilanço bilgilerinin modern kapitalizmin yayılmasına katkı sunduğuyla ilgili her hangi bir kanıtın olmadığı öne sürülmüştür. Bu eleştirilere³¹ göre, ne kadar değerli olursa olsun çift girişli hesap bilgileri, rasyonel ekonomik kararların alınmasında temel olmak yerine; ticari faaliyetin dağılması veya bir iş ortaklığının sona ermesi ya da görülen en yoğun şekliyle borçlu ile alacaklı arasında çıkan anlaşmazlığın çözümü amacıyla kullanılmıştır. Ortaçağ tüccarının ya da bankerinin çift girişli hesap kaydı bilgilerine bağlanmadığını veya en azından kararlarında bir

---

miktar ödeyebileceğini, kâr/zarar durumunun ne olduğunu, borç alacak bakiyelerinden nasıl bir denge durumuna varılabileceğini rakamsal olarak göstermekti.” (Robertson 2011: 83)

- 30 “Halen incelenebilen iş kayıtlarının sorgulanmasına dayanan araştırmalar, ticaret kapitalizmi dönemi boyunca ve sanayi kapitalizminin ilk yıllarında bile, alınan kararlarda çift girişli muhasebe kaydındaki bilgilerin çok az kullanıldığını kanıtlamaktadır. Çift girişli defter kayıtlarını dikkate almanın temel nedeni, kaynakların ne durumda olduğu ve nasıl verimli kullanılabileceği hakkında en doğru bilgilere T kaydıyla ulaşılabileceğinin kesinlik kazanmasıdır. Diğer bir deyişle kapitalist girişimciler, Sombart tarafından öne sürülen gerekçelerle değil de, çift girişli hesap kaydını yararlı bulmuşlardır. Nitekim, Sombart'ın zamanında ne kadar büyük işlevsel öneme sahip olursa olsun veya ne kadar etkin kullanılırsa kullanılsın çift girişli hesap kaydı, ilk dönem kapitalizmindeki işadamlarına göre, tek girişli muhasebe sisteminden daha üstün veya daha fonksiyonel değildir. Gerçekten de ilk dönem işadamlarının büyük bir kısmı, belki kolayına geldiği için, kazançlarını ve işletmesinin durumunu tek giriş muhasebe verilerinden görmekte, ancak hesapların nihai durumunu kesinleştirmek için çift giriş muhasebe verilerini dikkate almaktadır.” (Richard 1989: 61)
- 31 Yamey B.S. Scientific bookkeeping and the rise of capitalism, *The Economic History Review* 1949: 1(2-3): 83-104; Yamey B.S. Accounting and the rise of capitalism: further notes of a theme by Sombart, *Journal of Accounting Research* 1964;2(2): 117-136; Yamey B.S. The historical significance of double-entry bookkeeping: some non-sombartian claims. *Accounting Business and Financial History* 2005;15(1): 77-88; Bryer, R.A., (2000), *The History of Accounting and the Transition to Capitalism in England*, *Accounting Organisation and Society*, 25 Winjum J.O. Accounting and the rise of capitalism: an accountant's view, *Journal of Accounting Research* 1971: 333-50; Funell W. Distorsions of history accounting and the paradox of Werner Sombart. *Abacus* 2001;37(1): 55-78.

değerleme ölçütü olarak kullanmadığını vurgulayan bu eleştiriler; 17. asır Avrupa'sında yaygınlaşan güçlü hisse senetli şirketlerin dahi iş durumunu ayrıntısıyla yansıtacak ölçüde geliştirilen çift girişli muhasebe kayıtlara göre karar almadığı, T hesap kaydından bilanço ve kâr/zarar tablosu vs gibi sonuç raporlarının hazırlanmadığı konuları üzerinde odaklanmışlardır.

Luca Pacioli tarafından geliştirilmiş şekliyle bile çift girişli hesap kaydının ve sonuç bilgilerinin, 18. asrın ikinci yarısına gelinceye kadar şirket yönetiminde rasyonel-ekonomik kararların alınmasında kullanılmadığı sonucuna varan bu eleştiriler; Sombart ve Weber rasyonel muhasebeye ne kadar önem vermiş olsalar da³², çift girişli muhasebenin kapitalizmin gelişmesinde hiç rol oynamadığı düşüncesini dile getirmişlerdir. Weber'in fakat özellikle de Sombart'ın araştırdığı gibi³³ çift girişli hesap kaydının tarihsel gelişme seyrini ve içeriğini esas olarak kapitalizmin gelişmesi ile rasyonel muhasebe arasında bir nedensellik bağının gerçekçi olmadığını öne sürmüşlerdir. İtalya'da 14. asırda bile çift girişli hesap tarzı kullanılıyor ve sonuç tablolarının (bilanço, kar/zarar, envanter vs) ve denge durumlarının nasıl bulunduğu biliniyor olsa da, bunların düzenli muhasebe işlemi olarak yapılandırılmadığının farkında olan Sombart³⁴; ancak

32 “Matematikçi ve öğretmen bir rahip olan Luca Pacioli, 1494 yılında ‘Summa de Arithmetica’ eserinin yayımlanmasının beş yüzüncü yılında, çift girişli hesap düzenine yaptığı katkılarla, bilimsel muhasebenin babası unvanını almıştır. Ancak muhasebe düzeni, çift girişli defter kaydıyla ne dereceye kadar bilimsel bir içeriğe kavuşmuştur veya kendisine özgü işleyiş mantığı ne kapsamda bilimseldir? Weber’e göre çift girişli defter tutma, bir iş tekniği olmanın oldukça ötesinde, doğal olarak önemi artan hesaplamaya biçimsel-yasal bir rasyonellik niteliğini kazandırarak paradigmatik bir yaygınlık kazandırmıştır. Werner Sombart ise, Weber’in sezgilerini daha da ileri boyutlara taşımış; çift girişli hesap kaydını soyut ekonomik hesabı mümkün kılan ve kapitalizmin gelişmesinin temel koşulu haline gelen, insan aklının en mükemmel buluşu olduğu görüşünü öne sürmüştür. Yamey ise, çift girişli hesap kaydının ortaya çıktığı ve uygulandığı günden itibaren çok uzunca bir dönem Sombart'ın öngördüğü işlevsel gücüne asla sahip olmadığını, ikna edici bir kapsamda açıklamıştır.” (Power 1994: 2)

33 “Sombart kendisine has oluşturduğu sosyal ve ekonomik tarih (Der Moderne Kapitalismus 1916/1928) anlayışını, Marx'ın determinist sermaye kuramını reddetmek ve bir karşı düşünce oluşturmak istemiştir. Sınıf çatışması görüşüne karşı Sombart ile Weber, sosyal içeriğin özel bir insan ruhuna neden olarak, kârın sürekli arttırılmasını sağlayan kapitalist idealin benimsenmesini ve yaygınlaşmasını sağladığını öne sürmüşlerdir. Böylece Sombart, kapitalist maksatlar için kullanılacak çift girişli defter tutmanın, kullanılan sermayeyle bağlantılı olarak ulaşılan kârın en doğru bir şekilde belirlenmesinde kullanılan çift girişli defter tutmayı modern kapitalizmin temeli haline getirmiştir, rasyonel ekonomik etkinliği düzen altına alan da sürekli izlenmesini sağlayıp devamlı kılan da çift girişli hesap kayıdır. Weber de, modern kapitalizmin ancak çift girişli muhasebe sayesinde uygulanabilir olduğunu ileri sürmekle yetinmiştir.” (Robertson 2014: 9)

34 “On üçüncü asırdan on sekizinci asrın ortalarına kadar süren erken kapitalizm döneminde,

1670'li yıllarda stok değerinin hesaplanmaya başlandığını ve envanter sayımı ile bilanço dengesi konularının öneminin kavrandığını belirterek, çift girişli muhasebe sisteminin daha kapitalizmin ilk aşamasında bile olgunlaştırılmış olduğunu öne sürmüştür. Muhasebe tarihiyle yakından ilgilenen ve tüm muhasebe tablolarının çift girişli hesap kaydına dayalı olarak hazırlandığını gören Sombart; sonradan yevmiye ve büyük defter olarak birinden diğerine aktarılan hesap düzeni içinde, Ortaçağlardan modern günlere gelinceye kadar rasyonel ekonomik faaliyetin muhasebe temelinin hiç değişmediğini, yani çift girişli muhasebenin geliştirilerek veya daha ayrıntılı kılınarak değişen zaman içinde de olsa hep var olduğunu vurgulamıştır.³⁵ Rasyonel ekonomik faaliyetin kazanç maksatlarına

kapitalist girişimciler ve yönetimi altında işi yürüten asları, işçiler tamamıyla feodal veya el sanatları kökenlidir; bu insanların ekonomik bakışı, hâlâ kapitalizm öncesi zihniyeti yansıtmaktadır. Kapitalizmin ekonomik ilkeleri, halen geçerli kılınmış Ortaçağ çalışma zihniyetine karşı olduğu kadar gelenekselliğe karşı da amansız bir mücadele içine girmiştir. Kapitalizmin son aşamasında, kârın ve ekonomik rasyonalizmin ilkeleri, tüm ekonomik ilişkilere biçim vermiş ve mükemmel etkinlikte denetim altına almıştır. Bu ilkelere dayanarak kapitalist yayılma, toplam kârlarda sürekli artışı, üretim maliyetlerinde düşüşü ve elbette kâr oranının artmasını gerektirmektedir. Kapitalist sistemin teknolojik niteliği; yenilik, geliştirme ve mükemmelleşme eğilimi üzerine kuruludur. Sürekli gelişen teknolojik ilerlemeler, yüksek kaliteli fakat düşük fiyatlı ürünleri piyasaya sunarak müşterilerinin sayısını her geçen gün arttıran ve rakiplerini pazardan silen kapitalist girişimcinin dayandığı en önemli silah haline almıştır. İlişkilerin bu birleştirilmiş sisteminde, hukuk ve muhasebe bilimi giderek bağımsızlaşan büyük bir güç haline gelerek, böylesine mükemmelleşen zihinsel yapılanma tıpkı bir maddiyat canavarı gibi işgörmektedir. İlk olarak rasyonel iş yöntemleri, tamamıyla objektif olarak işin kârlılığına uyarlanmaktadır; tüm yöntemler ve bilimsel yenilikler, deneyimin kristalleşmesi olarak zaman içinde geliştirilmesine rağmen, tam kapitalizm döneminde eylem zorunluluğu ve kişisel bilinç ekonomik rasyonalizmi yaratmıştır. Rasyonel iş yöntemleri, kazanç maksadı güden kişiler tarafından hiç durmaksızın ve sistematik olarak geliştirilmiştir. Binlerce binlerce insan, iş disiplini altına girerek her bir çarkın birer dişlisi haline gelmiş on binlerce insan, imalat koridorlarından mütevazı muhasebeci ofislerindeki masalarında çalışanlar, ekonomik rasyonalizmin yollarını ve araçlarını mükemmelleştirmişlerdir. Kapitalist teşebbüs çalışkanlık, dakiklik, tutumluluk, kararlılık, dürüstlük gibi burjuva erdemlerine sahip olan girişimcinin karakterini oluşturarak, kapitalizmin ilk aşamasında kazanç maksadı güden girişimcileri kazanca güdülemiş ve başarılı olmalarını sağlamıştır.” (Sombart 1996: 25)

- 35 “Muhasebe varlığı olarak ekonomik teşebbüs kavramının gelişmesi, çift girişli hesap kaydının matematik ve retorik temelden oluşması ve yayılmasına dayandığı gibi, bilanço düşüncesinin ortaya çıkmasını da gerektirmiştir. Düzenli olarak muhasebe kaydının tutulması, parasal kazanç peşinde koşan ekonomik teşebbüsler yerine, İtalyan kent devlerinde ve kurumlarında görülmüştür. On üçüncü asırdan da önceki bir dönemde Floransa, Milan, Venedik ve papalık birimlerinde çift kayıtlı muhasebe kaydı çok yaygın bir şekilde kullanılmış; rasyonel muhasebenin kullanılması resmi kurumlardan önce bankerlere aktarılmış, gelişmenin ikinci adımı olarak çift giriş kayıt tarzı sürekli ayrıntılı kılınmıştır. Yine de Luca Pacioli 1494 yılında yayınladığı eserinde bile, sistematik açıklamasını yaptığı çift girişli hesap kaydında bilançodan hiç söz etmiş değildi. Bilanço düşüncesi, ilk defa, Hollandalı Simon Stevin tarafından 1608 yılında dile

ulaşmada bilimsel ve teknik yeniliklerin geniş kapsamda uyarlanmasından çok önce rasyonel muhasebenin çift girişli defter tutma ile sağlam temelini kurulduğunu belirten Sombart, mali tabloların hazırlanmasıyla ilgili sonraki gelişmelerin hep bu temel üzerinden oluşturulduğunu, kapitalizmin gelişme aşamalarına uygun olarak gerekli olan ayrıntıların adeta sistematik muhasebe sistemini oluşturan bu temel üzerine ilave edildiğini öne sürmüştür. Henüz ilk başlangıçtan itibaren her bir işlemi günlük olarak bir deftere işlenmesiyle ve daha sonra da her bir hesabı ayrı olarak T borç-alacak ayrımında dağıtılmasıyla, çift girişli muhasebe düzeni kapsamında tutulan hesaplarla açıklığın ve kesinliğin sağlandığını belirten Sombart; kapitalist sistemin³⁶ başarısı için son derece önemli olan

getirilmiştir. On yedinci asrın sonlarına gelindiğinde, çok ayrıntılı bir hesap düzeninde olmasa bile, bilanço ve envanter tablolarını da kapsayan bir şirketler muhasebesi, 1673 yılında Savary tarafından yazılmış ‘La Parfait Négociant’ kitapta tanıtılmıştır. Kapitalizmin gelişmesinde sistematik muhasebe ne kadar önemli olursa olsun, muhasebe verilerinin kullanılarak ve rasyonel kararlar alarak sınır tanımayan miktarda kazançta erişmek on sekizinci yüzyıldan önce gerçekleşmemiştir. Sombart, çift girişli muhasebe kaydını, modern fizik ve kimya öğretileri olarak Galileo ve Newton sistemlerini doğuran ruhun bir benzerinin yaratmış olduğunu öne sürmüştür. Zira çift girişli muhasebe sayesinde, sınırsız ve düzensiz kazanç sağlama çabasından özel biçimdeki bakiye kâr/zarar hesabına geçilmiş, Ortaçağ tacirinin zihnindeki mal miktarıyla açıklanan mutlak ekonomik varlık kavrayışından parasal değer olarak rakamlarla ifade edilen para mevcudu anlayışına geçilmiştir. Hesap bakiyelerinden yola çıkılarak kâr kavramına ulaşıldığı gibi, birikim olarak sermaye hesabının çıkarılması da mümkün olmuştur. Sermaye hesabına ulaştıran, iş etkinliğinin muhasebe sonuçlarının bu soyut formülasyonu, rasyonelleşmeye yönelik atılmış bir adımdır. Bilanço, kâr/zarar tablolarıyla geliştirilmiş sistematik muhasebe, kapitalist şirketin kâr hedefleri ve geleceğe yönelmiş tasarıları açısından en uygun araç olmuştur. Sabit ve değişen sermaye ayrımı ve üretim maliyeti düşünceleri, çift girişli hesap kaydı temelinde geliştirilen rasyonel muhasebe olmaksızın asla mümkün olamazdı. Kapitalizmin bir diğer görünümü, rasyonel ekonomik faaliyette mekanikleşmeyi ve kişisellikten arınmayı da sağlayan, mükemmelleşen çift giriş hesap kaydına dayanmaktadır. Para ve karar sahibi girişimci, ile, ekonomik teşebbüs giderek birbirinden ayrılmaktadır.” (Nussbaum 2004: 159)

- 36 “Sombart gibi iktisat tarihçileri, rasyonel kâr maksimizasyonunun bir aracı olarak gördükleri çift girişli hesap kaydının tutulmasına, çok büyük bir önem vermişlerdir. Weber kapitalizmi, rasyonel kararlarla yönetilen ve sürekli metodik usullerle işleyen ekonomik teşebbüsler olarak tanımlamıştır. Hiç kuşku yoktur ki, uyarlanan muhasebe yöntemlerinin önemli bir kısmı ve sayısız diğer iş teknikleri, Ortaçağ İtalya’sında keşif olmuş gibi sanılsa da, pek çoğu İslami kökenlidir. On dördüncü asır muhasebesi sayesinde, sermaye sahibi ortaklık ya da şirkette servete olan hissedarlar, şirketi yöneten uzmanlar birbirinden ayrılmaya başlamıştır. İşinde uzmanlaşan muhasebeciyi veya mühendisi, tasarruf sahibi hissedarlardan ayıran bu gerçeklerin, yine de on sekizinci asrın kapitalizm anlayışıyla uzlaşması, pek muhtemel gözükmemiştir. Bu bakış açısına göre İtalyan iş hayatının erken gelişmişliğinden haberdar olan Sombart, pek de ikna edici olmayan bir üslupla, İtalyanların kârlarını maksimum kılıcı gayretler içine girmediklerini öne sürmüştür. Kamu maliyesinde önemli gelişmeleri beraberinde getirmiş olsa da, çift girişli hesap kaydı ile kapitalizm arasında nedensel bir bağlantı hiçbir yerde kanıtlanmıştır

rasyonel muhasebe temeliyle, artık bütün işlerin matematiksel doğruluğa kavuştuğunu, işle ilgili parasal gerçeğin her bir işlemde yansıtıldığını öne sürmüştür.

Rasyonel muhasebenin çift girişli kayıt temeliyle, her bir işlemin doğru ve açık bir şekilde bürodan izlenmekle kalınmadığını, hesaplanan alacak bakiyesiyle birikim hedefinin her işlemde belirginleştiğini açıklayan Sombart; tüm alışlar ile satışların veya borçlar ile alacakların çift girişli muhasebe kaydına aktarılmasıyla, ürünlerin niteliğinin ve faydalılığının hemen unutulduğunu, tüm varlıkların parasal-rakamsal bir öneme kavuştuğunu, her işlemde sağlanan olumlu farkın toplamından birikim tutarına ulaşıldığını, böylece sermaye kavramının öne çıktığını belirtmiştir. Çift girişli hesap kaydı yoluyla kesinleştirilen artı bakiyelerin toplamından kaynaklanan sermaye, yine aynı yolla hesaplanan birikim kapasitesi olarak tanımlayan Sombart; sermaye oluşumuna yönlendirmesi ve kesin hesaplamasının yapılmasını sağlaması bakımından çift girişli hesap temeli sayesinde, imalatta ve ticarete rasyonelleşmenin mümkün olduğunu, kazanç maksatlı rasyonel faaliyette her işlemin parasal-rakamsal değerlendirilmesini yapıldığını, tek tek her bir hesap bakiyesinden ulaşılan toplam değeri ifade eden birikimin büyük bir önem kazandığını açıklamıştır. Böylece, kapitalizmin kökenlerini³⁷ barındıran Ortaçağların sonuna doğru İtalya’da nihai bilimsel ve teknik esaslarına kavuşan çift girişli hesap kaydı temelinden yükselen rasyonel muhasebeyle, modern kapitalizmin³⁸

değildir.” (Grassby 1999: 25)

37 “Sombart kapitalizmin özünü, ekonomik anatomisinin ya da fizyolojisinin her hangi bir özelliğinde değil; bir çağın yaşamını esinlendirmiş olan ruh ya da geist’in temsil ettiği bütün bu niteliklerin tümünde arar. Bu ruh, girişim ya da serüven ruhu ile hesaba ve usallığa dayanan burjuva ruhunun bir sentezidir. Değişik zamanlarda değişik ekonomik tutumların egemen olduğuna ve kendisi için uygun biçimi, dolayısıyla da ekonomik örgütlenmeyi yaratan şeyin bu ruh olduğuna inanan Sombart, kapitalizmin kökenini, modern dünyanın karakteristiği olan ekonomik biçimlere ve ilişkilere yol açan düşünce ve davranışların gelişiminde arar. Çok eski geçmişte her hangi bir kapitalist girişimin gerçekleşme olanağı bulunmayan bir çağda da embriyon halinde kapitalist ruh mutlaka vardı. Kapitalizm öncesi insan, ekonomik faaliyeti sadece doğal gereksinimlerinin karşılanması olarak algılayan doğal insandı ve kapitalizm öncesi çağlarda tüm çaba ve ilginin merkezinde yaşayan insan vardı: her şeyin ölçütü insandı. Kapitalist ise, bunun tam tersine, ilkel ve özgün anlayışı olan doğal insanı köklerinden kopararak ve yaşamın tüm değerlerini altüst ederek, sermaye birikimini ekonomik faaliyetin hakim güdüsü olarak görür ve gerçekçi ussal bir tutum ile şaşmaz nicel hesap yöntemleri ile her şeyi bu amaca bağlar. Sombart’ın kapitalizm teorisinde ekonomik sistem kavramı hayati bir kavramdır ve üç öğeden oluşur: örgütlenme biçimi, ruh ve teknoloji. Kapitalist sistemin ruhuna üç ilke egemendir: edinim, rekabet ve akılcılık.” (Dobb 1992: 6, 366)

38 “Hayatının (1863-1941) çoğunu Modern Kapitalizm üzerine büyük bir kitap yazıp yeniden

kavramlarının oluştuğunu ve bu kavramlar aracılığıyla kapitalist ilişkilerin açıklandığını vurgulayan Sombart; çift girişli hesap kaydından önce sermaye kavramının olmadığını, tüm dikkatlerin borç-alacak bakiyesi üzerinde odaklaşılmasını sağlayan gelişmiş rasyonel muhasebe sayesinde birikim kapasitesi veya sermaye hedeflerinin belirginleştiğini ve doğru olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Artı bakiye vurgusuyla birikim ve sermaye kavramına ulaştıran çift girişli muhasebe temeli üzerinden sermaye, sabit-değişen sermaye, üretim maliyeti, kâr/zarar bakiyesi gibi rasyonel ekonomik faaliyetin tüm kavramlarının kendisini gösterdiğini belirten Sombart'a göre; bireyci ekonomi politikanın kavramsal donanımı böylece gelişmiş, modern kapitalizmi temsil eden işletmelerde işi yöneten ile işe sahip olan birbirinden ayrılmıştır. Üretim örgütlemesi olarak dikkate alınan kapitalist teşebbüsün varlığını tek başına üstlenmiş para sahibinin tek başına yöneticiliği yerine işletme hissedarları ortaya çıkmış, çift kayıt muhasebeyle yerleşen³⁹ ve gelişen büro işleri sayesinde sermaye sahipleri ile işletme yöneticileri birbirinden ayrılmış, rasyonel muhasebeyle kapitalizmin kavramları kadar yapıları da oluşmuştur. Böylece kapitalist teşebbüs bir kişinin ihtiraslarının ve kapasitesinin esiri olmaktan kurtulmuş, bilimsel ve rasyonel temellerine kavuşarak adeta kendi kendisini yönetebilir olgunluğuna erişmiştir. Rasyonel ve bilimsel yapısına çift girişli muhasebe uygulamasıyla kavuşan şirket, parasını işinde kullanan ve bireysel karar alan kişisel teşebbüsün duygusal sınırlarından kurtulmuş, kendi rasyonel yapısını ve yasal düzenini oluşturmuştur. Her işini kapsayan ve kuşatan, sürekli olarak da gelişen rasyonel muhasebe sistemiyle şirket; sadece kendi

---

yazmakla geçiren Werner Sombart'a göre, her ekonomik sistem üç nitelik tarafından belirlenmektedir: ruhu, bakış açısı, amaçları ve saikleri; örgütlenmesi, ki üretim araçlarının bir araya getiriliş yolunu da içermektedir; ve tekniği, yöntemler, teçhizat ve bilgi. Sombart'a göre kapitalizmin ruhu, sınırsız bir şekilde, toplumsal sonuçlarına bakılmaksızın ve kilise, devlet ve diğer her hangi kısıtlayıcı güçlerden bağımsız olarak kâr peşinde koşmaktadır. Örgütlenme nispeten geniş ölçekli olmalı, teknik iyileştirme yapmaya yatkın olmalı, dikkatli planlama ve akıllı yönetim için gayretli olmalı ve araçlarla dikkatle dengelenmelidirler. Sombart'a göre, Ortaçağ ekonomisi bu özelliklere sahip olmadığı ve bunların eksik kalması halinde, pre-kapitalist veya gayri kapitalist sayılmalıdır. Ortaçağ ekonomisine ancak zanaatkarlık adı verilebilir." (Heaton 2005: 170)

39 "Kapitalizm, kendisi tarafından yaratılmamış olsa da, para birimini yücelterek bir hesap ünitesi haline dönüştürmüş olmasıyla, ekonomik faaliyet içeriğinde rasyonelliği geliştirmiştir. Para birimini kâr ve giderleri rasyonel bir şekilde hesaplayabilmek maksadıyla kullanan kapitalist uygulama, bu maksatla, çift girişli muhasebe kaydını adeta bir abide olarak yükseltmiştir. Ekonomik rasyonelliğin evriminin gerçekleştirilmesinde, hesap bakiyesi yoluyla yapılan maliyet-kâr hesabı çok önemli tesirleri vardır. Çift giriş muhasebe düzenindeki rakamsal açıklık ve kesinlik, işletmecilik mantığını daha da güçlü kılmıştır." (Schumpeter 2013: 123)

artı bakiyeleriyle oluşan sermayesiyle değil, fakat bununla birlikte, iş akışı sırasında alınan borçlarla ve kullanılan ortak tasarruflarıyla sermaye birikiminin kaynağı haline gelmiştir.

Sombart'ın muhasebe tarihi bilgisinin gerçekliliği, kapitalizmin gelişmesi ile sistematik muhasebe arasında doğrudan bir bağlantı kurmaya yönlendirmiş, iş hayatının rasyonelleşmesinde ve metodikleşmesinde çift girişli hesap kaydı temelinden yükselen rasyonel muhasebeyi düşüncelerinde öne çıkartmıştır. Sombart'ın öne sürdüğü bu görüşe göre, çift girişli hesap kaydı, hesaplara açıklık ve doğruluk getirdiği ölçüde muhasebede rasyonelleşmeyi sağladığı gibi, ekonomik önemde bir role de sahip olmuştur. Çift girişli hesap kaydının öneminin ancak 18. asırda fark edildiğini ve muhasebe fonksiyonunun işletme yönetiminde dikkate alındığını belirten Sombart'ı eleştiren araştırmacılar⁴⁰, bu nedenle çift

40 “Werner Sombart (1863-1941), kapitalizm ile çift giriş muhasebesi arasında kesin olarak bir yakınlığın olduğunu, bu ilişkinin de biçimden içeriğe doğru olduğunu bildirmiştir. İngiliz tarihçi **Basil Yamey**, Sombart'ın çift girişli muhasebe ile modern kapitalizm arasında kurduğu bu nedensellik bağıyla ilgili olarak çeşitli kereler yazmış ve Sombart'ın en hasmane yorumcusu olarak kabul edilmiştir. Yamey'e göre, sistematik muhasebe ile kapitalizmin gelişmesi arasında bağ kuran tez, daha ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren hesapların kapitalist tarzlara uygun olduğu ve kapitalist niyetlere göre kullanıldığı izlenimini uyandırdığı için, iş hayatını rasyonelleştirici ve metodikleştirici tesirinin bulunduğu kabul edilmiştir. Yamey, ilk ortaya çıktığı haliyle veya Luca Pacioli'nin ilk baskısını 1494 yılında yaptığı muhasebe metinlerinin üç yüz yıl boyunca uygulandığı şekliyle çift girişli hesap sisteminin, kesinlikle, kapitalizmle uyum sağlayamayacağını göstermiştir. Çift girişli muhasebenin kapitalist gelişmeye olan katkısını incelerken Yamey, Sombart'ın ilk iddiası olan çift taraflı defter tutmanın teşebbüs işlerine artan disiplin ve düzen getirdiği tesirini irdelemiş, Sombart'ın bu önermesini üç açıdan yetersiz bulmuştur: 1. Sombart, teşebbüsün kârlarının ve sermayesinin hesaplanması, kuramında merkezi bir önem taşımaktadır. Yamey, 18. asrın ikinci yarısına kadar çift girişli muhasebeyle işadamlarının yılda bir de olsa bu hesaplamaları yapmadığını göstermek istemiştir. Bu tarihe kadar, her bir işlemde, teşebbüsün kârlılığını arttıran veya geri dönüş oranını yükselten etkisini açıkça ortaya koyan bu sonuç hesaplamalarının yapılmadığını ve günlük kararların alınmasına dayanak olmadığını belirtmiştir. 2. Yamey, bundan sonra, çift girişli hesap kaydının teşebbüsün yönetimi ile mülkiyetinin birbirinden ayrılmasına katkıda bulunduğu iddiasını, ortaklık işlemlerinin çift giriş hesap kaydından önce de var olduğunu belirterek geçersiz kılmıştır. 3. Yamey, muhasebe verilerinin geçmişi açıkladığını, oysa işletme kararlarının geleceğe dönük olduğunu, bu nedenle hesapların kararların alınmasında çok önemsiz bir rol oynadığını ve teşebbüsün rasyonelleşmesine pek etkisinin olmadığını belirtmiştir. Tartışmaya bir diğer ünlü katkı, Yamey'in görüşlerini yerinde bulan **James O. Winjum**'dan gelmiştir. John Mellis'in 1568 yılında sözünü ettiği envanter yoluyla sermaye hesabının yapılabileceğini belirten Winjum, on sekizinci asır tüccarlarının kapsamlı olarak uyguladığına da dikkatleri çektikten sonra, çift girişli muhasebe kaydının sermayenin hesabında tek muhtemel teknik olduğu iddiasına karşı çıkmıştır. Nihayet, Yamey'in muhasebe bilgileri geçmişe aittir fakat rasyonel kararlar geleceğe yönelir görüşüne karşı çıkan Winjum'a göre; geçmiş, işletme sahibinin

girişli defter tutmanın rasyonel ekonomik gelişmenin temeli olamayacağı görüşünde ısrar etmişlerdir. Kendisinden önceki uygulamaları ve eserleri dikkate alan Luca Pacioli'nin, 1494 yılında sistematik bir düzen getirerek kesin bir şekilde kavuşturduğu çift girişli muhasebe kaydının; geçen dört yüz yıl boyunca temeli pek değişmeksizin sürekli ilaveler

---

yargılarını ve pazar bilgisini biçimlendirmesine katkıda bulunur, olaylara en gerçekçi bir içerikte yaklaşmasını sağlar. Fransız muhasebe tarihçisi **Yannick Lemarchand**, 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar çift girişli hesap düzeninin kapitalist teşebbüslerde uygulanan tek model olmadığını belirterek, Sombart'ın görüşlerine karşı çıkmıştır. Tüccar kayıtlarından oluşturulmuş çift girişli muhasebe düzeninin yanında, madencilik de yapan arazi sahiplerinin muhasebe uygulamalarından meydana gelen farklı bir finansal sistemin hemen hemen aynı zamanda var olduğunu açıklayan Lemarchand'a göre; en azından Fransa'da 19. yüzyılda bu iki sistemin tek bir hesap düzeni olarak çift taraflı defterde birleştirilmiştir. Yine de çift girişli hesap düzeninin Sombart'ın öne sürdüğü gibi şirketin sermaye döngüsünü 19. asrın sonlarına kadar açıklıkla çıkartamadığını ve sermaye akımlarının izini kolaylıkla süremediğini belirten Lemarchand; Sombart'ın muhasebe uygulaması olarak açıkladığı, sabit sermaye ile dolaşan sermaye arasındaki farklılıkla ilgilenmiştir. Son zamanlara kadar tüccarların ve işadamlarının çift girişli muhasebe bilgilerini çok ender olarak dikkate aldıklarını, bu nedenle de çift taraflı defter tutma ile kapitalizm arasında kurulan bağın teknik anlamda analiz etmenin gereksiz olduğunu belirten **Bruce G. Carruthers ve Wendy Nelson Espeland**; Yamey'in 1949'da açtığı ve Winjum ile Lemarchand'ın da izlediği çizgide yürümüştür. Çift girişli defter tutmanın kendisinin rasyonel ekonomik ahlakın bir delili olarak kabul edilemeyeceğini belirten Yamey, 'çift taraflı defter tutma sistemi, vicdansız tefecinin veya hilekar satıcının işlerini kayıt altına alsa bile, bu kimseleri kesinlikle dürüst ve ahlaklı birer kişiler haline getiremez', demektedir. Carruthers ve Espeland tarafından ileri sürülen, çift girişli hesap düzeni dürüstlüğün temeli olduğu hipotezi, olaylarla desteklenmeye muhtaçtır. **Robert A. Bryer**'in makaleleri, konuya yepyeni bir bakış açısı getirmiştir. Çift girişli ya da tek girişli hesap kaydının feodal veya kapitalist hesaplama mantığı açısından bu kadar büyük öneminin olmadığı üzerinde duran Bryer, tarihçilerin tartışmalarının çift girişli hesap kaydı ve Sombart'ın teorisi üzerinde odaklanmış olsalar da, sermaye ve sermayenin dönüşümüne dayanarak kurulan muhakemeyle, kapitalizm ile çift taraflı defter arasındaki bu nedensel bağ hiç durmaksızın zayıflatılmıştır. Yamey'e göre, bu nedensel bağı geçersiz kılan muhakeme çift girişli muhasebe olmaksızın da işleyebileceği gibi; Lemarchand'a göreyse, böyle bir muhakemede bulunmaksızın çift girişli muhasebe kullanılabilir. Bryer dışında bu yazarlardan hiç biri kapitalizmin gerçekte ne olduğunu araştırmaya yönelmemiştir. Çift girişli muhasebenin kesin açıklamasını yapan Winjum'un, bu iki kavramın birbirinden tamamıyla farklı olduğunu gösteren araştırmaları da büyük önem taşımaktadır. Kapitalizm sosyal bilimlerle ilgili bir kavramdır, özel bir şekilde kavranılan ekonomik bir sistemdir ve tarihsel gerçeklerin yorumlanması için bir temeldir. Kapitalizm, muhasebede olduğu gibi iş dünyası kökenli bir kavram değildir. Kapitalizmin tarihsel gerçekliğine, ticaret ve iş dünyasının tarihinde değil de, düşünce tarihinde rastlanabilir. Bryer, makalesinin ikinci kısmında, çift girişli hesap kaydı ile kapitalizm arasında kurduğu bu bağı, çift taraflı defter tutma uygulamasıyla bütünleşme olmaksızın kapitalizmin asla var olamayacağı anlayışıyla açıklama yoluna gitmiştir. Kapitalizm kavramı, uygulanan ekonomik sistemi tanımlamak üzere gelişmesinin son döneminde ortaya çıkmıştır. Kapitalizm kavramı, Sombart tarafından betimlenen gelişmiş muhasebe uygulamalarıyla aynı zamanda tanımlanmıştır." (Chiapello 2007: 268-275)

yapılarak geliştirildiğini, ekonomiyle ilgili yazılan neredeyse her önemli eserde incelenerek⁴¹ her geçen gün giderek daha mükemmel bir tekniğe ve retoriğe kavuşturulduğunu, hiç bir araştırmacı tarafından inkar edilmemiştir⁴². Ancak her tarihsel dönemin kendisine özgü bir zihniyet ile teknik tarzının olduğunu⁴³ öne sürmüş olsa da Sombart'ın, çift girişli muhasebenin rasyonel ekonomik faaliyetteki önemini⁴⁴ belirtirken, üç

41 “Muhasebe ve ticari aritmetik ile ilgili edebiyat, giderek daha fazla, çeşitli ülkelerdeki işletme yönetimi, iş hukuku, ticari coğrafya ve iş koşullarıyla yakınlık kurmaktadır. Bunlar arasında saf ekonomik analizi son derece az kapsayan eserleri hariç tuttuğumuzda, bu edebiyatın içeriğini birkaç örnekle bile olsa şöylece karakterize edebiliriz. Luca Pacioli'nin ‘Summa de Arithmetica, Geometria’ (Venedik, 1494) isimli eseri, faizin, poliçenin, tahvilin ve para değişiminin alışılmış hesaplamalarını matematiksel kesinliğe kavuşturmanın yollarını içerirken, çift taraflı defter tutmanın bilimsel tarzını açığa çıkarmıştır. Çift girişli muhasebeyle ilgili ilk Alman kitabı, 16. ve 17. asırlarda oldukça rağbet bulan ve Avrupa'nın ticaret merkezlerindeki işlemleri aktaran W. Schweicker'in ‘Zwifach Buchhalten’ (1549) isimli metnidir. Uygulamaları olduğu gibi aktaran bu gibi tarihsel ve tarafsız eserlerden en ünlü olanlarını incelemek isteyen her okuyucu, F.B. Pegolotti'nin 1315 yılında yazdığı ‘La Pratica della mercatura’ eserini inceleyebilir. On yedinci yüzyıl yayınları, çoğu kez, çift taraflı defter tutmayla ilgili bazı temel ekonomik görüşleri içermiştir. Örneğin, John Roberts'in ‘Alışverişlerin Artışı’ (1615) ile Lewes Roberts'in ‘Ticaretin Tasviri Tüccarlar’ isimli kitablara bakabilirsiniz.” (Schumpeter 1954: 151)

42 “Eleştirilerde Weber'den sonra Yamey öne çıkmış ve kimsenin yalanlayamayacağı görüşleri dile getirmiş olsa da, Sombart'la birlikte Weber, Nussbaum, Stigler, Pollard, Robertson, Winjum, Schumpeter, Bryer, Brief ve daha pek çok iktisat tarihçisi çift taraflı defter tutmanın kapitalizmin gelişmesine katkı sunduğu fikrini benimsemiştir. Çeşitli iktisatçılar tarafından savunulan bu görüşler, şöylece özetlenebilir: 1. Çift girişli hesap kaydı, daha çok para kazanmak hedefine ulaşmak için kârın kesin olarak belirlenmesini sağladığı gibi, soyut rakamsal açıklamalarla sermaye kavramının oluşturulmasını da kolaylaştırmıştır. 2. Kâr/zarar durumunu sürekli gözlenmesini zorunlu kılan çift girişli hesap kaydı, tamamıyla gerçekçi ve objektif olduğu kadar rasyonel bir davranış tarzını beraberinde getirmiş, işletmelerde planlamanın temel verilerini oluşturmuştur. 3. Maliyetleri düşürme ve kazancı maksimum kılma azmindeki girişimcileri, muhasebe işlevlerini devamlı geliştiren sistematik örgütlenme tutumuna yönlendirerek rasyonel defter tutma, ekonomik değişimin en güçlü vasıtası haline gelmiştir. 4. Çift girişli hesap kaydı sayesinde, sermayeyi ve idareyi tek başına kendinde toplayan girişimci-kapitalist etmeni ömrünü doldurmuş, kâr/zarar payı kesin hesaplanan hissedarlar ile sermaye birikimi artmıştır.” (Richard 1984: 97)

43 “Kapitalizmden önceki devirle yüksek kapitalizm devri, ayrı ayrı iktisadî zihniyetlere maliktir. Günlük asgarî rızkını temin endişesinden başka bir şey düşünmeyen emekçi ile, modern emekçinin telâkki ve zihniyetleri aynı olamaz. Sombart'm tasnifçi zihniyeti, tabîi olarak kendisini tipleştirme ameliyesine sevk ediyor. Maurice Halbwachs, her Alman içtimaiyatçısını seciyelendirirken Werner Sombart için şöyle demiştir: Schmoller'den beri devam eden tarihî mektebin son mümessillerinden biridir. Eserleri, iktisadî hadiselerle tatbik edilen tarihî usulün muvaffakiyetli mahsulleridir.” (Fındıkoğlu 1942: 67)

44 “Çift girişli hesap kaydıyla öncelikle anlaşılması gereken, 1. defter tutma sistemi, sadece borçların ve alacakların eşitliği ölçütüyle sağlanan, kâr veya zarar durumunu sürekli gözler önüne seren denge mantığına dayanmaktadır, 2. kârın sermayeye dönüşümünü kesin olarak hesaplayan ilk muhasebe sistemidir, 3. kazançlar, harcamalar, ekonomik girişimler vs gibi

asır öncesini kendi zamanın koşulları veya uygulamaları sınırlarında yorumlama yanılığısına düştüğü konusunda, Avrupa iktisat tarihiyle ilgilenen her araştırmacı hemfikirdir. Her bir işlemi rakamsal olarak borç-alacak kıyaslaması ile kaydedilmesine bir düzen getiren çift taraflı defter kaydı, denge görüşünü içererek kapitalist hedeflerin benimsenmesini kolaylaştırmış, iş hayatına muhasebe disiplini kazandırmıştır. Çift girişli muhasebe yönteminin sağladığı rasyonel hesaplamaları kullanarak, yararlılığı en yükseğe çıkartacak derecede kazanç maksatlı faaliyetin rasyonel yönetiminin mümkün olabileceğini belirten Sombart⁴⁵, muhasebe

nominal hesapları kullanarak sermaye hesabı sistemini işleten ilk hesap kaydı olmasına rağmen; ilk ortaya çıktığı asırlarda, yevmiye ve büyük defter temeli üzerinden, aylık ve yıllık dönemler itibarıyla net kâr hesabı yapılamamış, bu nominal hesaplar düzenli olarak kapatılarak sermaye hesabı kesin olarak oluşturulamamıştır. 4. başlangıçta periyodik olarak nominal hesap kapatılmamış, envanter ve bilanço gibi mali tablolar düzenlenememiş, daha kesin bir ifadeyle yıllık net kâr hesabı yoluyla henüz bir sermaye hesabı açılmamış olsa da; çift girişli hesap kaydı temeli üzerinden yapılan hesaplamalar sayesinde, ekonomik faaliyetler rasyonel disiplin altına alınmıştır. Çift taraflı defter tutma, ekonomik yaşama yeni ve rasyonel bir tutum kazandırmıştır. Kapitalist kâr maksadıyla yapılan kazanç güdülü kapitalist üretimin, Ortaçağa özgü tüketim için yürütülen geçim ekonomisinin yerini almasında çift girişli hesap kaydının rolü büyük olmuştur. Kazanç peşinde koşma veya kârı en yükseğe çıkarma gibi rasyonel ekonomik faaliyetin hedefleri, çift girişli hesap kaydıyla şirketlere aşılabilir, şirketin temel hedefleri haline gelerek düzenli kâr arayışından hesaba dayalı olduğu kadar özel formdaki bir sermaye anlayışı kişilerin zihinlerine yerleşmiştir. Bu yeni kazanç ruhu, ekonomik hesaplamaların her geçen gün daha da ayrıntılı kılınarak rafine edilmesiyle, ekonomik rasyonelleşme kesin olarak insafsız bir hesap düzeni üzerine kurulmuştur. Yeni rasyonalizm, sonradan sistematik örgütlenme tarafından bir daha zenginleştirilmiştir. Sistematik muhasebe, şirketin hesaplarını olduğu kadar örgüt yapısını da geliştirir. Her yeni hesapla bir ayrıntı daha rakamsal kesinliğe kavuşturularak şirketin, örgüt düzeni daha karmaşıklaşmakta ve sorunların çözümü için rakamsal bir alete kavuşulmaktadır. İlk uygulananından itibaren çift girişli hesap kaydı, şirket yönetimi ile mülkiyetinin birbirinden ayrılmasına yol açarak, büyük ölçekli hisse senetli şirketlerin kurulmasını sağlamış ve küçük tasarrufların kapitalist firmalara akmasına katkıda bulunmuştur. Çift taraflı defter tutma, iş ile kişisel servetin birbirinden ayrılmasına neden olarak, teşebbüsü müstakil bir hale getirmiştir. En eski çift giriş hesap kaydı, 1340 yılında Cenova görülmüş, şirketin yönetim ile mülkiyetini birbirinden ayırarak, çoğu tüccarın asla ulaşamayacağı kadar birikimin bulunduğu firmalarda toplanmasını sağlamıştır. İnsanlara küçük büyük tüm tasarruflarını firmalarda değerlendirme fırsatını sunan çift girişli hesap kaydı, daha ilk günlerinden beri, borçlanma yoluyla sermaye birikiminin hesabını mümkün kılarak faize çeşitlilik kazandırmıştır. Çift girişli kaydın, dağıtılmayan kâr veya borçlanma yoluyla sermayenin oluşabileceğini hesap örnekleriyle açıklayan ilk muhasebe ders kitabı 1569 yılında James Peele tarafından yazılmıştır.” (Winjum 1971: 336)

- 45 “Çift girişli hesap kaydı olmaksızın kapitalizmin var olabileceğini düşünmek mümkün değildir, kapitalizm ile çift taraflı defter tutma aynı biçim ve içeriğe sahiptir. Kapitalizmin tüm güçleriyle çift girişli hesap kaydında kendini gösterdiğini, çift girişli hesap kaydının ruhunun kapitalizmi ortaya çıkardığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çift girişli hesap kaydının tutulması, iyi yönetim işlevine yardımcı olduğu ölçüde arttırılan servetin dağılımının tam anlamıyla denetlenmesini

kayıtlarında toplanan doğru ve açık bilgiler sayesinde ekonomik faaliyete rasyonel bir düzen getirildiğini, gerçeği yansıtan bu bilgilerle ekonomik olayların rasyonel ve metodik şekilde biçimlendiği görüşüne⁴⁶ öncülük yapmıştır. Çift girişli defter tutmayla Ortaçağ Avrupa'sında öncelikle ticari kapitalizmin yükseldiğini, rasyonel ekonomik faaliyetin sonuç durumu

kolaylaştırmış; servetin yaratılmasına ve rasyonelliğin yerleşmesine hizmet ettiği ölçüde, tam olarak gelişmeye yönlendirdiği kapitalist sistemin temel düşüncelerini gerçekleştirme imkanını sağlamıştır. Çift girişli muhasebenin kapitalist gelişmeye belki de en önemli katkısı, işlerin kâğıt üzerinde objektif ve rasyonel yansıtmasının yanısıra, servet ile üretimin birbirinden tam anlamıyla ayrılmasını sağlayarak tüm kararları kişisellikten arındırmış olması, böylece beşeri mutluluğun veya karşılıksız yardım etme güdüsünün tahrikiyle kararların alınmasına mani olarak koşullara göre rasyonel tutum alma eğilimini güçlü kılmıştır. Rasyonel kararlara yol açtığı ölçüde çift girişli hesap kaydı, servet artışının kesin rakamsal yansısı haline gelerek, işlerin tek objektif açıklaması özelliğini kazanmıştır. Kendisini işlerinin hesabında gömen ve kazanç/başarı ideallerini de çift taraflı defter tutmada dinç kılan her işadamı, bütün yeteneklerini işinde geliştirerek ve kendisini işinin hedeflerine adayarak kendisini kuşatan tüm organik sınırlamaları unutacak, insanların isteklerini karşılayarak kendisini mutlu kılacak, servet düşüncesinin yararlarını çevresinde görerek kendisini sürekli tatmin edecektir. Artık o, üretilen ayakkabıları veya gemileri, mısırları veya pamuk ipliklerini görmeyecek, sadece ve sadece, kazanılan para miktarına dayanan işlerin genişlemesi veya daralması durumuna odaklanacaktır. Çift girişli hesap kaydının temel özelliği, hiç kuşkusuz bu mutlak objektifliği ve kesin rasyonelliğiyle, ekonomik teşebbüsün sermaye dönüşünü en mükemmel şekilde hesaplarda rakamsal olarak göstermesidir. Rasyonel ekonomik faaliyette kâr/zararı olduğu kadar sermaye durumunu hesaplarda kesin ve doğru bir şekilde hesaplarda göstermiş olmasıyla, yani kâr ve zarar hesabıyla sermaye hesabını iki yeni etmen olarak öne çıkartmış olmasıyla, çift girişli hesap kaydı; sermaye dolaşımını kuşkuyla yer vermeyecek doğrulukta ve mükemmellikte sermaye dolaşımının kavranmasını sağlamış, sermaye hesabından stok hesabına geçişi anlaşılır kılmış, yevmiye kaydı ve hesapların büyük deftere aktarılması temelinde hazırlanan envanter ve bilançoda belirlenen kâr veya zarar durumunu açıkça göstermiş, kâr veya zararın sermaye hesabına etkisini bir hesaptan diğerine geçerek hesaplarda izlenmesini mümkün kılmıştır.” (Sombart 1996: 82)

- 46 “Tüccarlar döneminde tutulan yevmiye kaydında ve aktarılan büyük defter hesaplarından daha kesin ve açık bir şekilde işlemlerin hesaplara yansıtılabileceğine; bu farklı hesap düzeninde kolaylıkla işlemlerin izlenebileceğini, ödemelerle veya tahsilatlarla olduğu kadar alış ile satışlarla ilgili bütün nakit ayrıntıları daha doğru bir şekilde gösterebileceğini öne süren görüşleri gerçekler doğrulamamaktadır. Zira çift girişli hesap kaydı, uygulamalara tüm ayrıntısıyla uyum sağlamakta, kayıtlara en rasyonel ve en objektif bir düzeni ve sistemi getirmekte, böylesini gerçeği yansıtan hesaplarla iş hayatının metodikleşmesine katkı sunmaktadır. Sistematik muhasebenin bu etkileri ne kadar büyük bir öneme sahip olursa olsun, tüm diğer işlevlerine rağmen, böylesine kesin hesaplamaların ve kâr analizinin Ortaçağ dönemlerinde yapıldığını belgeleyen tek bir kanıt dahi yoktur, tüccarların büyük bir çoğunluğu çift girişli hesap kaydı bile yapmış değildir; bu defteri titizlikle ve doğrulukla tutanlar da sermaye ve kâr hesaplamamış, hesaplar yoluyla kâr ile sermayeyi izleyip denetlememişlerdir. Çift girişli muhasebe kaydını kapsayan muhasebe, bunlara imkan sağlamış olmasıyla, sistematik hesap düzeni veya yaşamın metodikleşmesi bakımından elbette çok büyük bir öneme sahiptir. Ancak çift taraflı defter tutmanın bu rolleri, son derece sınırlı olmuştur. Tüccarların tamamına yakınının hesaplarla ilgilenmemiş olması hiç de şaşırtıcı değildir.” (Yamey 1949: 110)

da demek olan kâr veya zararın kesin olarak hesaplanabildiğini vurgulayan Sombart⁴⁷; rasyonel muhasebenin kapitalist örgütlenmedeki rolünü, gerçeği yansıtan bu hesap düzeni sayesinde kaynakların doğrudan en yüksek kazanç sağlayacak işlere yönlendirildiğini ve verimli kullanıldığını belirtmiştir. Çift girişli muhasebenin ekonomik faaliyeti rasyonelleştirerek kapitalist sistemin⁴⁸

47 “Sombart’ın hipotezi, muhasebenin ilgi alanın ötesine kaçan bir dizi karmaşık önermeleri kapsamakta, iktisat teorisi ve iktisat tarihi gibi diğer bilim sahalarına girmektedir. Sombart’ın hipotezi, çift taraflı defter tutma veya muhasebenin, kapitalizmin gelişmesi için zorunlu bir önkoşul olduğunu öngörmektedir. On dokuzuncu asrın sonlarına doğru kesin içeriğine kavuşmuş bir muhasebe düzenini, çift girişli hesap kaydı olarak önerme yanlılığına düşmüştür. Werner Sombart’ın ‘Modern Kapitalizm’ isimli eseri, kapitalizmin evriminde zorunlu bir önkoşul olarak gördüğü çift girişli hesap kaydının önemini öne çıkartan bir monografi olduğu için son derece önemlidir. Bu nedenle, Alman tarihçi okulun araştırmacı bir mensubu olarak Sombart, kendi yaşadığı sıradaki kapitalizm yerine kapitalizmin tarihteki uygulamalarını araştırmış, kapitalizmin evriminde çift girişli muhasebenin önemini belirtmiştir. Çift girişli hesap kaydının var olduğunu ve kapitalizmin de geliştiğini dikkate alarak, böylece bu ikisi arasında nedensel bir ilişkinin bulunduğunu öne sürmüştür. Sombart’ın görüşünde kapitalist ruh, girişimci ve rasyonel tutumu olmak üzere iki öğeden oluşmaktadır. Kapitalizmle de sınırlı olmayan teşebbüs ruhu, sosyal gelişmenin pek çok aşamasıyla da uyumludur, yaratıcıdır, modern devletin ve yeni dinin olduğu kadar bilimin ve teknolojinin yaratılmasındaki idealleri yansıtır. Kapitalizmdeki girişim ise, kazanma ve rekabetle ilgilidir. Kapitalizm geliştikçe, daha çok kâr etme bütün sisteme hakim olan temel bir hedef haline gelir, tüm diğer ilgileri kendisine bağlar. Sombart tarafından öne çıkarılan çift girişli muhasebe ile üretken sermaye olarak servet kavramı arasında bu bağ, kapitalist sistemin gelişmesinde ve ekonomik yaşamın ilerlemesinde birinci derecede önemlidir.” (Rowles 2006: 101)

48 “Bir iktisadi sistem olarak kapitalizm, bir ideal tip olarak inşa edilebilse dahi, onun anlamı ve yararlılığı geneliğinde değil, belirli bir tarihsel dönem olarak bireyselliğinde ve tarihselliğindedir. Çünkü Sombart’ın deyişiyle, tüm kültür ve sonuç olarak tüm ekonomi tarihseldir. Kapitalist ruhun kendisinin de iki cephesi vardır: teşebbüs ruhu ve burjuva ruhu. Teşebbüs ruhu, Rönesans’tan itibaren ikinci ruha yani burjuva ruhuna dönüşmüş ya da onda mücessem hale gelmiştir. Teşebbüs ruhunun ayırt edici nitelikleri bireyseldir, inisiyatifdir, enerji ve güç mücadelesidir. Bu ruhun sadece iktisadi alanla sınırlanmış olduğunu düşünmek yanlış ve yanıltıcı olur. çağdaş devleti, bilimi ve hatta keşifleri ortaya çıkaran dahi bu ruhtur. Kapitalist sistemde ekonomik faaliyetin amacı edinimdir, özgül olarak parasal edinimdir. Bu husus, kapitalizm öncesi ekonomik sistemlerde, özellikle de feodal ekonomik sistemde görülen durumun tam tersidir. Ekonomik faaliyetin amacını her ne kadar edinim oluşturursa da, edinimin içeriği rekabet fikrinde şekillenir. Düzenlemenin olmadığı bir özgürlük ortamında, yani kapitalist sistemde birey, sadece ve ancak kendi doğal gücüne dayanmak zorundadır. Böylece ekonomik faaliyet, bireysel olarak yüklenilmek durumunda kalınan risk ile yakından ilişkili hale getirilmiş olur. Ekonomik faaliyetin yönü edinimle, edinim de rekabet ve bireysel risk ile ilişkilendirilince, zorunlu olarak bireysel müteşebbisin akılcı (rational) olması gerektiği sonucuna ulaşılır. Keza akılcılık, kapitalizmi kapitalizm öncesi ekonomik sistemlerden kesin ayırt edici bir hususiyettir. Kapitalist sistemde akılcılık çok çeşitli biçimlerde tezahür etse de, bunlardan en önemlisi, üretimde dolambaçlı yöntemlerin kullanılmasıdır. Sombart’a göre, her ne kadar birey planda akılcılık en yüksek düzeyine varırsa da, bir bütün olarak kapitalist sistem, diğer egemen kapitalist ilkelerden yani edinim ve rekabet ilkelerinden ötürü irrasyonel bir niteliğe bürünür. Kapitalist ekonomik sistemin örgütlenme biçimi, kapitalist teşebbüsün

oluşumuna katkı sağladığı içeriğindeki Sombart'ın bu görüşleri; rasyonel muhasebe tekniğinin kazanç sağlayıcı işleri nasıl belirgin bir hale getirerek girişimcileri bu sahalara yönlendirdiğinin açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Çift girişli muhasebe sayesinde kesin maliyet hesabının mümkün olduğunu ve bu değerlerin piyasada oluşan fiyat sinyalleriyle kıyaslanarak doğru kâr hesabının çıkarılabildiğine dikkatleri çeken Sombart⁴⁹; çift girişli defter tutmanın tüccara ekonomik etkinliğinde ucuza alıp pahalıya satmanın çok ötesinde girişimcilere yararlı bilgileri sağladığını, borç-alacak ya da gelir-gider ayırımında⁵⁰ ve daha pek çok ayrıntıda fakat T hesap düzeninde veya ayrı

niteliğini belirleyen birimler ve bu birimler arasındaki ilişki tarzlarında belirginleşmektedir. Kapitalist teşebbüs içsel olarak iki sınıfa bölünmüştür: bir tarafta üretim araçlarının sahipliğine ve bunları yönlendirme hakkına sahip kapitalistler, diğer tarafta işçiler.” (Dobb 1992; 366-367)

49 “On yedinci asrın ilk on yıllık döneminde bulunan metinler, Hollandalıların tuttuğu muhasebenin, kapitalist çift girişli hesap kaydının gerektirdiği bütün niteliklere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Sombart, öğretilen dersler ile kuramcılarının yazdıkları arasında bir uyum bularak zamanının iş hayatını kavramaya yönelmiş, 16. asrın sonlarında ve 17. asrın başlarında yayınlanmış muhasebe ders kitaplarını hipotezinin delili olarak sunmaktadır. Kapitalizm ile çift girişli hesap kaydı arasında doğrudan bir nedensel ilişki kuran Sombart'ın iddiaları, 18. asrın ortalarından önce kesinlikle geçerli değildir. On beşinci yüzyıldan 19. asrın ortalarına kadar yazılmış muhasebe kitaplarıyla birlikte 16. ile 19.yüzyıl arasında tüccarların tuttuğu defterler, kesinlikle Sombart'ın görüşlerini desteklememektedir. Zira ne bu ders kitaplarında ve ne de tüccarlara ait defterlerde sermaye hesabı, kâr/zarar bakiyesi ve bilanço mantığına rastlanılmamaktadır. Hesap bakiyelerinden ulaşılan envanter ve bilanço muhakemesi yerine, ölmüş tüccarların mirasçılara bırakacağı toplam servet veya borç-alacak durumu üzerinde durulmaktadır. Rasyonel kararlara dayanak olamayan bu çift girişli hesap kayıtları, işle ilgili ayrıntılı bilgi verme gibi bir yararlılığı da yoktur. Bu nedenle 18. asırdan önceki uygulamayla çift girişli muhasebe tarzının diğer defter tutmalara kıyasla bir üstünlüğü de yoktur. Envanter ve bilanço olmaksızın bile, yazılan muhasebe kitaplarında geliştirilen çift girişli hesap düzeni ideali temsil etmektedir, pek çok yönden uygulamayla ilgisi yoktur. On yedinci asırda bile hisse senetli şirketler çift girişli muhasebe hesabında envanter ile bilançoya yer vermiş değillerdi. Ticari işlerde kâr ve zarar hesabıyla ilgiyi üzerinde toplamış olsa da çift girişli defter tutmada, kar/zarar ve sermaye hesapları oluşturulamadığı için Sombart'ın hipotezi geçerli olmayacaktır. İngiliz Doğu-Hindistan şirketi bile, 17.asrın önemli bir kısmında kapitalist anlamda bir muhasebe sistemine sahip olmuş değildi.” (Robertson 2011: 114)

50 “Her borç sütununun bir karşılık olarak ayrılan alacak sütununa sonunda toplam olarak eşitlenmesiyle, henüz kazanıldığında kârlar ve oluşan sermaye de böylece hesaplanabilir. Borç-alacak girişliyle çift taraflı defter tutmanın retoriksel boyutlarıyla daha da kesinleşen kâr ile belirginleşen sermaye, Avrupa'nın hemen her köşesinde hesaplanmaya başlanmış ve iş ortamına hemen uyum sağlamıştır. Borç-alacak girişli hesap kaydından başka hiçbir muhasebe yöntemi, kâr/zarar ayırımını bu kadar kesin bir şekilde ortaya koymamış, girişimciler üzerinde bu kadar güçlü ve uygun bir tesirde bulunmamıştır. Borç-alacak toplamlarında ulaşılan denge durumuyla ve kâr/zarar bakiyesi sonucuyla, çift girişli büyük defter kayıtları, teşebbüsün bütün işlemlerini en doğru ve en ayrıntılı hesaplamayla yansıtmaktadır. Bilançodaki bu kâr/zarar sonucu, sadece faaliyetin açık ve kesin sonucu olmanın çok ötesinde kapitalist teşebbüsün net değerinin hesaplanmasını da sağlamakta, edinilen kazancı ahlaken meşru kıldığı gibi

folyolarda çift girişli olarak hazırlanan bu kayıtlarla bir denge ve bir bakiye (kazanç-zarar) mantığının yerleştiğini belirtmiştir. Oysa sonradan yapılan ayrıntılı araştırmalar, çift girişli muhasebe tekniğinin envanter ve bilanço gibi dönem sonu muhakemesine, yani mali tablolarıyla rasyonel kararlara dayanak oluşturma işlevine⁵¹ ancak Sombart'ın yaşadığı yıllarda erişmeye başladığını kanıtladığı gibi; borç-alacak girişli hesap düzeninin tüccarın veya imalatçının dürüstlük kaygılarından doğmadığını, sanıldığı aksine yüksek kazanç peşinde koşanlara iş ahlakını kazandırmadığını⁵² ortaya çıkarmıştır.

hukuken sermayenin kaynağı işlevi haline getirmektedir. Borç-alacak sütunlarının kazanç ya da zarar bakiyelerinden, her bir işlemin veya her bir hesap sütununun sonuçta birbirine eşitlenmesinden veya denge gayesinden kâr düşüncesi çıkmıştır. Kazanç maksatlı ekonomik faaliyeti, borç-alacak girişli hesap kaydına borçluyuz; kâra ulaşmada rasyonel ve gerçekçi kararların verilmesini sağlaması nedeniyle, hatta çok daha fazla şeyleri bu rasyonel muhasebe düzenine borçluyuz. İşadammın başarılı olması ve çevresine güven verebilmesi için, yaşamında borç-alacak (çift) girişli hesap kaydına şiddetle gereksinim duymaktadır. Gerçeği olduğu gibi kavramak ve kâr/zarar sonucunu her an dikkate almak için, çift girişli muhasebeye gereksinim duyan işadamı; dürüstlüğü kanıtlamak ve doğruluktan şaşmamak için yararlandığı çift girişli hesap kaydıyla, herkesi kazancının meşru olduğuna ve servetini de en mükemmel rasyonel tavriyle kazandığına ikna etmektedir.” (Sombart 1996: 147-149)

51 “On dokuzuncu asırdaki muhasebe uygulamalarıyla ilgili olarak yazılan kitaplar hakkındaki tartışmalar, sermaye varlığı hesabının kişisel ilgi konusu olduğuyula, şahsa göre değişiklik gösterdiğiyle, temelinin sermaye ve gelir kavramından tamamıyla yoksun kaldığıyla ilgilidir. Elbette bir hipotez olarak borç-alacak girişli hesap kaydı, kârdan sermayeye ve sermayeden de gelir kavramına geçişte temel olmuş, karar vermede de kesinlikle işlevsizlik unsuru olmamıştır. Ancak 19. asrın son on yılına girinceye kadar İngiliz mahkemelerinde çift girişli hesap kaydı delil olarak bile olsa sunulmamış olması, yasal temelde pek bir öneminin olmadığını göstermektedir. Sermaye oluşumunun doğasını araştıran William Petty ve Adam Smith’in görüşlerinden etkilenecek yapılmış on dokuzuncu asır ekonomi araştırmaları, sermaye ile geliri kişisel servetten ayırmış olsalar bile, borç-alacak girişli hesap kaydından söz etmiş değillerdir. Çift girişli muhasebeden söz etmeksizin sermaye kavramını tanımlama yaklaşımı David Ricardo’nun ve J.S. Mill’in eserlerine olduğu kadar Alfred Marshall’ın yapıtına da hakimdir. Prensipte Sombart’ın hipotezi, 19. asrın sermaye hesabını rasyonel muhasebenin hesaplanması olarak öne çıkarmış, çift taraflı defter tutmayı kârın temeli olarak görülmesi yanılığısına neden olmuştur.” (Rowles 2006: xv, 68)

52 “Dürüst ve iyi ahlaklı işadamları ve bankerlerin yanında, yüksek faiz karşılığı borç veren insafsız tefecilerin olduğu kadar çok yüksek kazanç peşinde koşan hilekâr tacirlerin de, çift girişli hesap sistemini kullanmış olduklarını ileri süren görüş, tam anlamıyla düşseldir ve son derecede de hatalıdır. İşadamı veya muhasebecisi, ne kadar hilekar ve ahlak dışı dahi olsa, borç veya alacak işlemlerini kayıt altına almaya istekli olmuşlardır. Bu nedenle çift girişli muhasebe düzeni, belirli bir zaman ve yerde yürütülmüş, genel olarak yasa ve ahlak dışı olarak görülen haksız ve insafsız işlemleri, dürüst ve adil kılmak gibi bir kudreti bulunmamaktadır. Üstelik 19.asrın sonlarından önce, borç-alacak girişli büyük defterlere dayanarak envanter ve bilanço sonuçlarına ulaşıldığını gösteren, modern bilanço tablolarının kullanıldığını kanıtlayan bir tek kanıt dahi ulaşılmış değildir. İşadamları büyük defterlerini dışarıya çıkarmaz ve hiç kimseye de göstermezlerdi.” (Yamey 2005: 81)

Envanter ile bilanço tablolarına henüz geçmediği dolayısıyla kâr/zarar ile sermaye hesabını içermediği halde⁵³, çift girişli hesap kaydı ile kapitalizmin yükselişi arasında Sombart'ın kurduğu bu karşılıklı nedensellik bağı nedeniyle, çift taraflı defter tutma olmaksızın kapitalizm asla oluşamaz içeriğinde çok etkili bir önermenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çift taraflı defter tutma ile kapitalizmin oluşması ve yükselmesi arasında Sombart'ın kurduğu bu nedensel bağ, kazanç güdüsünün ve daha çok biriktirme azminin Ortaçağ Avrupa'sı manastırlarında titizlikle tutulan çift girişli hesap kayıtlarından kaynaklandığı görüşüne⁵⁴ dayanmaktadır.

53 “Modern kapitalist örgütlenmede çift girişli muhasebenin gördüğü temel işlevi üzerine kurulan Sombart'ın hipotezi, sadece 19. yüzyılın sonlarına göre gerçekleşen endüstriyel etkinlik için geçerli kabul edilebilir. Sombart, kapitalizm ile çift girişli sermaye arasında böylesine bir nedensel ilgi kurarken, kendi yaşadığı çağın sermaye varlığı hesabına tüm ayrıntısıyla vukuf olmuştur, sermaye hesabının ekonomik kararlara nasıl dayanak oluşturduğunu hemen fark etmiştir, böylece ekonomik gelişmede muhasebe uygulamalarının önemini gözler önüne sermiştir. Kapitalizm ile modern muhasebenin temeli olan çift girişli hesap kaydı arasındaki bu yakın ilişkiyi öne çıkarırken, ne zamandan beri uygulanıyor sorusunu sormadan, şaşırtıcı derecede kavramsal tanımlamalara girerek sermayenin önemine dikkatleri çekmiştir. Uygulanmadığı sürece, envanter ve bilanço tablolarıyla modern muhasebenin temeli bile olsa çift girişli hesap kaydı, Sombart'ın hipotezinde öne sürüldüğü gibi kapitalizmin yükselişinin asla bir önkoşulu olamaz.” (Yamey 1978: 42)

54 “İşadamları, mahkemeye götürülmüş davalık bir ihtilaf olmadıkça, vergileri ödemeye veya iflas işlemleriyle ilgili delil göstermek zorunda kalınmadıkça büyük defterlerini dışarıya vermemişlerdir. Özel bir firmanın çift girişli hesap kaydını tutması yerine, genel olarak topluluğun bütün işadamlarının ve üyelerinin yevmiye ile büyük defter kaydından haberdar olduğunu gösteren bir işaret dahi yoktur. Avrupa'da 1800'den önceki yıllarda en büyük hisse senetli şirketlerin müdürleri, hisse senet sahipleri ve bazı yönetim kurulu üyeleri bile büyük defterdeki hesaplardan habersizdi, ancak çok az birkaç kişi bilançodaki bilgilerden kendisine notlar alabilirdi. Batı Avrupa'da en azından 18. asır boyunca, birkaç büyük firmanın dışında çok büyük miktardaki küçük işletmelerin çift girişli muhasebeyi uygulamadığı, sonraki asırda bile bu sistemin yayılmasının son derece yavaş olduğu kesinlik kazanmıştır. Dikkatleri çeken firmaların neredeyse tamamı, çift girişli hesap düzenini kullanmamaktadır: Andrea Banchi 15. asır Floransa'sının öncü ipek tüccarı ve imalatçısıdır; Plantin, Antwerp'in çok tanınmış yayıncısıdır, sadece dört yıllık bir dönemdeki işlerinde çift girişli hesap kaydı yapmış 19. yüzyıla gelinceye kadar borç-alacak girişli hesap tekniğini hiç uygulamamıştır; Augsburg'un en güçlü firmalarının sahibi Fuggerler bile, politik ve ekonomik tesirlerinin zirveye çıktığı 16. yüzyılda çift girişli hesap kaydını uygulamamışlardır; ve Rothschild bankaları bile 19. yüzyıl boyunca çift girişli hesap kaydının uygulanmasını zorunlu görmemişlerdir. Fransa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla gelinceye kadar geçen üç asır boyunca hisse senet çıkaran neredeyse tüm büyük şirketler, çift girişli muhasebe olmadan işlemlerini yapmışlardır. En büyük sabit sermayeyi kullanan d'Anzin şirketi bile, 19. asra gelinceye çift girişli hesap kaydını kullanmış değillerdir. Oysa d'Anzin şirketi, modern kapitalist teşebbüsün prototipi olarak kabul edilmiştir. Çift girişli muhasebe düzeni, 1800'lü yıllardaki orta ve büyük ölçekli tarım ile maden işletmelerinin hiç kullanmadıkları bir yöntemdir. Oysa bu firmalar çift girişli hesap kaydını bilen kimseleri işe alabilir ve geliştirebilirlerdi.” (Yamey 2005: 82)

Tüm ayrıntıları araştırarak önermesini dikkatle oluşturan Sombart, 14. asırdan itibaren yayınlanmış ilmi eserleri kaynak göstererek, en azından yevmiye kaydı ve büyük defter hesap dökümü temeli açısından çift taraflı defter tutmanın tarihsel önemini kanıtlayabilmiştir. Gelirin giderden ayrıldığı, her bir işlemi içeriği ne olursa olsun borç-alacak girişine yani T ayırımına göre işlendiği ve borç-alacak toplamlarının karşılaştırılmasıyla hesaplanan denge durumuna dikkatleri çekmesiyle çift taraflı defter tutmanın; sistematik ve rasyonel muhasebe tarzının temelini de oluşturması, tüccarın dürüstlüğüne tanığı haline gelmesi, kârın ve sermaye birikiminin kaynağı işlevini görmesi için; öncelikle, Araplardan alınan dokuz rakamın⁵⁵ ve özellikle sıfır rakamının⁵⁶ kullanılması gerekmektedir. Çift girişli hesap kaydının bilimsel içerikte nihai şeklini almasında rasyonel sayıların kullanılması temel bir rol oynamış olsa da, uygulamada her ikisinin de rağbet bulması veya en azından eski alışkanlıkların terk edilmesi asırların geçmesiyle mümkün olmuştur. Ancak bilimsel çevrede sıfır rakamının bilinmesi bile, borç-alacak girişli hesap kaydının geliştirilmesinde ve

55 “Ondalık konumlu sayılmamız ile matematiksel sıfırımızın icadını ve bugün kullandığımız yazılı hesabın temellerinin atılışını Hint uygarlığına borçluyuz. Bu önemli tarihsel olay MS 5. yüzyılın ortasından önce gerçekleşmiştir. Ama dokuz rakamın Hıristiyan Avrupa’ya taşınması için beş yüzyılı aşkın bir süre gerekecektir. Sonra sıfırın bu hesap yöntemleriyle birlikte Avrupa’da görülmesi için iki ya da üç yüzyıl daha geçecek, bu devrim niteliğindeki yeniliklerin Batı dünyasına yayılması ve kesin olarak kabul görmesi içinse çok daha önemli bir sürenin geçmesi gerekecektir. Avrupa üzerindeki Hint etkisi doğrudan olmamıştır. Haçlı seferleri öncesinden başlayarak, Batılılar, Arapların 9. yüzyıldan beri Avrupa sınırlarına getirmiş olduğu Hint kökenli hesap yöntemlerinin büyük üstünlüklerinden bolca yararlanmayı bileceklerdir.” (Ifrah 2003: 1)

56 “Avrupa’da sayma tahtası (abakus) ile sonradan hesaplamalarda yaygın şekilde kullanılan Arap rakamları arasında kıyasıya bir çatışma çıkmıştır. Rasyonel sayılardan biri olarak sıfır rakamının Avrupa’da kabul edilmesinin ve yaygın olarak da kullanılmasının, gerçekten çok önemli sonuçları olmuştur. Dokuz rakamın yanında sıfır sayısının da sayma tahtasına (fasulye sayması) karşı zafer kazanması ve galibiyetini sarsılmaz saltanatıyla koruması; çift girişli hesap kaydının geliştirilmesinde kilit bir rol oynamış olsa da, benzeri bir kabul ve uygulama eğilimini gösterdiğinin sanılması tam bir yanılgı olur. Borç-alacak (çift) girişli hesap kaydı ile sıfır rakamının kabulü arasında var olan temel ilişkiyi öne çıkararak, her ikisinin de aynı anda benzeri şekilde kabul gördüğünü varsaymak tartışmayı çok yanlış boyutlara taşıyacaktır. Ticari işlerin yoğunluk kazanması ve muazzam miktarlara varması, çok daha dikkatli hesaplamaların yapılmasını ve her bir işin kaydının doğru olarak tutulmasını zorunlu kılmıştır. İşle ilgili kesin ve doğru kayıt yapma gereksinimi, İtalya’da 1340 yılından önce çift girişli muhasebenin keşfedilmesini sağlamıştır. Çift girişli hesap kaydının, rasyonel sayıların ve özellikle de sıfır rakamının kabul edilmesine ve yaygın şekilde kullanılmasına neden olduğu uzun paragraflarla açıklanmış olsa da, bu kanıtlanmış değildir. Elbette artı veya eksi bakiyesiyle bilançonun denge noktasının belirlenmesi ve rakamların alabildiğince yüksek değerleri alması, sıfır rakamının kullanılması sayesinde olmuştur.” (Yamey 2005: 84)

büyük defterin T düzeninde borç-alacak tutarlarının kıyaslanmasında denge durumunun gözetilmesine neden olmuş, artı veya eksi toplam bakiyeye göre hesaplanan kâr/zarar sonucu yine sıfır mantığına dayanmıştır. Sıfır sayısı işlemlerin hesaplara aktarılmasında, borç-alacak kıyaslamasına⁵⁷ dayanarak denge ve kâr/zarar gibi kavramların tanınmasına neden olduğu ölçüde; çift girişli hesap kaydının, kazanç güdüsünün dolayısıyla da modern kapitalizmin temeli olabileceği görüşü haklılık kazanabilir. Kazanç güdüsünün dolayısıyla kapitalist girişimciliğin doğması ve benimsenmesi için Sombart'ın önkoşul olarak zorunlu gördüğü çift girişli hesap kaydının, kapitalist teşebbüsün başarısı için öncelikle kâr kavramının öne çıkmasını ve hesapların borç-alacak girişlerindeki bakiyelerinden kârın hesaplanmasını sağlayan muhasebe sanatının veya retoriğinin 13. asrın sonlarına doğru ortaya çıktığını belirtmiştir.

Çift girişli hesap kaydının hesaplamayı rasyonelleştirdiği ve denge-bakiye mantığıyla tüm dikkatleri kazanç-zarar sınırlarına odaklaştırdığı savları yana, bilimsel içeriğiyle ve retoriğiyle böyle bir muhasebe tekniğinin ne zamandan beri şirketlerde kullanılıyor olması, rasyonel muhasebe verilerinin ne zamandan beri şirket kararlarına dayanak teşkil ediyor⁵⁸ olması, kısacası teorisinin uygulanma yönü Sombart'ın hipotezini

57 “Sıfır sayısı ile borç-alacak girişli hesap kaydıyla ilgili olarak öne sürülen temel düşünce, çift girişli sistem her bir işlem için girilen rakamların sıfıra eşitlenerek bir dengeye varılmasını, artı veya eksi bakiyesinin dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Her bir hesap kaydındaki borç-alacak kıyaslamasının en uç hedefini, tüm sıfırların sıfırlanması yoluyla kâr/zarar sonucunun açığa çıkarılması olduğundan, sıfır rakamı diğer dokuz rasyonel sayıya kıyasla en dahi sayıdır. Her bir borç-alacak tutarının kıyaslanmasını ve bakiye sonucunun hesaplanmasını, böylece kâr/zarar durumunun açığa çıkmasını sağlayan tüm bu sıfırlamalar, yine de ilk dönem ve sonraki dönem çift girişli büyük defter düzeninin veya T tarzı hesaplarının uygulanmasına yaygınlık kazandırmamıştır. Toplam borç girişlerinin toplam alacak girişlerine eşitlenerek sıfırlanmasıyla, her bir hesaptaki borç-alacak kıyaslamasında sıfır ile eşitlenmeyip artı veya eksi bakiyeye dengelenmesiyle, yani kazan veya zarar katkısıyla; zaten çift sütunlu büyük defter hesapları, kıyaslama ve sıfırlama hedefi yani denge mantığı üzerine kuruludur. Her bir hesabın iki tarafındaki tutarların toplanıp aralarındaki farkın bulunması hesabına dayanan kâr/zarar sonuç bildirgesiyle çift girişli hesap kaydında sıfırın önemi çok büyük olmuştur.” (Yamey 2005: 86)

58 “Rasyonelliğin bir sembolü olarak çift girişli hesap kaydı, fiili hesaplar bu katı kurallı düzene uymamış veya çok önemsiz düzeyde benzerlik göstermiş olsa bile, iş etkinliklerini meşru kılmış olduğuna hiç kuşku yoktur. Şayet çift girişli hesap düzeni işadamları rasyonel kılmışsa, o halde neden rasyonel defter tutma bu kadar az rağbet bulmuştur? Çift girişli büyük defter girişleri üzerine kurulan bilanço ve kâr/zarar sonuç durumuna rağmen, çok uzunca süre tek girişli hesap alışkanlığının yerini alamamıştır. İtalya’da 1411 den 1569 yılına kadar göze çarpan önemli firmalar, tek girişli hesap tarzını kullanmıştır. Floransa’daki Cambini Bankasının bile 1431 ile 1458 yılları arasında çift girişli hesap düzenini uygulamış değildir. Medici Bankasının

değerlendiren araştırmacılar tarafından daha önemli görülmüştür. Yoksa Sombart'ın hipoteziyle ilgilenen araştırmacılardan hiç birisi, çift girişli hesap kaydının rasyonelliğinden ve günümüz rasyonel muhasebenin temelini oluşturduğundan en küçük bir şüphe dahi duymamaktadır. Temel itiraz şöylece özetlenebilir: Her ne kadar Sombart, çift girişli muhasebe ile rasyonel ekonomik faaliyet arasında kurduğu karşılıklı etkileşimde, kar/zarar bakiyesinin günlük ve haftalık olarak çıkarılması ve ekonomik teşebbüsün sermayesinin hesaplanması üzerinde odaklanmış olsa da; 18. asrın ikinci yarısından önce bu tür hesapların yapıldığını belgeleyen hiç bir kayıt bulunamamış, bilanço ve envanter bilgileri bile işadamlarının veya yöneticilerinin aldıkları kararlara dayanak oluşturmamıştır. Kısacası, çift girişli muhasebenin bunca rasyonelliğine ve temelinden yükseldiği mali tablolarına (bilanço, kâr/zarar, gelir/gider vs) rağmen, şirket yapılarına ancak 18. asrın sonlarına doğru girmiştir. Çift girişli defter tutmanın kapitalizmin gelişmesindeki rolünü irdelerken Sombart, bu sayede teşebbüsün sahibi ile yöneticisinin birbirinden ayrıldığı, sermaye hesabıyla birlikte hissedarlar kavramının veya tasarruf sahiplerinin sermayedeki paylarının muhasebe düzeninde kesinlik kazandığını vurgulamasına rağmen; bu konuda da, 18. asır öncesine ait bu görüşü kanıtlayan her hangi bir belgeye ulaşamamıştır. Sombart'ı eleştirenlerin savunduğu ortak görüş, ancak 19. asır içinde⁵⁹ rasyonel ekonomik teşebbüste etkin bir yönetim fonksiyonuna

---

dengeye getirilmemiş hesap sonuçlarıyla ilgili çıkarılan suretler incelendiğinde, Floransa'daki vergi yöneticilerin dahi çift giriş kaydını kullanmadığı fark edilir.” (Yamey 2005: 88)

- 59 “Sombart'ın çift girişli defter tutma ile kapitalizmin yükselişini ve başarısını bütünleştirdiği kuramı, gerçekte, 19. asrın muhasebe uygulamasıyla hiç uyum göstermediği gibi, özellikle 20. yüzyılın sermaye yoğun varlıklar muhasebesine pek uymamaktadır. Çift girişli defter tutmanın yaygınlaşmasının, ancak 1830'lu yıllardan sonra demiryolu şirketlerinin yükselmesiyle gerçekleştiğini, tarihsel kanıtlar göstermektedir. Çift girişli defter tutmanın yaygınlaşmasının, ancak 1830'lu yıllardan sonra demiryolu şirketlerinin yükselmesiyle gerçekleştiğini, tarihsel kanıtlar göstermektedir. Pazar güçleri tarafından değişmeye zorlanan çift girişli hesap kaydı, ekonomik araçların ve şirket kurucularının olduğu kadar müdür ile yöneticilerinin ve hisse senet sahiplerinin değerlendirme arzularını yansıttığı ölçüde yararlı görülmüştür. Açıkçası, doğru muhasebe bilgilendirmesinin düşen maliyetler ve dolayısıyla artan menfaatler demek olduğu daha henüz anlaşılmıştır. Sanayileşmede muhasebenin öneminin ihmal edilmesi, tuhaf bir şekilde finans kapitalizmini rantiyer kapitalizmle açıklanmasına yol açmış olsa da, on dokuzuncu asır boyunca kendini hissettiren yeni bir sosyal sisteme finansman sorunu yoluyla muhasebenin egemen olmasını sağlamıştır. Çift taraflı muhasebe sistemi, 1868 Demiryollarını Düzenleme Yasası tarafından yenileştirilmiş, diğer şirketlerde kullanılmaya başlanmasını dikkate alan parlamento tarafından sonradan yasal bir meşruiyet kazandırmıştır. Su, gaz vs gibi yararlı faaliyetlerde bulunan ve parlamento şirketleri olarak adlandırılan şirketlerin; amortisman paylarının ayrılması ve temettü hisselerinin belirlenmesi maksadıyla kullandıkları çift girişli hesap sistemi, böylece yasal yükümlülükleri üstlenmesine de yol açmıştır. On dokuzuncu

kavuşan çift girişli hesap düzeninin; daha önce böylesine önemli bir işlev görmediği, yöneticilerin kararlarında pek rol oynamadığı, dolayısıyla da firmaların rasyonelleşmesine katkıda bulunmadığıdır. Çift girişli defter tutmanın anlamı veya tarzı, her işlem için açılan T hesap düzeninde borç-alacak sütunlarındaki sürekli bakiye aritmetiğiyle denge ve kalan miktar üzerinde odaklaşılmasını sağladığı gibi; olumlu bakiyeye denk gelen bir sermaye hesabına kayıtlarda ulaşılmasını olanaklı kılmış, gelirler ve harcamalar rakamsal olarak hesaplara yansıtılmış, başlangıçta düzensiz şekilde olsa da bir sermaye hesabına ulaşılabilmiştir. On sekizinci asırdan önce⁶⁰, çift girişli kayıt düzeninde periyodik olarak net kazanç ya da zarar hesabına geçildiğini, yıllık net kâr hesabından sermaye oluşumuna veya arttırımına gidildiğini kanıtlayan belgelere ulaşamadığı için; kapitalizmin oluşumunu çift girişli hesap kaydına bağlayan Sombart'ın görüşü, ispata muhtaç olduğu ölçüde tarihsel dayanaktan yoksundur. Nitekim ekonomik uğraşta sermayenin öneminden ve tanımından, değişen ve değişmeyen sermaye olarak ayırımından ilk defa kesin bir şekilde söz edenin A. Smith⁶¹

---

asrın ortalarına kadar Britanya'da, harcamalardan sermayeye ve sermayeden de kâr paylarının belirlenmesiyle ilgili yoğun tartışmalar olmuştur.” (Rowles 2006: 103)

60 “Kapitalizmin ortaya çıkmasında ve yayılmasında çift girişli hesap kaydının oynadığı rolle ilgili tartışma, Sombart ve Weber'in araştırmalarıyla başlamış ve muhasebe literatürünü de kapsamak üzere altmış yıldan fazla bir süredir tartışılmaya devam etmektedir. On sekizinci asır tüccarlarının Nantes'deki devlet arşivindeki belgelere dayanarak bu tartışmaya katkı sunabiliriz. Analizlerimiz sırasında, diğer arşiv belgelerini de tarayarak, bu asır içinde, çift girişli hesap kaydının yararlı kılındığı ve tekniklerinin de sürekli geliştirildiği görüşünü doğruluyoruz.” (Yannick 2013: 2)

61 “Bir gelir gelmeye başlayınca değin tez elden olacak tüketim için, yalnızca kendisini besleyebilecek kadarını alıkoyar. Onun için, mal mevcudunun tümü ikiye ayrılmış olur. Kendisine bu geliri getirmesini umduğu kısma, onun sermayesi denir. Ötekisi doğrudan doğruya tüketimini karşılayandır. Sermayenin, onu kullanana bir gelir ya da kâr getirmek üzere çalıştırılabileceği iki ayrı yol vardır. Birincisi, sermaye, ürünü yetiştirmede, yapmada ya da satın alıp tekrar kârla satmada kullanılabilir. Bu tarzda kullanılan sermaye, elde kaldıkça veya aynı biçimde durdukça, kullanana gelir ya da kâr getirmez. Para karşılığında satılınca değin, malları tacire gelir ya da kâr getirmez. Para da bunun gibi tekrar mal ile değiş edinceye dek, bir şey getirmez. Ancak böyle bir elden ele dolaşma yoluyla veya birbirini kovalayan değiş edişlerle sermaye tacire bir kâr getirebilir. Bu gibi sermayelere döner sermayeler denilebilir. İkincisi sermaye, toprağın bayındırılmasında, faydalı makinelerin satın alınmasında başkaca elden ele dolaşmaksızın gelir ya da kâr getiren benzeri şeylerde kullanılabilir. Onun için bu gibi sermayelere, durağan sermayeler denilebilir. Türlü işler, bunlarda kullanılan durağan ve döner sermayeler arasında başka başka oranlara lüzum gösterir. Örneğin, bir tacirin sermayesi, tümü ile döner bir sermayedir. Onu makinelere ihtiyacı olmaz. Her zanaat ustasının veya sanayicinin bir kısım sermayesi, aletlerine bağlanmış olmak zorundadır. Çiftçi sermayesinin tarım aletlerinde kullanılan kısmı durağan, çiftçinin çalıştırdığı ırgatların ücret ve geçimi için kullanılan kısmı ise döner sermayesidir. Birini elinde tutmakla ve ötekini ise elinden çıkarmakla

olmasına rağmen, 1776 yılında bile, dağıtılmayan kârlardan sermayenin oluşturulmasında veya sermaye arttırımına gidilmesinde çift girişli hesap kaydının önemine işaret etmemiştir. D. Ricardo bile, eserinde⁶², sermaye birikiminin gerçekleşmesinde rasyonel muhasebenin öneminden hiç söz etmiş değildir; çünkü 1817 yılında bile çift girişli hesap düzeni temelinde tutulan yevmiye ve büyük defter kayıtlarından sermaye hesabına geçilmiş değildir.

3.M.Weber’de Sermaye Hesabı ve Rasyonelleşen Mistizm ile İş Çilesi

On dokuzuncu asra gelinceye kadar muhasebe kayıtlarında bir sermaye hesabının yer almaması veya çift girişli hesap temelinden yükselen mali tabloların işletme kararlarına dayanak olmaması nedeniyle, reform öncesi dönemlerde rasyonel ekonomik faaliyete rastlanılmadığını öne süren M. Weber’in görüşü haklılık kazanmıştır. Dünyevi asketizm ve rasyonelleşen mistizm yoluyla kapitalist ruhu Protestan ahlakına bağlayan ve reform öncesi kapitalist belirtileri maceracı kapitalizm olarak niteleyerek kesinlikle reddeden Weber’in görüşlerinin karşısında yer alan Sombart; çift girişli hesap düzeniyle kapitalist tekniğin ve muazzam parasal servetiyle Ortaçağın İtalya’sında oluştuğunu, ekonomik faaliyetin dinsel bir içerik kazanmasıyla değil de Rönesans insanının benimsenmesiyle kapitalist gelişimin hız kazandığını belirtmiştir. Modern kapitalizm ile Puritanizm arasında doğrudan bir ilgi kuran Weber, manastır hücrelerinde çekilen uhrevi asketizmden mesleki etkinliği yegane takva yolu haline getiren dünyevi asketizme geçilmesiyle gerçekleşen dinde rasyonelleşme

---

çiftçi kâr eder. Kâr, bunları elde tutmakla yapılır. Bunların bakım masrafı, döner sermayedir. Kâr, bu sermayeyi çıkararak edinilir.” (Smith 2009: 296)

- 62 “Sermaye, ne kadar hızla tükendiğine ve ne kadar sık yeniden üretileceğine bağlı olarak döner sermaye ya da sabit sermaye başlıkları altında sınıflandırılacaktır. Her hangi bir üretim dalında emeğe bakmak için kullanılan döner sermaye çok küçük oranda kalırken, sermayenin büyük bir bölümünü daha sabit ve dayanıklı makineler oluşturabilir. Bir başka dalda aynı miktar sermayenin, emeğe bakmak için kullanılan parçasının toplam sermaye içindeki oranı büyük olurken; aletlere, makinelere ve binalara yapılan yatırım çok daha az oranda olabilir. İki imalatçı aynı miktarda sabit sermaye ve aynı miktarda döner sermaye kullansalar bile, sabit sermayelerinin dayanıklılığı çok farklı olabilir. Kârlarda düşme olmadan emeğin değerinde artış olamaz. Mısırın çiftçi ve emekçi arasında bölüneceğini düşünürsek, emekçinin alacağı pay ne kadar büyük olursa, çiftçiye o kadar küçük pay kalacaktır. Değer açısından ortaya çıkan bu farklılık, iki örnekte, kârların sermaye olarak biriktirilmelerinden ortaya çıkmaktadır ve bu fark kârların harcanmadan tutulduğu zaman süresini telâfi etmektedir.” (Ricardo 2007: 42)

sayesinde, Batıya özgü bir rasyonelleşme sürecinin başladığını öne sürmüştür. İtalyan kent devletlerinin ve özellikle de Floransa'nın⁶³ 14. asrın sonlarından itibaren dikkat çeken zenginliği, çift girişli hesap kaydıyla rasyonel muhasebenin bilimsel temelini Ortaçağların sonundan itibaren oluşmuş⁶⁴ olması, ikinci asırdan itibaren oluşmaya başlayan sözlü Tevrat'ın yani Talmud'un⁶⁵ kazanca özendirici yorumları W. Sombart'ı; rasyonel ekonomik faaliyetin reform öncesi Avrupa'da oluştuğu düşüncesine götürmüş, kazanç güdüsüyle açıklanan kapitalizmin ruhunu Rönesans insan

63 “Floransa, sanayi ve bankacılık bakımından Avrupa'nın en ileri bir modeli idi. 15.yüzyılda bu gelişim devam etti. Floransalı kapitalistler, İngiltere'den yün alıyor, bunu ince kumaşlar haline getirerek bütün Doğu Akdeniz ülkelerine satıyorlardı. Floransalı bankerler, Avrupa'nın her tarafında para işlerini üzerlerine alıyor, prenslere, Papaya borç veriyorlar, Papalığın Hıristiyan dünyasının her tarafında sahip olduğu paraların toplanmasına aracı oluyorlardı. Avrupa'da para ticaretinin ve bankacılığın merkezi 16.yüzyıla kadar Floransa idi. Batı'da ilk altın parayı, flori'yi Floransa bastırdı. Ondan sonra Venedik ve Fransa bu geleneği sürdürdüler. Floransa'nın bu gelişmiş ekonomik hayat ve zenginliği Floransa'ya yalnız İtalya tarihinde değil, bütün uygarlık tarihinde üstün bir konum sağlamıştır.” (İnalçık 2011: 35)

64 “Kapitalizmin gelişmesi yavaş, düzensiz ve karmaşıktı. Üretim yöntemlerindeki ve paranın yönetimindeki değişikliklerin yanı sıra, üretilen satın alınan ve satılan malların miktarında da bir artış meydana geldi. Avrupa ekonomisindeki bu genişlemeye kısmen nüfus artışı yol açtı. Köy rehinecisinin iş hacmi farklı olabiliyordu, ama yaptığı iş Avrupa'nın varlıklı tüccar girişimcilerinden pek farklı değildi. Bunlardan Güney Augsburg'lu Jacob Fugger (1459-1525) belki de 16.yüzyıldaki en başarılı örnekti. Büyük babası da varlıklı bir dokumacı ve kumaş tüccarıydı. Adamları çok ayrıntılı kayıtlar tutuyorlardı; hesap defterleri, defteri kebir, sicil ve çift kayıt sistemi kullanıyorlardı. Aynı zamanda rakipleri gözlüyor, düzenli olarak Augsburg'daki merkez büroya rapor yolluyorlardı.” (Wiesner 2013: 284)

65 “Babil Talmud'u refah içindeki bir cemaatin eseri olduğundan, kısa zamanda bütün Yahudi cemaatleri tarafından Filistin Talmud'undan daha çok okunmaya başlanır. Güç dengelerine göre yürüyen bu sert dünya düzeninde para, insan ilişkilerini düzenlemenin medeni bir biçimi olarak yavaş yavaş ortaya çıkar. Para ile insanlar bütün anlaşmazlıkların, hatta din ile ilgili olanlarını dahi şiddete başvurmadan çözebilir. Talmud'un çoğu aynı zamanda tüccar olan yazarları, genellikle iktisat uzmanlarıdır. Aldıkları kararlar, eşine zor rastlanır teorik bir incelik, hatta çağdaşlık barındırır. Öyle ki 20.yüzyılın başında bu kararlarla ilgilenen ilk iktisatçılardan biri olan Alman Werner Sombart, Talmud'un yazarı hahamların, Ricardo ve Marx'ı okumuş veya yıllarca Borsada sarraflık yapmış gibi mantık yürüttüklerini kaydeder.” (Attali 2014: 100)

anlayışıyla⁶⁶ uyumlu kılmıştır. Gösteriş tüketimini⁶⁷ kapitalizmi oluşturan etmenlerden biri olarak gören Sombart; böylelikle K.Marx'ın özsel değerlerine yabancılaşan bencil insan yorumuna⁶⁸ yaklaşmış, M.Weber'in

66 “Aklın hesapçı soğukkanlılığına sahip ve her aracı pervasızca kullanan insan; cesur değil, fakat sonsuz derecede maharetli, her şeyi kendi isteğine boyun eğdirmeye düşkün insan; hak etmeksizin, herhangi bir din sevgisi duymaksızın, gününü gün etmeğe bakan ve tüm davranışlarını sırf buna uyduran, üstelik görkemli bir atalar gururu besleyen ve ateşli bir şöhret ihtirası ile yanan insan; zevk ve sefaya doymaz, fakat bilgi ve sanata da aynı derecede tutkun, her güzel şekle vurgun ve her güzel karşısında kendinden geçen, bizzat kendisi bitmez tükenmez, yorulmak bilmez bir temaşa olan insan. Şehirlerde görüldüğü gibi istikrazlar, tiranlıklarda söz konusu değildir. Daha ziyade, inceden inceye hesaplanmış bir tertiple zengin kişilerin mal ve mülküne el koyma yolu tercih olunuyordu. Bireylikleri yüksek derecede gelişmiş Renaissance çağı İtalyanlarının ahlâkı hakkında bir yargıya varmaya çalışırken daima hesaba katmak zorunda bulunduğumuz önemli bir öğe muhayyiledir. Onların iyi ve kötü huylarına kendi özel rengini veren, her şeyden önce bu muhayyile olmuştur. Bağlarını koparmış bencillik, ancak bunun etkisi altında korkunç şeklini tam anlamıyla kazanmaktadır. Muhayyile gücüdür ki, İtalyanları modern zamanın en eski kumarbazları yapmıştır. Gelecekteki zenginlik ile zevk ve safa, gözlerinin önünde o kadar canlı bir tablo halinde çizilmektedir ki, bunu elde edebilmek için varını yoğunu tehlikeye atmaya hazırdırlar. Bütün objektif olaylar, her çeşit engeller ve yasalar karşısında kendi egemenliği duygusuyla hareket etmekte ve her olay karşısında, iç alemindeki şeref duygusu veya menfaatin, hesaplı düşünüş veya tutkunun, feragat veya intikam duygusunun galip gelmesine göre, bağımsız olarak karar vermektedir.” (Burchard 1974: 12, 634, 664)

67 “Her hangi bir zamanda lüks varsa, lüksün yükselişinden güç alan sayısız başka saik de ortaya çıkacaktır: söz gelimi hırs, şöhret düşkünlüğü, fiyakacılık, erk itkisi; tek kelimeyle, başkalarından önde olma güdüsü, önemli nedenler arasında sıralanabilir. Elbette dünyevileşme süreci bu denli büyük bir hızla tamamlanamaz, lüks salgını da böylesine kısa bir sürede sınırsız boyutlara ulaşamazdı; şayet sarayın yanı sıra, zevkperestliği, keyif ve gösteriş düşkünlüğünü yeryüzüne akın akın boşaltan bir başka önemli kaynak yoğun bir lüks talebi ortalığı kasıp kavuran bir hastalık gibi patlak vermemiş olsaydı. Giysi lüksü 18.yüzyılda daha da tırmanmıştır. Üzerine düşkün olan herkesin 6 yazlık 6 kışlık elbisesi vardı. Lüksün gelişiminde vakarlı, debdebeli olan şey, senyörel olanıdır: haşmetli elbiseler, altın bezenmiş saltanat arabaları, sayıları kabarık olan üniformalı uşaklar. Şık ve latif konut donanımı adı altında aklımıza gelen her şey 15. ve 16. yüzyılda ilkin İtalya’da ortaya çıkar. Lüksün gerçi kötü ve kusurlu olduğu, ancak sanayiye teşvik ediyor olmasından dolayı çoğunluğa yarar sağladığı yönündeki görüş, İngiltere’ye de hakimdi. Modern kapitalizmin oluşmasında lüksün katkısı çeşitli biçimlerde olmuştur: sözelimi lüks, feodal zenginliğin burjuva zenginliğine nakledilmesinde (borçlanmasında) esaslı bir rol oynamıştır. 1. Bir takım lüks endüstrilerinin önemi büyük bir mutlak genişlik kazandığını, 2. büyük lüks endüstrilerinin, vaktinden çok daha önce kapitalizme dahil olduklarını, 3. aynı iş grupları alanında, lüks mal üreten iş dallarının diğerlerinden daha önce kapitalizm saflarına geçtiğini, 4. büyük kapitalist ve büyük işletmeci örgütlenme biçimlerinin ilk olarak lüks endüstrilerinde ortaya çıktığını; saf lüks endüstrisi dallarıyla karma endüstri dallarına dair açıklamalarımızı ortaya serdiğimizde, durum daha da netleşecektir.” (Sombart 2013: 119)

68 “Üretim, değişim ve mülkiyet ilişkileriyle çağdaş burjuva toplumu, bunca devasa üretim ve değişim gücünü yoktan var eden bu toplum, efsunlarıyla cehennemden çağırdığı güçlerin ipini elden kaçıran bir büyücü gibidir. Burjuvazinin gelişmesi yolunda atılan her adım, o sınıfın siyasal gücünün artmasında yeni bir aşamayla birlikte gitmiştir. İnsanı doğal üstlerine

kendi iç dünyasında tanrısına yönelen birey algısından da tam anlamıyla kopmuştur. Tıpkı kapitalizmin oluşumunu sağlayan ekonomik ve teknik etmenlerin feodalizmin son döneminde ortaya çıkması gibi, bilimsel atılımın ve çağdaş sanatın Rönesans İtalya'sında görülmesi, Sombart'ın görüşlerini güçlendirmiştir.⁶⁹ Ayrıca muazzam zenginliklerin ortaya çıktığı bu Rönesans uygarlığına Musevilerin kolaylıkla uyum sağlamaları⁷⁰ ve para kazanma güdüsünü pekiştiren Talmud yorumlarının⁷¹ oldukça fazla olması,

bağlayan karmakarışık feodal bağları hoyratça koparıp atmış, insanla insan arasında yalın çıkar ve katı nakit para bağından başka hiçbir ilişki bırakmamıştır. Dini iştiağın coşkunu şövalye ruhunu, gözü yaşlı filisten (ham ervah) duyarlılığın en yüce heyecanlarını bencil hesabın buzlu sularında boğmuştur. Gerçi sanayici kapitalist de zevk alır, ama onun zevki, üretime bağımlı bir zevkten başka bir şey değildir ve böylece bu zevk, hesaplı, öyleyse iktisada uygun olan bir zevktir, zevk sermayeye, zevk alan birey de sermayeleştiren bireye bağımlıdır.” (Marx ve Engels;1978,102-106)

69 “Venedik, belki Floransa ile ve ikinci derecede de gelişmiş İtalyan devletleri ile birlikte, modern istatistik ilminin doğum yeri olmak iddiasında bulunabilir. Ortaçağın feodal devletinde hükümdar haklarını ve toprak kayıtlarını içine alan listeler dışında sayım ile ilgili bir şey tanınmamaktadır. Burada üretim sabit olarak kabul olunmaktadır; gerçekten de bu, esasta toprak söz konusu olduğu sürece aşağı yukarı böyledir. Buna karşılık bütün Batı ülkelerinde şehirler, endüstri ve ticarete dayanan ürünlerini, büyük bir özenle çok erken zamanlardan beri, son derece değişen bir nesne olarak görmüşler ve hareket hatlarını bu değişikliğe göre düzenlemişlerdir. Ancak bu da, hattâ şehirlerin en parlak devirlerinde bile, tek taraflı bir ticaret bilançosuna münhasır kalmıştır. Donanmalar, ordular, siyasî baskı ve nüfuz, doğrudan doğruya bir tüccarın büyük defterine aktif ve pasif olarak kayda geçerdi. Altın ve gümüş işlemeli kumaşlar ve Şam kumaşları, ağaç oymacılığı ve kamacılığı (intarsia), mermer ve kum taşı üzerinde arabesk tarzında oymacılık, alçıdan portreler, kuyumculuk ve süs eşyası sanatı, hattâ bütün dış varlığın sistemleşmesinde doğuştan yetenekleri, Floransalılarının ev, ticarethane ve tarım idarelerine ait defterlerinde kendini göstermektedir. Bu defterler, XV. asırda diğer Avrupa milletlerinininkine kat kat üstündür.” (Burchard 1974: 125)

70 “Tarihin çok sonra İtalyanlara atfedeceği üç buluş, ilk kez Yahudi tüccarlar tarafından kullanılmıştır. Bunlar; çek (satın alan taraftan satıcıya malın bedelini ödemek üzere verilen, üzerinde her iki tarafın da adları, paranın bulunduğu yer, ödenecek meblağ ve satın alınan kimlik kodu yerine geçen Kitab-ı Mukaddes'ten bir ayet bulunan belge), ödeme ertelendiğinde kullanılan poliçe, ve alacak hareketlerinin kaydedildiği çift taraflı muhasebedir.” (Attali 2014: 145)

71 “Talmud'daki kurallar, 18.yüzyılın sonuna hatta bazı yerlerde 20.yüzyılın ortasına dek, yani on beş yüzyıl boyunca bütün Yahudi topluluklar tarafından uygulanacaktır. İşte bu kurallara genel bir bakış. Tanrı'yı bütün servetinle sevmek. Yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı olan Tanrı, insanların bu dünyayı değerlendirmeleri ve onu ortak mirasları haline getirmeleri için vermiştir. Cemaat ağlarının devamı için para gerekli bir unsurdur. Talmud zenginleri ayıplamaz, fakirleri yüceltmez. Zengin olmak, dini bir görevdir. Zenginin tek ayrıcalığı, kendisini işe yarar hale getirebilmek ve başkalarına yardım edebilmektir. Talmud'da yer alan bir dizi kural, piyasada, öncelikle en fakiri, yani tüketiciyi, özellikle de Yahudi olmayan tüketiciyi kollamak suretiyle, malların adil fiyatlarının nasıl belirleneceğini anlatır. Her şeyden önce piyasada dürüst araçlar, özellikle de önceden belirlenmiş ölçü ve ağırlık birimleri kullanılmalıdır. Hileli terazi Tanrı'ya karşı edepsizliktir; O, adil ağırlıkları takdir eder.” (Attali 2014: 102)

Ortaçağ süresince belirtilerine rastlanan rasyonel ekonomik faaliyetin ilk aktörü olarak Musevileri gören Sombart'ın görüşlerini doğrulamaktadır. Kapitalist birikimin temelini veya nedenini, özellikle Talmud'un idealleriyle uyuşan dünyevileşme olduğunu belirten Sombart, maddiyat düşkünlüğünün bir tür ifadesi olan gösteriş tüketim tespitiyle, dünyevi asketikizmi⁷² protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhuyla bir tutan⁷³ Weber'in bu rasyonel ruhanileşme vurgusuna apaçık bir şekilde karşı çıkmıştır. Kişilere özgü düşüncenin veya inancın dolayısıyla bireysel yargıların veya dinsel dogmaların davranışların nedensel güdüsünü oluşturduğunu⁷⁴,

72 “Weber, Baxter'in eserlerinde mülke güvenmenin, tembelce refaha gönül bağlamanın ve bedenini iğvalarının nasıl moral olarak zemmedildiğini değerlendirir. Bu dünyaya değil öte dünyaya göre hazırlık yapılmasına, bunun nasıl azizce bir hayat gerektirdiğine değinildiğini belirtir. İnsanın dünyada Tanrı inayetini nasıl elde edebileceğinin; çalışmanın, nasıl Tanrı'nın rızasını kazanmaya matuf olabileceğinin; zamanı boşa harcamanın zararlarının ve günah oluşunun; insanın hayatını seçmişliğine göre yaşaması gerektiğinin; körü körüne tefekkürün nasıl değersiz olduğunun; toplum içinde zaman geçirmenin, boş konuşmanın, lüksün ve hatta uykunun nasıl moral olarak hakir görüldüğünün ve benzerlerinin vurgulandığını aktarır. Bu tür asetizmin nasıl manastır hayatından farklı olduğundan başlayarak Baxter'in yazılarının uzun bir incelemesini yapar ve öte dünyalı bir arayışın nasıl bu dünyalı bir asetizme yol açtığını ele almaya çalışır.” (Ülgener 2007: 140)

73 “Max Weber, kapitalizmin başlangıcının, basit anlamda ekonomik mübadelenin düzenlenme biçiminde değil de, kapitalizmin ortaya çıkışından çok önce var olan bir dini ahlakta saklı olduğunu kanıtlamaya çalışır. Kapitalizm, bir mülkiyet meselesi değil, alınan her türlü kararın yönetim merkezi olan bir vicdan meselesidir. Weber'e göre, kapitalizmin yaratıcı ahlakı bireysel sorumluluğun, aklın ve mantığın, eğitimin, mükemmelliğin, özellikle de kazancın ahlaki çerçevede kullanılmasının yüceltilmesinde yatar. Sonsuz kazanç hırsları, ne kapitalizmi ne de kapitalizmin ruhunu yansıtır. Kapitalizm, özel mülkiyete sahip olma ve bu mülkiyeti korumanın ötesinde, bu anarşik dürtünün mantık çerçevesinde kontrol altına alınmasıdır. Kapitalizm zor yoluyla elde edilen kazanç değil, bir tasarruf ahlakıdır. Weber'e göre, kapitalizm için şart olan bu ahlaki kurallar bütününün kaynağı dinlerde aranmalıdır.” (Attali 2014: 316)

74 “İktisat zihniyeti, zihniyetin iktisadi faaliyetlere bakan yüzüdür. Zihniyet içe dönük duygu ve inanış olmayıp, kendini bir takım hareket ve davranışlar halinde açıklayan yaşama stilinin ifadesi ve esasta kültürün bir parçasıdır. İktisadi faaliyetler ve iktisat zihniyeti arasındaki sebep-sonuç ilişkisi hangisinden diğerine doğrudur? Yoksa iktisadi yapıyı şekillendirici bir etken midir? İktisadi yapı ve faaliyetleri ne kadar maddi faktörlerle izah edilirse edilsin, bilerek veya bilmeyerek bir takım geleneklerin, alışkanlıkların ahlak normlarının etkisi altında kaldığı inkar edilemez. Bunların tamamı, iktisadi faaliyetlerin yönüne, şekline genişliğine etki ederler. Bu fikir, özellikle M. Weber ve W. Sombart tarafından işlenmiştir, her iki düşünür de her çağın kendine özgü hakim bir zihniyeti olduğu ve çağın iktisadi yaşayışının onunla şekillendiğini belirtmişlerdir. İktisat zihniyetini oluşturan amillerin, insanların düşünceleri, inançları ve diğer manevi faktörler olduğu M. Weber ve W. Sombart tarafından ileri sürülerek, özellikle kapitalist iktisat zihniyetini oluşturan faktörler derin bir incelemeye tabi tutulmuştur. W. Sombart, diğer faktörleri de kabul etmekle beraber, kapitalizmi Yahudiliğin ve onun irsi sonradan kazanılmayan kabiliyetleri neticesinde oluştuğunu; M. Weber ise Protestanlığın anlayış ve telakkilerinin kapitalizmi oluşturduğunu, dini tutumların ekonomik davranışları belirleyerek aralarında illiyet

kapitalist faaliyet tarzına neden olan güdünün belirli bir iktisat zihniyeti ile betimlenebileceği konusunda Weber ile birlikte olan Sombart; protestan ahlakı ile kapitalist ruh arasındaki bu uyumu hiç reddeder görünmese bile, ibadeti kilise duvarlarının dışına çıkararak ve insanların arasına katan kilise karşıtlığının en uç noktalarından birini oluşturan Puritanlığı Musevilige bağlamış olmakla⁷⁵; Weber'in görüşlerini, yine kendi bakış açısına göre değerlendirmiştir. Weber'in yorumu, Sombart'dan hiç farklı değildir. Özellikle imalat sahasında Musevilerin Avrupa ekonomisinde pek bir rol oynamadıklarını yani mesleki faaliyette bulunmadıklarını⁷⁶ ileri sürerek,

bağı olduğunu belirtmiştir.” (Ülgener 2007: 298)

75 “Puritanizmin kapitalist sistemdeki önemini araştıran Max Weber'in görüşleri, Puritanizmin temel düşüncesine hakim olan ve kapitalizmle de en güçlü bir şekilde dile getirilen idealleri; çok daha önceden Musevilikte mükemmel şekilde geliştirilmiş ve Museviler tarafından da titizlikle yerine getirilmiştir. En azından araştırdığımız konularla ilgili olarak, Musevilik ile Puritanizm arasında tam bir görüş birliği bulunmaktadır. Puritanizmde olduğu kadar Musevilik'te de, dinsel ilgiler son derece yoğundur, tanrısal ödüllendirme ve cezalandırma temeli çok güçlüdür, bu dünya için çile çekilmektedir, din ile iş arasında çok sıkı bir ilişki kurulmuştur, aritmetiksel olarak sayılan günahlar ile sevaplar tartılmakta ve birbiriyle karşılaştırılmakta olduğundan ölçülebilir kavramlardır, böylece yaşamı rasyonelleştirmiştir. Reform döneminde Yahudiler ile belirli Hıristiyan mezhepleri arasında çok yakın bağlılığın olduğu, İbranice öğrenmenin ve İbranice olan kutsal metinler üzerinde çalışmanın çok fazla rağbet bulduğu, 17. yüzyılda İngiltere'de Yahudilere Puritanlar tarafından yüksek saygıyla bağlanıldığı, kuşkusuz çok iyi bilinmektedir. İngiltere'de Oliver Cromwell gibi önder şahsiyetler kendi dinsel görüşlerini Eski Ahit'e dayanak kılmış, Eski ve Yeni Ahit arasında bir uyum olduğuna inanan Cromwell tanrının seçilmiş halkı ile İngiliz Puritanları arasında konfederasyonun kurulmasını hayal ediyordu. Nathaniel Holmes isimdeki Puritan bir vaiz, o günlerde, Eski Ahit'teki peygamberlerin çağrısına uyarak, tanrının halkının hizmetkârı olmak ve bu seçilmiş halkın huzurunda dizleri üzerinde kalarak bağlılığını sunmak istiyordu. Kilise vaazları başta olmak üzere bütün kamu hayatı Musevi bir içerik kazanmıştır. Parlamento'nun başına 1653 yılında getirilen Anabaptist Thomas Harrison, Musa yasalarını İngiltere'de geçerli kılmak istediğini açıkça bildirdi ve bu uğurda partisini bir mücadeleye yöneltti. Avam kamarasında 1649 yılında Rabbin gününün Pazar günü yerine Cumartesi gününün olması gerektiği öne sürüldü. Rahipler ile inançlı herkesin, Yeni Ahit'in yanında Eski Ahit'i de kutsal metin olarak kabul edilmesi, Rabbinik edebiyatına büyük rağbet göstermesi önemlidir.” (Sombart 1911: 174)

76 “Dinine bağlı Yahudinin ekonomik faaliyetle ilgili durumu, her işi yapma serbestliği olan Puritanın durumundan tamamıyla farklıydı, ve bu farklılık Musevilğin iktisat tarihinde gördüğü rolünün fiili önemiyle kalıcı bir hale gelmiştir. Sombart'ın kitabına karşı sürdürülen tartışmada, modern kapitalist sistemin gelişmesinde öne çıkarılan Musevilğin oynadığı mükemmel rol, ciddi bir şekilde pek sorgulanmış değildir. Sombart'ın kitabında öne sürdüğü bu tezi, çok daha fazla kesinleştirmesi gerekmektedir. Ortaçağlarda ve modern zamanlarda Musevilğin dikkat çekici ekonomik başarıları şöylece özetlenebilir: ipotek veya rehin karşılığı ufak tefek faizli borç vermelerden büyük devletlerin finansmanına kadar varan tefecilik işleri, perakende ve toptan ticaretin belirli sahalarının yanında şehirlerden kırsal kesimlere kadar uzanan gezgin satış, tahvil ve hisse senedi ticaretiyle birlikte borsa komisyonculuğudur. Yahudilerin ekonomik başarı listesine, döviz alım ve satımı, para taşımacılığı veya çek tahsilatı, para dolaşımına

Sombart'ın Talmud ile rasyonel ekonomik etkinlik arasında kurduğu nedensel bağa karşı çıkmış olan Weber; böylece Sombart'ın düşüncelerini kendi bakış açısına göre değerlendirerek objektiflikten uzaklaşmış ve Sombart'ın düştüğü yanılığa kendisi de kapılmıştır. Böylesine kişisel görüş bağlılığıyla, Puritanizmin asketik içeriğini yazılarında öne çıkartan Weber, çilekeşliğin dünyevileşmesinde dolayısıyla rasyonelleşmesinde tanrı iradesini (Yahudilikte Yahve yarasası) insanlar arası ilişkilere egemen kılma idealine⁷⁷ gereken önemi vermemiştir. Oysa, tanrının sevgide ve dürüstlükte herkese eşit davranma yarasasını mesleki faaliyet yoluyla⁷⁸

doğrudan katılım, kamu kurumlarını ve sömürge kuruluşlarını finanse etmek, vergi tahsildarlığı, kredi vermek tahvil çıkarmak da dahil olmak üzere tüm bankacılık işlemleri de eklenebilir. Ne var ki Yahudiler, modern kapitalizmin yeni ve ayırt edici biçimlerini ifade eden emeğin rasyonel organizasyonundan ve özellikle de fabrika tipindeki bir sanayi üretiminden kısmen veya tamamen uzaktırlar. Küçük işadamlığıyla veya büyük ölçekli borç işlemleriyle Yahudiler, her kazanç fırsatına büyük bir tutkuyla yönelmiş olsalar bile, bu eğilim modern kapitalizmin rasyonel kâr arayışından tamamıyla farklıdır. Bu nedenle, modern ekonomik sistemin ruh hali, kesinlikle Yahudi kökenli değildir.” (Weber 1922: 618)

77 “Yahudilerin ekonomik hal ve hareketi, dinsel hukukla biçimsel çelişkinin olmadığı durumda tanrının buna izin verdiği duygusuyla gerçekleşmiştir. Oysa Puritan, dinsel erdemlerini ekonomik faaliyetinde kesinlikle açığa çıkartmaktadır. Mümkün olan en mükemmel haliyle bilincini işinde sahneleyen Puritan, iş etkinliğinde rasyonel ve yasal davranışı yoluyla hayat tarzının tamamında ve karşılaştığı her olayda rasyonel metodolojisini somut bir hale getirmektedir. Gerçek dindar Puritan'dan hiç biri, Yahudilere izin verilen tefecilikten veya bir başkasının hatasından menfaat sağlamayı, pazarlık yoluyla zarara uğratmayı, hileli satış yapmayı, politik veya koloni sömürgeciliğine katılmayı tanrıyı sevindiren bir davranış olarak görmezdi. Puritanizm daima Museviliğe karşı içsel bir benzerliğin yanında bu uyumun sınırlarının önemini de hissetmiştir. Pavlus gibi Puritanlar da, Talmud hukukunu ve Eski Ahit'in dinsel törenlerle ilgili tüm kanunlarını ret ettikleri halde, Tanrı iradesini yansıtan Eski Ahit'teki hemen her buyruğa içten bağlandılar, Eski Ahit'teki bu yasalara Yeni Ahit'ten çıkardıkları normlarla birleştirdiler. Gençlerin bağlandığı yasa eğitimiyle birlikte gelişen ve gerçek dindar Museviler için zorunlu olan yasa bilgisi, nicel olduğu kadar nitel bir özellik de taşıyan Puritanların Eski ve Yeni Ahit karakterini oluşturarak bütün zihinsel özelliklerini biçimlendirmiştir. Musevinin tanrı yarasasına bağlanarak beslediği büyük korkunun rasyonelleştirici tesiri, tamamıyla dolaylı da olsa hayatın her kesitine işlemiş ve yayılmıştı. Bu, dindar Musevi'de kendisini sürekli huzursuz eden bir uyanıklık hissini de beraberinde getirmiştir. Puritan'ı da sürekli uyanık kılan kendini kontrolü, kendi şahsi kurtuluşunu güvence altına alsın diye, yaradılıştan gelen bütün bedensel dürtülerini rasyonel ve metodik bir davranış planına boyun eğdirmiştir.” (Weber 1922: 617)

78 “Tüm koşullar altında dünyevi görevlerin yerine getirilmesinin, tanrının kabul edebileceği tek hayat tarzı olduğu, çok güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Mesleki faaliyetinde tanrının iradesini yerine getirilmesi koşuluyla, meşru olan her meslek tanrının nazarında aynı değere sahiptir. Kesinliğin ve belirliliğin içerdiği büyük anlamına rağmen, yasalara göre dürüst eyleme doğal olarak bağlanılmaktadır. Wesley, işin kişinin gururu için değil de sadece tanrının şanı için yapılması koşulunda ibadet içeriğini kazanacağını belirterek, böylelikle eski Puritan öğretiyi canlandırmıştır. Dürüstlük tek başına eyleme ibadet içeriğini kazandıramaz, bunun için tanrı şanı duygusu da ayrıca gerekli olmaktadır. Luther'de bile mesleklerdeki uzmanlaşmış işgücü,

tüm insanlar arasında yaşamın her anına hakim kılarak, kurtuluş çabasını bireyselleştiren ve kilise ibadetlerinin dışına çıkartan kilise karşıtlığının (yani Puritan, Quaker, Methodist, Baptist ve diğer Nonconformist mezheplerinin), bu yasaya bağlılık temeli⁷⁹; Musevilerin temel hassasiyeti olan ve dinlerinin özünü ifade eden, tanrı yasasına bağlanma ve davranışları yasaya uygun kılma zorunluluğunun, yasa aracılığıyla⁸⁰ tanrıya hizmet etme ve güvende olma emelinin olduğu kadar bireysel başarı güdüsünün apaçık bir uyarlamasıdır.

Sombart-Weber arasındaki bu çekişme, dünyevileşme veya dinselleşme

kardeşlik sevgisinden kaynaklanmıştır. Kardeşlik sevgisi uğruna mesleki ödevler, sadece tanrının şanı için yapılır, bedene hizmet etmek için yerine getirilmez. Mesleki görevler özellikle objektif ve kişisel duygulardan arınmış olarak yerine getirilirken de, toplumsal çevrenin rasyonel örgütlenmesine bağlı kalır. Rasyonel örgütlenme kişisel duygulardan arınmış emeği, toplumsal yararlılığın hizmetine alarak, tanrının şanını arttıran ve bundan dolayı da tanrı tarafından istenilen bir uğraşı haline dönüştürmektedir. Protestan ahlakı ile kapitalizmin ruhunun bir bütün oluşturmasıyla birlikte dünyevi işlere düşkünlüğün reddini öngören theodicy sorununu ortadan kaldırmış, dünya ve yaşamın anlamıyla ilgili tüm kuşkuları sona erdirmiş; dünyaya yönelme ve kazanç peşinde koşma, diğerleri için ıstırap verici bir ilgi olurken, Puritanlara ve tamamıyla farklı nedenler yüzünden Musevilere ve hatta Hıristiyanlığın kesin anlamıyla mistik olmayan tüm tiplerine göre mesleki faaliyetin kutsallığı apaçık belliydi.” (Weber 1921: 90)

79 “Quakerler ve Baptistler, hiçbir koşul öne sürmeksizin ve her hangi bir açgözlülüğe de kapılmaksızın, herkese aynı fiyattan mal satmakta ve kendi aralarında mutlak güvene dayanan iş ilişkilerini herkesle de kuruyorlardı. Puritan mezheplerin sevgide ve dürüstlükte herkese eşit davranmaları, dinsiz kimseleri dahi kendi inanç yakınlarıyla değil de Puritanlarla güven içinde ticaret yapmaya, paralarını da Puritanların şirketlerine veya sınırlı sorumlu teşebbüslerine yatırmaya özendirdi; böylece hem kendileri ve hem de kendileriyle iş yapan herkes zengin olurken, herkesle iş yapma ve herkese eşit davranma uygulamalar tanrı nezdinde onaylanmış oldu. Yahve yasasının kardeş-yabancı ayırımını yapan yabancılara karşı donattığı aykırı hükümlerine rağmen, Puritan tüccarın açgözlülüğünü şiddetle reddetmiştir. Yasaya mutlak bağlılığı ve yasayı hiç muhakeme etmeksizin uygulama katılığı içindeki her dindar Yahudi, kendi ailesi ve elbette cemaati için duyduğu kendini feda etme içeriğindeki sevgi bağının yanında, dininin içsel mantığının bir gereği olarak tanrısının yarattığı her yaratığa karşı acıma ve merhamet hissiyle de davranabilir.” (Weber 1922: 617)

80 “Toplumsal örgütlenme içindeki kalvinizmin kuşku duyulmaz üstünlüğü ile bu dünyanın sınırlarına bağlayan sıkı bağlardan kopup kurtarma azminde olan bireyin bu eğilimi arasında bir ilişkinin kurulması, ilk bakışta bir sır gibi gelebilir. Bir kimseye ne kadar tuhaf gelse bile, kalvinist inanç yoluyla bireyin kendi içinde kurduğu içsel yalnızlığın baskısı altında Hıristiyan kardeşlik sevgisi öne çıkmıştır. Dogmatik bir içerikte ortaya çıkan kardeşlik sevgisinin tesiriyle, bu dünya, tanrının şanına hizmet etmek için ve yalnızca tanrının şanını sergilemek maksadıyla, yaratılmıştır. Tanrının emirlerini mesleki faaliyetinde yerine getirerek bu dünyada seçilmiş Hıristiyan da, elinden geldiği kadar yasaya yaşamında bağlanmakla, tanrının şanını arttırmak için yeteneklerini en iyi şekilde kullanmakla görevlendirilmiştir. Yaşamın toplumsal örgütlenmesi tanrının emirlerine göre düzenlenmesi ve tanrının iradesi inananların tüm davranışlarının niyeti etkisine dönüştürmesi için; tanrı Hıristiyanların sosyal bakımdan başarılı olmalarını gerekli görmüştür.” (Weber 1921: 64)

arasındaki zıtlığın bir ifadesidir. Kapitalist ruhu, her an tanrısıyla başbaşa kaldığına inanarak kendi iç dünyasına yönelen ve kilisenin dışına çıkan Puritan'ın, o hiç bilinmeyen ve ezelden çizilen kaderinde seçilmişliğinin işaretlerini⁸¹, sevgiyi ve dürüstlüğü olduğu kadar tutumluluğun ve dakikliğin de bir karşılığı olduğuna inanılan, ekonomik kazancında veya mesleki başarısında bulmasına dayandıran Weber, Batıya özgü rasyonelleşme sürecinin mistizmine⁸² bile rasyonelleştirdiğini öne sürmüştür. Hukuk, ekonomi, yönetim, müzik ve tanrıya içten yöneliş üzerine kurulan vicdan muhasebesiyle mistikleşen din gibi çok farklı sahalarda; Batıya özgü rasyonelleşme sürecinin tesiriyle, her biri diğeriyle tam bir uyum içinde ve birbirini güdüleyen bir işlevi üstlenerek rasyonel bir içeriğe kavuşmuştur. Çok farklı sahalardan oluşan kültürel yapıyı irrasyonel içerikten rasyonel bir içeriğe dönüştüren temel etkenin dindeki rasyonelleşme olduğunu veya dindeki rasyonelleşmenin toplumsal hayatın her kesitine nüfuz

81 “Mülk güvencesinin sağladığı rahatlığa, tembelliğe ve bedendeki ayartmalara neden olan zenginlik coşkusuna karşı çevrilen gerçek ahlaki itiraz; hepsinden önemlisi, aylaklığı ve zevki yaşamın dürüstlüğünden kesin olarak ayırmıştır. Gerçekte, sadece ve sadece, rahatlığa yol açması ve rahatlığın beraberinde zevkleri getirmesi gibi tehlikeler nedeniyle, mülkiyete şiddetle karşı çıkmıştır. Zira, azizlerin sonsuz dinlenmesi ve rahatlığı öbür dünyadadır; bu dünyadaki insan, kutsanmışlar arasındaki kendi durumunu garanti altına alabilmek için, gündüz olduğu sürece kendisini bu dünyaya gönderen tanrının işlerini görmek ve buyruklarına uymak zorundadır. Tanrı iradesinin açıkça bildirdiğine göre, bu dünyada tanrı iradesini arttırmak için sürekli faaliyette bulunması zorunludur, kesinlikle tembellik yapmaması ve bedensel zevklere kapılmaması gerekir. Tanrının şanını arttırmaktan alıkoyduğu için, boşa zaman geçirme veya tembellik, en öldürücü günahlardan ilki ve ilkece en ağır olanıdır. Bir kişinin kendi seçilmişliğinden emin olması için, ne kadar muazzam olsa bile bir insan ömrü çok kısa ve son derece önemlidir. Toplumsallık uğruna zaman kaybı, boş konuşma, zevk içinde geçen lüks hayat, sağlık için gerekenden fazla süreli uyku, yani altı veya sekiz saatten daha fazla uyumak; tanrının şanı ve kardeşlik sevgisi uğruna, seçilmişliğin işaretlerine sahip olmak için verilmiş zamanı heba etmek olacağı için, mutlak olarak ahlaki olarak kınanmıştır. Aylaklıkla boşa geçen her an, tanrının şanını arttırma hizmetindeki çalışmadan çalınmış olduğu için, zaman sonsuz bir değere sahiptir. İstihareye dalarak tanrıyı tefekkür etmek bile, günlük çalışmalardan vazgeçmek pahasına gerçekleşeceği için, son derece değersizdir. Tanrıyı tefekkür etmek ve anmak bile, tanrının iradesini mesleki etkinlik içinde her olayda yerine getirmeye ve her an yaşatmaya kıyasla, çok daha az hoşnut eder.” (Weber 1921: 104)

82 “Kapitalist çıkarlar, niçin Çin’de veya Hindistan’da rasyonel ekonomik faaliyeti oluşturmamıştır? Hindistan ve Çin’deki bilimsel, sanatsal, politik veya ekonomik gelişmeler, bu toplumlar Batıya özgü olan rasyonelleşme yoluna neden girememiştir? Bu nedenler dolayısıyla denilebilir ki, Batı kültürüne özgü ve özel bir rasyonalizm ortaya çıkmıştır. Rasyonelleşme kavramının çok farklı anlamları da bulunmaktadır. Örneğin diğer hayat tarzlarında, özellikle irrasyonel içeriğe sahip olan mistik tefekkür, Batıya özgü bu rasyonelleşme sürecinde tamamıyla rasyonel bir işlev kazanmıştır. Batıdaki ekonomik yaşamın ve teknolojinin olduğu kadar bilimsel araştırmanın ve askeri eğitimin hatta hukukun ve yönetimin uyum içinde rasyonelleşmesi gibi, her kültürde irrasyonel içerikte olan mistizm Batıda rasyonelleşmiştir.” (Weber 1921: 22)

ettiğini vurgulayan Weber; Batıya özgü bu rasyonelleşme sürecinin de, öbür dünyaya yönelik çilenin mesleki faaliyet içinde veya ekonomik çaba sırasında çekilmesiyle başladığını, böylece kazanç maksatlı rasyonel ekonomik faaliyetin dinsel bir içerik⁸³ kazandığını belirtmiştir. Kişinin kendisini tanrısıyla daima yapayalnız ve başbaşa kaldığını hissetmesi⁸⁴

83 “Her kapitalist yeteneğe karşı, katolik ahlağın simgesel nefreti ve bunu devam ettiren Lütheran tavrı; esas itibarıyla, kapitalist bir ekonomideki kişisellikten arındırılmış ilişkilerin muhalifliğine dayanmaktadır. Zira Katolik ve lütheran kiliseler, daima kilise örgütünün idaresini tanımış ve tatbik etmişlerdir. Asırlar boyu, museviler, borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraşı haline getirdiler. Fakat, bütün bunlar, toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Geniş iş adamı kesimiyle, modern ekonomik durumun yaratıcıları arasında museviye çok ender olarak rastlandığından; girişimciler tipi tamamıyla hristiyandır, sadece hristiyanlığın sahası dahilinde idrak olunabilir. Calvinizm, Tanrının atadığı bir göreve nail olurmuşçasına muteber kılınan mesleğin ve sağladığı toplumsal konumunun; rasyonel kapitalist prensibe göre devam ettirilen ussal faaliyet üzerine kurulu olduğunu açıklamaktadır. Dinsel sorumluluk, mesleki başarı ve daha yüksek toplumsal konuma ulaşmayı zorunlu kıldığı ölçüde, servete yöneltmiş; servetin ve iyi yaşamın ise, Tanrı lütfundan kaynaklanmış olduğu, sürekli vurgulanmıştır. İnsanın, sadece Tanrı’nın kendisine vermiş olduğu işin bir vekili saydığı itikadı sayesinde, bu zorluktan kaçınmayı araştıran kalvinizm; zevk ile sefahat içine düşmeyi kınamış; dünyadan kopmaksızın, işi şahsın dinî bir görevi, ibadetiymişçesine yorumlayan rasyonel disipliniyle birlikte, çalışmayı bir kat daha kabul etmiştir. Calvinizm, Tanrı’nın atadığı bir göreve nail olurmuşçasına muteber kılınan mesleğin, mevkiinin; rasyonel kapitalist prensibe göre devam ettirilen rasyonel faaliyet üzerine kurulu olduğunu beyan etmektedir. Dinî sorumluluk, servete meylettirmiş, servet ise Tanrı’nın lütfundan kaynaklandığından, tekrar ve tekrar edinilmiştir.” (Weber 1950: 359, 367)

84 “Tek bilinen, insanların çok azının kurtulduğu ve kalan büyük kısmın lanetlenmiş olduğudur. Bu doktrinin insandışılığına çok uygun gelen bir tutarlılıkla, gelecek nesil yaşam tarzı için bir sonucu beraberinde getirmiştir, bu da daha önceden hiç bilinmeyen, bir tek kişinin yoğun bir şekilde hissettiği kendi iç yalnızlığıdır. Reform çağında, ezelden tanrı tarafından belirlenmiş kaderini karşılamak için, kendi yazgı yolunda tek başına yürüyen insan için, yaşamındaki en önemli şey, kendisinin ebedi ve ezeli kurtuluşuydu. Tanrı huzurundaki bu kader yolculuğunda hiç kimse kendisine asla yardım edemezdi. Seçilmiş olan her kişi, tanrı sözünü yani kutsal yasasını kalbinde anlamış olduğundan, rahibe de ihtiyacı yoktur. Tanrının emrettiği söylenen tüm kilise ayinleri, tanrının şanını arttırmak için yani tanrı için düzenlenmiş olduğundan, bir kimse ne kadar duyarlılıkla ayinlere katılmada ısrarlı olursa olsun, kilise ayinlerine katılmakla kurtuluşa erişemez, sadece inançlı olduğunu çevresine sergileyebilir. Kilisenin extra ecclesiam nulla salus (kilise dışında kurtuluş yoktur) dogmasına rağmen, tanrı tarafından ezelden çizilmiş yazgısında lanetlenmiş kişiler arasında görünen kiliseye bağlı olanlarda bulunduğu için, tanrı tarafından ezelden seçilmiş olan kimseler de gerçek kilisenin dışına zaten çıkamayacağı için; ne kilise ve ne de düzenlediği ayinleri kişiyi kurtuluşa erdirmeyecektir. Görünmeyen gerçek kilise olarak tanrının buyruklarına bağlanan bu kimseler, sözlerine uyarak doğrudan tanrının eğitimi altına girerler, tanrının şanı uğruna kendisini tanrıya adayarak kurtuluşa erişmeyi hissedebilirler. Nihayet tanrı bile, hatta seçilmişler uğruna ölmüş ve kendi şahadetini ezelden bildirmiş İsa bile, kişinin tek başına çıktığı bu kader yolunda doğrudan kurtuluşa erdirmeyebilir. Kilise ve ayinleri yoluyla kurtuluşa erişmenin tam anlamıyla reddedilmesi ve yok edilmesi, kalvinistlerin katoliklerle olan kesin ve belirgin bir farktır.” (Weber 1921: 61)

tanrıya mistik yönelişe neden olduğu gibi, bu mistik birliktelik kurtuluşa ermeyi kilise ve ayinlerinin dışında aranmasına neden olarak dinde rasyonelleşmeyi sağlamıştır. Puritanların, Pietistlerin ve Quakerlerin sevgide ve dürüstlükte herkese eşit davranılması olarak algıladıkları⁸⁵ tanrının tek yasasının, iş hayatında uygulanması karşılığında; tanrı adaleti olarak ekonomik kazanca veya mesleki başarıya erişileceği duygusu, zenginliğin ve servetin tanrı tarafından seçilmiş olunduğunun kanıtları olarak algılanması, tanrıya tek başına içsel yönelişle tanımlanabilen mistizmin de rasyonelleşmesine neden olmuştur. Tanrıya içten ve gizliden tek başına yönelirken, seçilmişliğin güdüsel baskısıyla mesleki başarıları veya yüksek kazançları elde etme çabasına giren, kurtuluşu kilisede değil de kendinde veya bireysel gayretinde arayan reformun bu en uç mezheplerinin veya kilise karşıtlarının uyguladıkları yöntem asketikizm⁸⁶ olmuştur. Ne kadar servet sahibi olunursa olunsun fakire özgü yaşama tarzından terk etmeyerek, ne kadar yüksek mesleki başarılarla ulaşılsa ulaşılsın daha üst başarıya ulaşma arzusundan vazgeçmeyerek, dünyevi asketikizm rasyonelleşen dinin ve içeriği mistizmin yegane yöntemi haline gelmiştir. Asketikizm tanrı karşısında kendini alçaltmanın yolu haline

85 “Ruhsal ve dünyevi uğraşların içerdiği değerler açısından eşit olduğuyla ilgili mistik tutum, kısmen Pietistlerin ve kısmen de Quakerlerin inanç psikolojisini anımsatmaktadır. İş yoluyla girilen asketik öz disiplin eğilimi ve kurtuluşa erişme ihtimali; kiliselerde hep geri plana itildiği gibi, Lutheranlara da son derece kuşkulu gelmiştir.” (Weber 1921: 45)

86 “Davranışın bu dünyanın içinde rasyonelleşmesi, öteki dünya için olsa bile, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Kalvinizm, metodik hayatı, katolikizmde olduğu gibi manastır hücreleriyle sınırlandırmamıştır. Ayrıca, en önemli nokta olarak, kalvinizmde, azizlerin doğal hayattan farklı kılınan yaşamı, dünyanın dışında kurulan manastır cemaatlerinde değil, bu dünyanın içinde ve kurumlarında yer almaktadır. Ahretteki kurtuluş uğruna bu dünyadaki tavrın rasyonelleşmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Kapitalist girişimci tipinin kibirlilikle veya gösteriş yapmakla hiç ilgisi yoktur. Asketikizm, bireyi daha güçlü olarak kavramakla, en kutsal görevin dünyevi ahlağın üstünlüğünü tam anlamıyla sağlamak olduğuna ikna etmesiyle, kişinin günlük hayatın dışına sürüklenmesine açıkça katkıda bulunur. Öbür dünyanın hatırı için, bu dünyadaki tavrın rasyonelleştirilmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Mesleklerinde gayretli olmayanlar, gerektiğinde Tanrıya ayıracak zamanı da olmayan kimselerdir. Varlıklı olan da, çalışmadan yememelidir. Her türlü koşul dahilinde, dünyevi görevlerin yerine getirilmesinin, Tanrıyı hoşnut kılan tek yaşama biçimi olduğu tekrar ve tekrar kuvvetle vurgulanmaktadır. Tanrının yegane isteğinin sadece mesleki faaliyet olmasından dolayı, her meşru iş, Tanrı nazarında kesinlikle aynı değere sahiptir. Ahlaki bakımdan dünyevi etkinliğin bu suretle haklı kılınması, reformasyonun, en önemli sonuçlarından birisiydi. Şayet Tanrı, kendi ruhunuza veya bir diğer kimseye zarar vermeksizin, bir başka usulle yasal olarak daha fazla kazanç sağlamanızı mümkün kılan bir yolu gösterdiği halde, siz, Tanrının bu teklifini geri çeviriyorsanız; mesleğin amaçlarından birine apaçık bir şekilde karşı gelmek suretiyle, Tanrının vekili olmayı, Tanrının sunduğu nimetlerini kabul ederek onun isteğine uymayı da, ret ediyorsunuz demektir.” (Weber 1921: 100)

gelince, seçilmişliğin işaretleri olarak görülen parasal kazançlar veya mesleki başarılar bireysel ekonomik gayretlerde ısrar etmenin dayanağı olunca; dünyayı reddeden asketikizm ve insanlardan kişiyi tecrit eden mistizm rasyonel bir içeriğe kavuşmuştur. Böylece, dünyevi asketikizmle yüceltilen fakire özgü yaşam sayesinde tutumluluk ve parayı iş etkinliğinde tutulması yoluyla yatırım kararı rağbet bulmuş, rasyonelleşen mistizm sayesinde de tanrının yasasına bağlanarak içsel denetim güçlendirilmiş, ruhani diyarı tefekkür içeriğindeki mistizmin eylemsizlik temeli yok olmuş, yerini bireysel ekonomik etkinlik kapsamındaki sürekli eylem temeline bırakmıştır. İçsel mistik aydınlanmayla tüm düşünsel kaygılar, tanrı yasasına bağlanarak ve seçilmişliğin işaretlerini sahiplenerek, mesleki başarı veya ekonomik kazanç üzerinde odaklanınca, yaşanan bu dünyayı terk tavrındaki asketikizm de ve tek başına tefekkür halindeki eylemsizliğe dayanan mistizm de içerik ve tarz değiştirmiştir.

Batıya özgü rasyonalizmin, modern kapitalizme⁸⁷ yol açtığı gibi, asırlardır hemen her yerde bilinen ve uygulanan çift taraflı defter tutmayı da geliştirdiğini⁸⁸ vurgulayan M. Weber; yasal bir zorunluluk

87 “Max Weber, kapitalizmi yalın biçimde tanımlar, kapitalizmin bir insan topluluğunun gereksinimlerini karşılayacak endüstriyel ürünlerin girişim yöntemi ile sağlandığı her yerde var olduğunu belirtir ve rasyonel bir kapitalistik kuruluşu, sermaye muhasebesi olan bir kuruluş olarak niteler; ve kapitalizmin ruhunu, rasyonel ve sistematik olarak kazanç arayan tutumu tanımlamak için kullanır. Kapitalizmin özü, Weber’e göre, hedefi en yüksek kâr elde etmek, araçları çalışma ve üretimin akılcı örgütlemesi olan girişimde yatar. Akılcı bir disiplinle kâr elde etme düşüncesi Batı kapitalizminin tarihsel olarak kendine özgü niteliğidir. Batı Avrupa kapitalizmini nitelendiren, ona kendine özgülüğünü, hatta teklifini veren kâr elde etme arzusu değil; en yüksek kâr elde etmeye aklileştirmeye, hesap yapmaya, disipline dayandırmış olmasıdır. Akılcılık, bilime ve bilimin toplum hayatının çeşitli yönlerine uygulanabilme inancını da beraberinde getirir. Akılcılık özünde bir hesap yapma, araçlarla amaçlar arasında bir değerlendirme yapma biçimidir. Weber iki tür akılcılık ayırt eder: biçimsel (formal) ve özsel (substantive) akılcılık. Bunlar hesap yapmanın iki ayrı biçimidir. Birinci tür yani biçimsel akılcılık (ekonomik) eylemin araçlarının, araçlarından ayrılmasını içerir. biçimsel akılcılık, veri bir amaca ulaşmak için düşünülen mümkün iyi yol şeklinde tanımlanabilir. Özsel akılcılık, belli nihai amaçlar ölçütünün, bunlar ister ahlaki, politik, faydacı, zevk verici, feodal, eşitlikçi olsun ekonomik eyleme uygulanmasını ve sonuçlarını gösterirler.” (Dobb 1992: 7, 371)

88 “Çift taraflı defter tutma ve bunun sonucunda ortaya çıkan dengenin gözönünde tutulma zorunluluğu ekonomik faaliyete akılcılığın egemen olmasına yol açar. Çünkü böylece zorunlu olarak hesap yapılır. Ne var ki çift kayıtlı defter tutmanın ortaya çıkabilmesi ekonomik ortamda bazı değişimlerin ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu değişimlerden ilki, mülkiyete yasal hakların yerleşmesidir. Fiziki üretim araçları, müteşebbisin özerk kullanım alanına girebilmelidir. Değişimlerden ikincisi, piyasaların oluşması ve ister mal isterse işgücü piyasasında değişime engellerin olmamasıdır. Bu, feodal sistemde olduğu gibi üretim ve tüketim sürecinde tekellerin ortadan kalkması, işgücü arzı üzerinde lonca sınırlamaların olmaması anlamına gelir. Üçüncü

haline getirilen rasyonel muhasebeyle, kapitalist teşebbüsün biçimsel ve yasal bir düzen altına alındığını savunmuştur. Rasyonel muhasebenin bilimsel içeriğine kavuşması için, Hindistan'dan uyarılma tarzında da olsa rasyonel hesaplama tarzının⁸⁹ uygulanmasını zorunlu gören M. Weber; kesin hesaplamının toplumsal olarak rasyonelleşme sürecine katılabilmesi ve hayatın her kesitinde doğru ölçümün yaygınlaşabilmesi için, zorunlu olarak özgür emeğe⁹⁰ gereksinim duyulduğunu kabul ederek,

---

olarak, akılcı muhasebe, akılcı teknikleri varsayar ve akılcı teknikler de mekanizasyon yoğunlaşmasını beraberinde getirir. Hesaplama yapabilmenin belki de mutlak olarak en kritik faktörü, özgür emeğin mevcudiyetidir.” (Dobb 1992: 374)

89 “Kapitalizmin modern Batıya özgü biçimi, daha ilk bakışta, teknik imkanların gelişmesi tarafından belirlenmiştir. Batıya özgü bu rasyonellik, bugün esas olarak, en önemli teknik faktörlerin hesaplanabilirliğine bağlıdır. Bunun anlamı, Batıya özgü rasyonelliğin, temel olarak, modern bilimin özelliklerini ve özellikle de matematiksel kesinlik ve rasyonel deneyim üzerine kurulmuş doğal bilimlerini temel almış olmasıdır. Diğer taraftan, bu bilimlerin ve bilimsel yeniliklerle ilerleyen tekniğin gelişmesi, pratik ekonomik uygulanım halindeki kapitalist çıkarlardan çok önemli düzeyde uyarılmaktadır. Yine de, Batıya özgü bilimin kökeni, kapitalist menfaatler üzerine yüklenememesi, bir gerçektir. Ondalık tabanlı toplama ve çıkarmanın yanında cebirsel işlemler, ondalık sistemin keşfedildiği Hindistan'da tüm ayrıntısıyla bilinmekteydi. Ondalık sistem ve cebir bilimi, Hindistan'da modern matematiğe ve rasyonel muhasebeye temel olamazken, sadece Batıda kesin hesaplama yöntemi ve defter tutma tarzı gelişen kapitalizmin maksatları uğruna kullanılmıştır. Ne matematiğin ve ne de mekaniğin kökeni, kapitalist çıkarlar tarafından belirlenmiş değildi. Ancak bilimsel bilginin teknik yararlılığı, büyük insan kitlelerinin yaşam koşulları için o denli önemlidir, ki kesinlikle ekonomik ilgiler tarafından teşvik gördüğünden, Batı bilimsel bilgiyi aşırı derecede yararlı bulmuştur. Bilimsel bilginin Batıda gördüğü bu muazzam teşvik, Batıya özgü toplumsal yapıdan kaynaklanmıştır. Zira modern rasyonel kapitalizm, teknik olarak üretim araçlarına muhtaç olduğu gibi, hesaplanabilir yasal bir sisteme ve biçimsel kurallara dayanan bir yönetim anlayışına ihtiyacı vardır. Kesin doğru hesaplama ve rasyonel muhasebe olmaksızın, maceracı ve vurguncu ticari kapitalizmle birlikte tüm çeşitleriyle politik zeminden türemiş kapitalizmler olabilir; fakat sabit sermayesiyle ve kesin hesaplamalarıyla bireysel girişimcilik maharetleriyle kazanç maksatlı hedeflerine yönelmiş bir rasyonel teşebbüse rastlamak asla olanaklı olmaz.” (Weber 1921: xxxvii)

90 “Rasyonel sanayi organizasyonun, ne siyasal ne de irrasyonel spekülatif kazanç fırsatları dışında yasal düzen ile tam bir uyum içinde olması, sadece, Batıya özgü ekonomik rasyonalizmde yani Batı kapitalizminde mümkün olmuştur. Kapitalist teşebbüsün modern rasyonel organizasyonu, iki önemli gelişme faktörü olmaksızın ortaya çıkması asla mümkün olamazdı: modern ekonomik hayata bütünüyle hakim olan, iş hayatının ev işlerinden ayrılması, bu ayrılmayla çok yakından bağlantılı olan rasyonel defter tutmadır. Modern zamanlarda Batıda, başka hiç bir yerde ortaya çıkmamış olan çok farklı biçimdeki bir kapitalizm gelişti: bu, özgür (biçimsel) emeğin rasyonel kapitalist organizasyonuydu. Başka yerlerde özgür emeğin çok önemsiz izlerine rastlanabilir. Manoryal atölye ve dükkanlarda, serf emeğine dayanan hizmet içi imalathanelerde çok önemsiz sayıda da olsa özgür yani ücretli emeğe rastlamak mümkündür. Bunların hiç biri, Avrupa Ortaçağının el becerisi işlerinde olduğu gibi çiraklık-kalfalık düzeninin rasyonel organizasyonunu oluşturmuş değildir.” (Weber 1921: xxxvii)

K. Marx'ın⁹¹ görüşlerine yaklaşmıştır. Böylece Hıristiyanlıkla kölelerini serfleştiren Avrupa, kapitalizmin özgürlük ideolojisiyle serflerini ücretli işçilere dönüştürerek, rasyonelleşme sürecinin işgücü koşulunu⁹² yerine getirmiştir. Feodalizmin tâbiyet bağlarından kurtularak özgürleşen ve eğitim yoluyla kendisini geliştiren insanın, bilimsel yenilikleri ile uygulama maharetleri üzerinde yükselen borç-alacak girişli hesap kaydı; tüccarın menfaatlerini arttırma çabasından doğmasına rağmen, pratik bir yöntem olarak sanayileşme sahasındaki rasyonelleşme sürecine çok belirgin katkıda bulunmuştur. İnsan zihninin en harika buluşlarından biri olarak da kabul edilen ve rasyonel para muhasebesinin ilk ve temel sistemi olan çift girişli hesap kaydının⁹³, yürütülen ekonomik faaliyetin her

91 “İki anlamda özgür emekçiler: çünkü bunlar ne köleler, serfler vb gibi üretim araçlarının ayrılmaz bir parçasıdır; ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahiptirler; demek ki, bunlar kendi üretim araçları bulunmayan, böyle bir engel ve yükten kurtulmuş kimseler olmalıdırlar. Kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başkası olamaz; bu süreç, bir yandan toplumsal geçim araçlarını sermayeye dönüştürür; öte yandan, doğrudan üreticileri ücretli emekçilere dönüştürür. Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğmuştur. Doğrudan üretici, emekçi, ancak, toprağa bağlı bulunmaktan, bir başkasına köle, serf ya da bağımlı olmaktan çıktıktan sonra, kendisi üzerinde tasarrufta bulunabilir. Metamı, satabileceği bir pazarın bulunduğu her yere götürebilen özgür bir emek gücü satıcısı halini alabilmesi için, ayrıca, lonca düzeninden, bunların çıraklar ve kalfalar için koyduğu kurallardan, çalışma yönelmeliklerinin kısıtlamalarından da kurtulması gerekiyordu. Kapitalist üretimin ilk başlangıcına, daha 14. ve 15. yüzyılda, dağınık olarak bazı Akdeniz kentlerinde rastlamamıza karşın, kapitalist üretimin başlangıcı 16. yüzyıldır. Kapitalist üretim tarzının belirlediği yerlerde, serflik çoktan ortadan kaldırdığı gibi; Ortaçağın en yüksek ilerlemesi olan bağımsız kentlerin varlığı da, çoktan yok olma yoluna girmişti. Kapitalistin sermayesini yeni baştan yatırması halinde, bunun bir kısmını bir sayman tutmak ve saymanlık giderlerini karşılamak için ayırması gerekir. Ortaçağlarda tarım konusunda defter tutmayı ancak manastırlarda görüyoruz. Ama biz taa ilkel Hint topluluklarında tarım için bir sayman ayrıldığını biliyoruz. Defter tutma, el zanaatının ve köylü ekonomisinin dağınık üretimine kıyasla kapitalist üretimde, kapitalist üretime kıyasla kolektif üretimde daha gereklidir. Birikimin ilk koşulu, kapitalistin elinde bulunan metaları satabilmesi ve aldığı paranın büyük bir kısmını sermayeye dönüştürebilmesidir. Ama üretim yoğunlaştıkça defter tutma maliyetleri düşer, defter tutma işi toplumsal niteliğe bürünür.” (Marx 1977: 41, 63)

92 “Emeğin tarihi, aynı zamanda, bilginin tarihidir. Endüstrileşme bakış açısıyla eski uygarlığa bakacak olursak, Hıristiyanlığın yükselmeye başladığı andan itibaren kölelik çözülmüş, serflik temel konu halini almıştır. toplum daha yüksek düzeyde örgütlenmeye yöneldikçe, serflik daha da göze batar bir hal almıştır. Serfliğin var olduğu yerde orta sınıf yoktur, imalat veya ticaret girişimi son derece düşüktür. Servet artışı hür bir ulusta özgür insanların artmasıyla, yani orta sınıfların güçlenmesiyle, ticaret teşebbüslerine yeni bir güç kazanmasıyla mümkün olmuştur.” (Lecky 1955: 222)

93 “Bir piyasa ekonomisinde her biçimdeki rasyonel hesaplama ve özellikle de sermaye muhasebesi, fiyat ve değişim beklentilerine yöneliktir. Fiyat değişimleri de, pazarlık ve rekabetteki çıkar çatışmaları, bu çatışmaların çözümü tarafından belirlenir. Kârlılık muhasebesinde fiyat değişimleri, şu ana kadar teknik bakımdan en mükemmel gelişmiş defter tutma olan çift taraflı

ayrıntısına inerek gerçeği doğru olarak yansıtabilmesi, kapitalizmin ortaya çıkmasına ve rasyonalizmin de gelişmesine katkıda bulunabilmesi, para birimiyle yapılan sermaye hesabının⁹⁴ temelini oluşturmasıyla mümkün olmuştur. Rasyonel sermaye muhasebesini, modern kapitalizmin en önemli biçimsel ögesi ve temellerinden biri⁹⁵ olarak gören Weber; rasyonel sermaye hesabıyla kapitalist işletmenin rasyonel örgüt yapısına ulaştığını, kârlılık hedefi⁹⁶ için kaynakları en uygun ve en doğru değerlendirme olanaklarına kavuşulduğunu, vurgulamıştır. Sermaye kazanç sağlamaya

---

hesaplama özelliği açık ve kesin bir şekilde görülür. Bireysel hesapların çift girişli sistemi yoluyla, girişim içinde çeşitli bölümler oluşturulmuş, birbiriyle karşılıklı olarak değişim işlemi gören bireysel hesaplar geliştirilmiştir. Böylece borç-alacak girişli hesap kaydı, her kişisel adım veya ölçütün kârlılık üzerinde teknik bakımdan en mükemmel davranışın gerçekleşmesine imkan sağlar. Biçimselliğiyle sermaye muhasebesi, insanın insanla devamlı bir mücadele içinde olduğunu varsayar. Pazarda insanın insanla giriştiği bu kıyasıya mücadelesinin, rasyonel para muhasebesinin var olabilmesinin temel şartı haline gelmesi; parası çok olanın diğerlerine kıyasla fazla fiyat verme olarak ve rakiplerine göre çok daha uygun koşullarda olanlara göre daha düşük fiyat isteme olarak, ekonomik sürece tesir eder.” (Weber 1922: 92)

94 “İster modern defter tutma yöntemleriyle olsun isterse de ilkel veya kaba olmak üzere başka tarzlarda yapılmış olsun, önemli olan, daima para birimleriyle sermaye hesabının yapılmış olmasıdır. Rasyonel ekonomik faaliyette her şey, bilançoya dayalı olarak yürütülmektedir. Girişimin başlangıcında, mevcut durumun rakamsal olarak tespiti maksadıyla, bir başlangıç bilançosu hazırlanmaktadır. İşle ilgili her bireysel kararın, muhtemel kârlılığını hesaplayabilmek ve kâr üzerinde ne kadar bir etkide bulunduğunu açığa çıkartabilmek için, bir kapanış bilançosu hazırlanmaktadır.” (Weber 1921: xxxii)

95 “İhtiyaçların ne olduğuna hiç bakmaksızın, beşeri bir grubun gereksinimlerini endüstriyel olarak tedarik etmek için teşebbüs metoduyla icra ettiği her yerde kapitalizm mevcuttur. Daha özel bir deyimle, modern muhasebecilik metotları ve bilanço hesabına göre yapılan hesaplama yoluyla gelir yaratıcı gücüne karar verilen bir teşebbüs olarak rasyonel kapitalist kurum, her şeyden önce sermaye muhasebesi demektir. Günümüz kapitalizminin var oluşu için gerekli olan çok daha genel önkoşul; her günkü istekleri tedarik etmekle iştil eden bütün büyük sanayi teşebbüslerine göre norm haline gelen rasyonel sermaye muhasebesinin varlığıdır. Teşekküllerin yapısal bir sonucu olarak, şirket, sabit bir sermayenin olmasıyla ve kurum çalışanlarının durumları gereği modern manâda sermaye hesabının tutulmasıyla kesin olarak tanımlanır.” (Weber 1950: 275)

96 “Kâr sağlama çabası, bir tek fırsatta bile mallar üzerinde yeni güçlerle kontrol sağlanılmasına yönelik sürekli tekrarlanan veya devamlılık gösteren bir eylemdir. Kâr peşinde koşma eylemi, en azından, kâr sağlama fırsatlarına yönelme faaliyetidir. Rasyonel ekonomik kâr sağlamaya özgü para muhasebesi tarzı, sermaye muhasebesidir. Sermaye muhasebesi, kazanç sağlama macerasının başından itibaren teşebbüsün mal ve para olmak üzere bütün toplam varlıklarının değerlendirilmesi yoluyla, kâr fırsatlarının ve kazanç maksatlı faaliyetin başarısının değerlendirilmesi ve doğrulanmasıdır. Sürecin sonunda hâlen varolan ile henüz edinilen varlıkların benzeri değerlendirilmesi yoluyla yapılan kıyaslama olarak sermaye muhasebesi, kâr maksadına erişmek için sürekli olarak işleyen bir organizasyonda, her muhasebe döneminde yapılır. Her iki durumda da varlıkların başlangıç ve sonuç dönemleri itibarıyla bir bilanço çizilir.” (Weber 1922: 91)

yönelik olarak kullanılan veya işletilen belirli bir miktar servet olduğundan, kârı yatırılan ana paradan ayıran sermaye muhasebesi olmadan kesinlikle ve ayrıntısıyla hesaplanamadığı gibi; yevmiye kaydı ve büyük deftere aktarımı takibiyle çift girişli defter tutma da olmaksızın, sermaye rasyonel ekonomik faaliyette belirgin bir hale gelemez ve rakamsal kesinlikte asla hesap edilemez. Zira rasyonel ekonomik faaliyet, kâr arama çabasıdır, kârı sermayeye katma becerisidir; sermayeyi arttırma hedefi üzerine kurulu olduğundan, kâr hedefine ne ölçüde ulaşıldığını belirleyen, doğrudan, sermaye muhasebesiyle süreklilik kazanmaktadır. Modern kapitalizmin yarattığı⁹⁷ sermaye muhasebesi, yatırıma aktarılacak kâr araçlarının yani sermayeye eklenecek (dağıtılmayan kârlar, borçlanmalar, hisse senet satışları gibi) parasal varlıkların kârlılığı üzerinde kesin hesaplama yapılmasını sağlamaktadır.

Kapitalizm, rasyonellik ve sermaye muhasebesi arasında doğrudan bağlantı kuran Weber, rasyonel tavır kazanç maksatlı ekonomik faaliyet üzerine kurulmuş olduğundan, kapitalizm rasyonelliği kendine uyarlamış ve geliştirmiş, soyut bir düşünceler bağı olmanın ötesine geçirek rasyonelliği kazanç maksatlarına yönlendirmiştir. Sermaye muhasebesi yoluyla kapitalizmin rasyonelliğini, ekonomik faaliyetin kârlılığının hesabı haline dönüştürerek⁹⁸, her kazanç fırsatında uygulanabilir kılmasının veya temel ölçü niteliğine kavuşmasının iki yolunun olduğunu vurgulayan Weber; bunlardan birincisinin, doğrudan kapitalizmin kendisi

97 “Rasyonel sermaye muhasebesi, modern kapitalizmin var olabilmesi için en önemli ön koşullarından biri olmasına rağmen, kendisi de şu koşullar üzerinden yükselmiştir: 1. Toprak, donanım, makineler, aletler ve diğerleri olmak üzere tüm maddi varlıkların serbest özel mülkler ve kişisel girişimler olarak üretim araçları haline gelmesi; 2. Pazarın irrasyonel engellerden tamamıyla kurtularak ticari işlemlerin serbestliğe kavuşması; 3. Üretim ve taşımacılıkta rasyonel, hesaplanabilir ve dolayısıyla mekanikleşmiş teknolojinin kullanılması; 4. Rasyonel, güvenilir hukukun uygulanması; 5. Özgür işgücü; 6. Ekonominin ticarileşmesidir. Tüm bu ön koşullar bir tek cümlede bir araya getirilerek modern kapitalizmi şöylece özetleyebiliriz: gereksinimlerin pazarda karşılanması için muhtemel en mükemmel tedarik yönelişidir.” (Tribe 2006: 18)

98 “Sermaye, hesap kayıtlarında dengeye getiren olumlu bir fark olarak kârın veya kâr yapıcı araçların, parasal değeridir; bir bakiye olarak kâr veya zarar, başlangıçtaki ile dönem sonundaki bilanço değerleri arasındaki farktır. Sermaye riski ise, bu bilançodaki muhtemel zararın tahminidir. Ekonomik teşebbüs ise, sermaye muhasebesine yönelebileme gücü olan bağımsız bir eylemdir. Bu yönelme, hesaplama aracılığıyla gerçekleşir. Muhtemel riskler ve kâr olasılıkları, uygulama öncesi (ex-ante) hesaplanırken; rasyonel ekonomik faaliyetin sonucu olarak gerçek kâr veya zararın doğrulanması için uygulama sonrasında da (ex-post) hesaplama yapılır.” (Weber 1922: 92)

tarafından yaratılmamış olsa da yararlandığı paranın, her ekonomik iş için ölçü haline gelmesi olduğunu belirtmiş; ikincisinin ise, rakamsal olarak sayılabilen ve kaydedilen bu parasal birimin hesaplara aktararak rasyonel ekonomik faaliyetin denetim altına alınması olduğunu açıklamıştır. Sermaye muhasebesinde uyumlu kılınan para ve hesabı yoluyla, rasyonel ekonomik faaliyet veya rasyonel kararlarla gerçekleştirilen kapitalist etkinlik, giderek daha fazla maliyet-kâr ilişkisi üzerine odaklanır olmuştur. Sermaye muhasebesinin belirgin hale getirdiği kazanç fırsatlarının ve maliyet seçeneklerinin⁹⁹ kesin olarak bilinmesiyle, sürekli olarak rasyonel ekonomik faaliyette bulunan teşebbüsün fiyat karşısında dayanıklılığının artacağını belirten Weber; rasyonel para muhasebesi sayesinde teşebbüsün, eylemde parasal fiyatlar ile kâra yönelineceğini¹⁰⁰ açıklamaktadır. Rasyonel ekonomik faaliyetin örgütlenmesinde çalışanların iş disiplini koşullarına uyum göstermesi için, özgür emeği zorunlu gören Weber; Batıya özgü gördüğü rasyonelleşme sürecinde, hayatın her kesitine yayılan (hukuk,

99 “Sermaye muhasebesine dayanan teşebbüsler, piyasa tarafından sağlanan kazanç fırsatlarına yöneldikleri gibi, vergi gelirlerinin veya devlet görevlerinin satılması tarzındaki güç ilişkilerinin doğurduğu diğer edinin şanslarının peşine düşerler. Kâr maksadı taşıyan rasyonel bir girişim tarafından üstlenilmiş her bireysel işlem, muhasebe sayesinde tahmin edilebilen belirli bir kârlılığa odaklanmaktadır. Piyasadaki kâr sağlayıcı faaliyetler olgusunda, sermaye muhasebesi şunları gerektirmektedir: 1. Önceden tahmin edilebilirliğine bağlı kalarak, teşebbüsün sağladığı malların satışı için yeterli ölçüde yaygın ve garantili fırsatların çıkması, yani genellikle yüksek derecede mal satışının gerçekleşmesi; 2. Potansiyel üretim araçları ve emek hizmetleri gibi, teşebbüsün işlerine devamlılık kazandıran ve piyasada kullanılmaya hazır bulunan araçların maliyetlerinin, yeterli seviyedeki bir kesinlikle tahmin edilebilmesi; ve son olarak, 3. Üretim araçlarının elde edilmesinden satış işleminin gerçekleşmesine varıncaya taşımacılık, imalat süreçleri ve depolama gibi işleri kapsayan tüm faaliyetlerin teknik ve yasal şartlarının, ilkesel olarak hesaplanabilir olan parasal maliyetleri yükseltmesidir. Mümkün olan en yüksek düzeyde hesaplanabilirliğin sağlanması, etkin sermaye muhasebesinin temelidir. Ekonomik hesaplama temeli olarak sadece Batıda sermaye muhasebesi ortaya çıkmıştır. Bir bütçe biriminin uygun hesaplamalarından farklı olarak, sermaye muhasebesi ile piyasa girişimcisinin hesaplamaları, marjinal faydaya değil de kârlılığa yönelmektedir.” (Weber 1922: 93)

100 “Özellikle, rasyonel para muhasebesi, sadece geleneksel olarak teknik muhasebe maksatları için kullanılan imgesel fiyatların değil, yürürlükte olan fiyatların varlığını gerektirir. Ayrıca rasyonel para muhasebesi, salt teknik muhasebe birimleri olarak kullanılan parayı değil de, yürürlükte halen değişim aracı olarak kullanılan ve değişim aracı işlevi nedeniyle talep edilen gerçek parayı gerektirir. Bundan dolayı, rasyonel ekonomik faaliyetin para fiyatlarına ve kâr hedeflerine yönelmesinin sonuçları şunlardır: 1. Paranın ya da satılabilir malların piyasadaki bireysel taraflar arasında dağılımındaki farklılıklar; malların üretiminde yönünün belirlenmesinde belirleyicidir. 2. Malların üretimiyle hangi tarz talebin tatmin edileceği konusu, doğrudan üretimin kârlılığına bağlıdır. Kârlılığın gerçekten biçimsel olarak rasyonel bir kategori olmasına rağmen; kişisel varsayımlar öne çıktığında, yeterli satın alma gücü olarak talep kendisini piyasada hissettirmedeğinde, rasyonel muhasebenin kârlılık hedefi giderek önemini kaybeder.” (Weber 1922: 94)

bürokrasi, din vs gibi) tüm boyutlarını ayrıntısıyla irdelemiş olsa da, ekonomik örgütlenmedeki rasyonelliğin en yüksek biçimsel tarzını sermaye muhasebesinin¹⁰¹ oluşturduğunu öne sürmüştür. Zira teşebbüsü oluşturan her bir birimin veya üstlendiği her bir işin yüklediği maliyet ile sağladığı kâr katkısı, bütün ayrıntısıyla ancak sermaye muhasebesiyle gözler önüne serildiği için; yöneticileri kararlarında gerçekçi ve rasyonel kılan sermaye muhasebesi, işgücü üzerinde kesin denetim kurulmasını kolaylaştırarak verimliliğin yükselmesinde de etkili olmuştur. Kapitalist teşebbüste gerçekleşen rasyonel ekonomik faaliyette, değişim sırasında karşılaşılan fırsatların en akılcı kararlarla değerlendirilmesi, kâr beklentilerinin en uygun maliyet tahminleriyle belirlenmesi için paraya dayalı sermaye hesabını zorunlu gören Weber; envanter ve bilanço sonuçlarıyla sermaye muhasebesinin Avrupa'nın ilk hisse senedini çıkartan büyük şirketlerinde bile olmadığını¹⁰² belirtmiştir.

101 “Daha az rasyonel muhasebe uygulamalarına dayanan her hangi bir tarzdaki ekonomik davranışa karşı adeta bir ödül olan sermaye muhasebesi, sermaye mallarının tamamını kendisine ayırarak sahiplenmesi yoluyla, teknik olarak en rasyonel düzeyde teşebbüs üzerinde etkili olur. Sermaye muhasebesi, teşebbüsün teknik yapısına karşı yönetimin salt ticari niteliklerini öne çıkarır, teknik ve ticari sırların korunmasını gerektirir, çalışanların sömürülmesini ve vurguncu iş politikasını destekler. Son tahlilde teknik rasyonelliğin derecesiyle bağlantısız olarak bu sömürü, ancak, işgücü piyasasında her hangi bir türden mülkiyet sahipliğine karşı elde edilen pazarlık üstünlüğüyle mümkün olur. Böyle bir pazarlık üstünlüğüne, mal piyasasında hesaplama yöntemleri açısından daha düşük seviyeli bir rasyonelliğe dayanan veya sermaye ile kredi kaynakları bakımından rakiplerine kıyasla daha az iyi durumda olan rakiplerinin karşısında; sermaye muhasebesiyle işi üzerinde denetim kuran, sermaye donanımına sahip olan ve borç alınabilecek fonları kullanabilen her hangi bir iş organizasyonu muktedir olur. Sermaye muhasebesindeki en yüksek biçimsel rasyonellik, sadece, girişimcilerin kesin denetimi altına giren işçilerin işe bağlılığıyla olanaklı olabileceği gibi, ayrıca çok özel bir unsur olarak modern ekonomik düzende bile olması muhtemel irrasyonelliğin dikkate alınmasını da gerektirir. İşçilerin sömürülmesinin ekonomik nedeni, iş disiplini için en uygun koşulları yaratan, özgür emeğin ve üretim araçlarının mükemmel kullanılmasıdır.” (Weber 1922: 138)

102 “Teşekküllerin yapısal bir sonucu olarak, şirket, sabit bir sermayenin olmasıyla ve kurum çalışanlarının durumları gereği modern manâda sermaye hesabının tutulmasıyla kesin olarak tanımlanır. Büyük kolonizasyon şirketleri, modern hisse senetleri çıkaran teşebbüslerin gelişmelerindeki bir diğer ön aşamadır. Modern sermaye hesabı tutulmadığı gibi, gerçi sonradan nispeten yaygın muameleler süratle vukuu bulmuşsa da, hisse senetlerinin serbestçe devir olması da mümkün değildi. On sekizinci asra gelinceye kadar görülemeyen yıllık bilanço ve envanter hesabı âdetlere yaraşan bir şekilde tesis edilmiş, pek çok dehşetli iflâslara zorla kendi tasdiklerini kabul ettirmişlerdir. Bu, kaynakların rehinine mukabil mecburi borçlanmalarla ve önceden tahmin edilen gelirler karşılığında borçlanma belgesinin düzenlenmesiyle başlar. Orta çağ kentleri gayri menkûl mülkiyetlerini ve vergi güçlerini rehin ederek, bonolarla olağanüstü gelirleri emniyet altına almışlardır. Vergilendirmenin rasyonel yönetimi, kendi hürriyetlerini kaybettikleri dönem sonrası İtalyan kentlerinde başarılımıştır, İtalyan asilzadeleri birinci siyâsî güç olarak, o sırada çift girişli kayıt usulünü kapsamasa da,

Serbest piyasa ortamında gelişen kapitalist teşebbüsü¹⁰³ Ortaçağ Avrupasının malikanelerinden veya loncalarından farklı kılan en önemli

derhal geçerli kıldıkları ticarî muhasebe prensibiyle uyumlu olarak kendi malî işlerini idare etmeye koyulmuşlardı. Kapitalist teşebbüsün kabul edilen özellikleri ve önkoşulları aşağıdaki gibidir. Müteşebbis şahıs tarafından üretimin fizikî vasıtasına tahsisat, serbest piyasa, rasyonel teknoloji, rasyonel hukuk, özgür işgücü ve nihayet bütün bunları ifade eden ekonomik bakımdan hayatın ticarileşmesidir. ilâve motif olarak spekülasyon, mülkiyet serbestçe ciro edilen kıymetli kağıt olarak ifade edildiğinden, çok mühim bir kudret haline gelmiştir. Sadece modern batı dünyasında gerçekleşen ekonomik hayatın ticarileşmesi, ilk görünüş itibarıyla, teşebbüsün hisselerine pay senedi şeklinde katılmayı, faaliyetlerinden dolayı bir gelir elde etmeyi, özellikle de devlet tahvilleri ve gayrî menkul rehin-ipotek işlemleriyle borçlanmayı ifade etmektedir.” (M. Weber, 1950 ; 279-285)

- 103 “Sermaye muhasebesi, ilk olarak, toprak, cihazlar, makine, aletler vs. gibi kendi kendini idare eden özel sanayi teşebbüslerindeki üretimin bütün fiziksel varlıklarının tahsisatını icap ettirir. ikinci olarak, kapitalizm, pazardaki alışveriş üzerinde irrasyonel sınırlamaların olmadığı serbest piyasa ortamını gerektirir. Piyasa üzerindeki böyle tahditler, sınıf karakteri taşıyarak; şayet hayatın kesin üslubu belirli bir sınıf için nizam altına konulmuş veya tüketim, sınıf hudutlarında standartlaştırılmışsa; ya da kentlinin kendisine hâs mülkünde serbest bırakılmadığı, şövalye ile köylünün de sanayi ile meşgul olmadığı örneğinde olduğu gibi bir sınıf inhisarı mevcutsa; böyle durumlarda, ne serbest işgücü pazarından ne de mal piyasasının varlığından söz edilebilir. Üçüncüsü ise, kapitalist muhasebe, makineleşmeyi ifade eden, en geniş kapsamdaki hesaplamayı kolaylaştıran rasyonel teknolojiyi gerekli kılar. Rasyonel teknoloji, üretim ve ticaretin her ikisine, hareket eden mallarda olduğu gibi hazırlama masraflarına uygulanır. Kapitalizmin dördüncü ayırt edici özelliği, güvenilir hukuktur. Sanayiye ait organizasyonun kapitalist tarzı, rasyonel olarak işliyorsa, mutlaka güvenilir karar vermeye ve doğru idare olunmaya bağlı kalınmalıdır. Ne yunan kent devleti çağı, ne Asya’nın babadan evlâda miras kabilinden intikâl eden patrimonyal devleti, ne de Batı memleketlerinde Stuart’ların düşüşü, bu koşulu yerine getirebilmiştir. Kapitalizmin beşinci görünüşü, serbest işgücüdür. Sadece, kanuni pozisyonlarında değil, fakat aynı zamanda ekonomik mecburiyet olarak var olan şahıslar; hiç bir sınırlayıcı şart olmaksızın, kendi işgüçlerini satabilmeliler. Şayet, yaşamak için bir sınıf olarak kendi işgücü hizmetini satmaya mecbur olan böyle bir mülksüzler tabakası yoksa, bu kapitalizmin özüne aykırıdır; aynı şekilde, el altında sadece köle emeği varsa, kapitalizmin gelişmesi imkânsızdır. Rasyonel kapitalist hesaplama, sadece serbest işgücü temeli üzerinde mümkündür; yalnızca resmî muhakemeye gönüllü olarak çalışan işçilerin varlığı sebebiyle, fakat hakikâtte açlığın kamçısıyla içten gelen his altında kendi emeklerini sunarak, üretimdeki maliyetleri hiç de belirsizlik taşımaksızın, peşin olarak, mukaveleyle belirlenir. Altıncı ve son şart olarak, genel ifadesiyle ekonomik hayatın ticarileşmesiyle, ticari araçların teşebbüsteki hisse senet haklarını ve bununla birlikte mülkiyet zilyetliğini göstermesini kast etmekteyiz. Özetle, kapitalizm, yalnızca pazar fırsatları ve net gelir hesaplamaları temeli üzerindeki ihtiyaçların tedariki için davranmakla mümkün olur. Kapitalizmin diğer özelliklerine ekonomik hayatın ticarileşmesinin ilavesiyle, spekülasyon diye anılan henüz hiç bahsetmediğimiz bir diğer önemli unsurun kuvvetlendirilmesini ihtiva eder. Spekülasyon, sadece mülkiyet ciro edilebilir kıymetli senet halini aldığı anda, gerçek manadaki önemine kavuşur. Ticarileşme, ilk olarak teşebbüste gösterilen hisse senetlerin ortaya çıkmasını ve ikinci olarak da gelir hakları doğuran hisse senetlerinden özellikle devlet tahvilleri ile gayri menkul rehini borçlanması biçimindekileri kapsar. Böyle bir gelişme, yalnızca modern batı dünyasında vukuu bulmuştur. Modern ekonomik hayatta kredi araçlarının piyasaya sürülmesi, sermayenin rasyonel toplanmasını ifade eder. Bu konu, özellikle hisse senetleri çıkaran şirketlere aittir.” (M. Weber, 1950 ; 275-278)

özelliğın, özgür emek ve bu ücretli işçilik üzerine kurulan büro faaliyetleri olarak sermaye muhasebesinin geliştirilmesi olduğunu belirten Weber'e göre; sermaye muhasebesiyle rasyonel ekonomik faaliyetin her ayrıntısına hakim olunmakta, kârlılık tahminlerinde ve ekonomik kararlarda rasyonellik sağlanmakta, para ve zamanla birlikte bireysel gayretler ve parasal birikimler kazanç fırsatlarına yönlendirilmektedir. Biçimsel olarak en yüksek rasyonellik üzerine kurulmuş olan kapitalist teşebbüs, Weber'e göre, özgür emeği verimli olarak kullanan özerk ekonomik birimler arasında kıyasıya gerçekleşen, geniş kapsamlı ve sürekli olan yaygın piyasa rekabeti üzerinden yükselmektedir. Piyasa rekabetinde kapitalist teşebbüsün ayakta kalmasını sağlayan rasyonel muhasebe, bir taraftan dizginleyebileceği maliyet unsurları üzerine odaklaşırken; diğer taraftan da, arz ile talep kuvvetleriyle piyasada gerçekleşen fiyat oluşumlarını dikkate alır. Maliyet ile fiyat, rasyonel muhasebenin iki kıyaslama faktörü olmanın çok ötesinde rasyonel ekonomik faaliyetin başarı koşullarını belirleyen rakamsal ölçütler olduğunu açıklayan Weber; firmalar arasındaki rekabet çatışmasında başarıyı belirleyen temelın doğrudan sermaye mallarının teknik durumuna bağlı olduğunu ve doğrudan kârlılıkla ilgili olduğunu öne sürmüştür. Maliyet ile fiyat durumlarıyla belirlenen kârlılığı, biçimsel rasyonelliğın kategorilerinden biri olarak¹⁰⁴ inceleyen Weber; rasyonel ekonomik faaliyetin başarı hedeflerini ve standartlarını, biçimsel rasyonelliğın en yüksek derecesi olarak öne çıkardığı sermaye muhasebesi ile açıklamıştır. Biçimsel rasyonelliğın teşebbüs içindeki en önemli yapısı sermaye muhasebesi olurken dışındaki temelının de serbest piyasa olduğunu vurgulayan Weber; kültürel bakımdan irrasyonel kısıtlamaların olmadığı yani geleneksel ve dinsel aykırılıklardan arınmış bir piyasanın biçimsel olarak rasyonel olduğunu, rasyonel piyasada da tüm kararların bireylerin geleneklere veya duygulara göre değil de hesaba dayalı olarak verildiğini belirtmiştir. Teşebbüste en yüksek hesaplanabilirliği bir düzen altına alan sermaye muhasebesiyle, sermayenin ne anlama geldiği, sermaye piyasasıyla neyin kast edildiği ve hatta girişim kavramı bile kesinlik

104 “Gerçekte kârlılığın biçimsel bir rasyonel kategori olmasına rağmen, sırf bu sebep yüzünden kendilerini yeterli satın alma gücü olarak pazarda olduklarını hissetmedikleri sürece, özsel önermelere kayıtsız kalınır. Salt mülklerden veya veya bir bütçe biriminin servet parçalarından farklı olarak sermaye malları, sermaye muhasebesi temelinde yönetilen her türden maldır. Borçlardan alınan çeşitli muhtemel faiz türlerinden farklı olarak sermaye faizi, kâr elde edilmesini sağlayan maddi araçların kullanımının en az normal kârlılığı olarak tahmin edilebildiği için, kâr elde etmek gayesiyle faaliyette bulunan teşebbüslerin para veya sermaye mallarını sağlayabildikleri faizin oranıdır.” (Weber 1922: 94)

kazanırken¹⁰⁵; piyasada da, sadece alıcı ve satıcıların değil, özgür emeğini arz eden ücretli işçiler ile diğer tüm tedarikçiler kendi kararlarını serbestlik içinde uygulayabilecekleri yasal-rasyonel bir düzene kavuşur. Yasal ve rasyonel piyasa düzenlemesi altında tüm kararların, değişmez geleneklere ya da istikrarsız ve belirsiz arzulara göre değil de, özsel rasyonellik olarak nitelendirdiği satın alma gücü ile gereksinim düzeyinin belirlediği talebe göre verileceğini belirten Weber; piyasadaki tüm aktörlerin rasyonel ve bireysel kararlarıyla kendi arz-talep koşullarına bağlı kalmalarıyla, tüm kararların kişisellikten de irrasyonellikten de arınacağını vurgulamıştır.

Serbest piyasanın yasal-rasyonel biçimsel yapısına ve dolayısıyla rasyonel-ekonomik kâr edinme etkinliğine en uygun parasal muhasebe tarzının, aynı zamanda teşebbüsün kendi iç biçimsel rasyonelliği de demek olan sermaye muhasebesi olduğunda ısrar eden Weber; sermaye muhasebesi sayesinde tüm kâr fırsatlarının ve kâr hedefli etkinliklerin gerçekçi değerlendirmesinin yapılabildiğini belirtmiş, teşebbüsün tüm varlıklarının bu doğru değerlendirilmesiyle belirli bir dönem içindeki faaliyetlerle ulaşılmak istenilen kâra ne derecede erişilmiş olduğunun hesaplanabildiğini öne sürmüştür. Rasyonel ekonomik faaliyetin devamlı ve düzenli olarak sürdürüldüğü kapitalist teşebbüste, kârın hesabı dönemler arası başarıyı belirleyen temel ölçüt işlevine kavuşunca, dönem başı ve sonu bilanço düzenlemesinin zorunlu bir hal aldığını savunan Weber; bilançolar arası olumlu farkın kâr ve eksi bakiyenin de zarar olarak adlandırıldığını, parasal olarak sermayenin de kâr fırsatlarını değerlendirmesi için teşebbüste hazır bulunan para miktarı olarak kabul edildiğini açıklamıştır. Yeni çıkmış bir kavram olarak sermaye riskini, doğrudan bilançoda zarara uğrama olasılığı olarak tanımlayan Weber, rasyonel ekonomik eylemde kâr/zarar seçeneklerine sadece sermaye muhasebesi yoluyla en doğru ve en gerçekçi bir hesaplamayla ulaşılabileceğini vurgulamıştır. Mevcut piyasa koşulları karşısında rasyonel ekonomik faaliyetin yakalayabileceği

105 “Bireysel özel girişimle ilgili olarak kesin bir şekilde tanımlanan ve özel iş muhasebesi uygulamasıyla da uyumlu olan sermaye kavramı, alacakların borçlardan fazla olan kısmını ifade eder. Sermaye piyasası terimiyle neyi anlatmak isteriz? Sermaye muhasebesi kavramıyla, özellikle paranın da bulunduğu belirli malların sermaye malları olarak kullanılmak için talep edilmesini, belli türden bankaları da kapsayan kâr elde etmek gayesiyle var olmasını kast etmekteyiz. Kâr ve zarar kavramları da, sadece, sermaye muhasebesine yönelik girişimlerle ilgili olarak kullanılmaktadır. Her kâr arayışı bir girişim örneği değildir. Girişimcilik, ancak, büyük veya küçük ölçekte de olsa sermaye muhasebesine yönelmekle mümkün olur.” (Weber 1922: 95)

kâr fırsatları ile karşılaşabileceği muhtemel riskleri dikkate alan yöneticilerin, gerçek kâr/zarar sonuçlarına bütün rakamsal ayrıntısıyla sermaye muhasebesiyle ulaşması, kârlılığın ya da rantabilitenin rasyonel anlamına¹⁰⁶ ulaşılmasını sağlamıştır. Rasyonel olarak kâr etme maksadına yönelmiş bir teşebbüste karar verme konumunda olan her birey, en yüksek hesaplama tarzı olarak sermaye muhasebesinin sağladığı rakamsal bilgileri esas alırken; biçimsel olarak rasyonelleşen piyasa koşullarının da zorunlu kıldığı sermaye muhasebesi sayesinde, önceden ancak tahmin edebildiği teşebbüsün ürettiği malların satış fiyatı sınırlarını rakamsal kesinlikte hesaplayabilmekte, kullandığı üretim araçlarının ve işçiye ödediği ücretlerin rakamsal değerleriyle her bir sipariş için kesin bir maliyet hesabını çıkarabilmekte; ve nihayet, bir malın üretilmesinden sonra tüketiciye ulaştırılmasına gelinceye kadar yapılan her harcamaya rakamsal kesinlikte görebilmektedir. Rasyonel ekonomik etkinliğin en yüksek düzeydeki parasal tekniği ve biçimsel rasyonelliği olarak sermaye muhasebesinin, ilk olarak sadece Batıda ortaya çıktığını belirten Weber; böylece, bütçe kıyaslamaları yoluyla kârlılık üzerinde odaklanıldığına, fiyat beklentilerinin kârlılığa etkilerinin dolayısıyla piyasadaki rakiplerin çıkar çatışmalarının önem kazandığına dikkatleri çekmiştir. En yüksek dereceli rasyonel sermaye hesabının, bu nedenle, çok geniş kapsamlı serbest rekabet koşullarına uyum sağladığına ve dayanıklı olduğuna işaret eden Weber; sermaye muhasebesini kullanmış olmakla değişen piyasa koşullarında en yüksek kârlılığa ve sınırlı gelir harcamasında en yüksek marjinal faydaya ulaşılabilceğini vurgulamıştır.

SONUÇ

M. Weber, Protestanlığın meslek ahlakıyla, Ortaçağ Avrupa'sındaki manastırların çile hücrelerinden dünyevi asketikizme geçildiğini belirtmiş, dinde ve özellikle de içten tanrıya yönelişte (mistizmde) başlayan bu rasyonelleşmenin hayatın her kesitine (hukuk, teknik, ekonomi, zihniyet

106 “Kâr peşinde koşan rasyonel bir teşebbüste, defterlerde sermaye toplamına yüklenen faiz, asgari düzeydeki kârlılıktır. Sermaye değerini de ortaya koyan bu en düşük seviyedeki kârlılığın oranı, o sırada sermaye piyasasında kredi vermesi durumunda tahmini olarak sağlanılabilecek bir orandır. Girişimcilerin borç sermayesi için faiz ödemeye sürekli istekli olması, kapitalist ekonominin temel olgularından biridir. Kâr maksadına yönelmiş teşebbüsler, yalnızca, sermayeden en düşük faiz oranıyla kazanılabilmesi halinde kapitalist anlamda kurulacak ve işleyecektir.” (Weber 1922: 98)

vs) hakim olduğunu öne sürmüştür. Avrupa'nın kutsal metinler olarak kabul ettiği Kutsal Kitap'ın Eski Ahit'i sayesinde, tanrı ile yapılan anlaşmanın yasaya uygun davranışı ve yasaya bağlılığı dine hakim kılması nedeniyle Avrupa'nın büyüden korunarak¹⁰⁷ rasyonelleşme özündeki en büyük engelin böylece aşıldığını vurgulayan Weber; tarım, imalat ve diğer meslek işlerinden Yahudilerin Avrupa'da dışlanması¹⁰⁸ nedeniyle, Yahudilerin rasyonel ekonomik faaliyete katkılarının, başlangıçta, çok önemsiz olduğunu öne sürmüştür. Oysa rasyonel ekonomik faaliyetin Avrupa'da son dönem Ortaçağın İtalya'sındaki bankacılık ve ticaret alanında sağlanan muazzam servetlerine dikkatleri çeken W. Sombart; erken dönem kapitalizm aşamasında, Katoliklerin olduğu kadar Yahudilerin de rasyonel ekonomik faaliyeti benimsediklerini kanıtlama yoluna gitmiştir. Çift girişli hesap kaydını, rasyonel ekonomik faaliyetin olduğu kadar sermaye birikiminin oluşmasının da delili olarak¹⁰⁹ gören Sombart; böylece, meslek

107 “Hindistan'daki kastların kapitalizmle olan ilişkisi,büyünün durumuna çok benzer. Elleri kolları büyüye veya efsuna olan kör inançlarıyla bağlanmış bulunan böyle bir ekonomik grupla kapitalizmin gelişmesi olanaksızdır. Bütün dönemlerde var olmasına rağmen, büyüünün tahakkümünün manen çökertilmesinin ve rasyonel hayat üslubunun kurulmasının bir anlamı da, rasyonel ilhamın taşıdığı büyük önemdir. Musevilik, muhtemelen,hristiyanlığı ortaya çıkardığından beri,büyüden tamamıyla bağımsız bir din olma özelliğini kazandığından bu yana, ekonomik tarihi bakış açısıyla,çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Büyünün hakimiyetinin dışındaki bir alanda olmasından dolayı, hristiyanlık, ekonomik hayatın rasyonelleşmesi önündeki çok önemli engellerden birini aşmayı başarmıştır.” (Weber 1950: 359-361)

108 “Her ne kadar Musevilik,hristiyanlığa,büyüye karşı duyulan husumeti aktarmışsa da; modern rasyonel kapitalizm için hatırlanacak önemi çok az olmuştur. Asırlar boyu, museviler, borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraş haline getirdiler. Fakat,bütün bunlar,toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Geniş iş adamı kesimiyle,modern ekonomik durumun yaratıcıları arasında museviye çok ender olarak rastlandığından;girişimciler tipi tamamıyla hristiyandır,sadece hristiyanlığın sahası dahilinde idrak olunabilir. Tam tersine,musevi imalatçılar,modern bir fenomendir. Başka bir sebep yoksa,meslek oluşumlarının dışında kalmaları nedeniyle, musevilerin rasyonel kapitalizmin oluşumunda paylarının olması olanaksızdır. Takva ehlinde olan musevinin her hangi bir yeniliğe karşı duyduğu nefret, tamamı tamamına,büyüye olan inançla kemikleşmiş kurumlularıyla her hangi bir ilkel kavmin arasındaki bir kimsenin tavrının büyüklüğü kadardır.” (Weber 1950: 361)

109 “Kapitalizmin toplum üzerindeki etkisinin muazzam olması, ekonomi ve muhasebe tarihçelerini çift girişli hesap kaydının kapitalizmin gelişmesindeki önemini varsayımlarında daha da abartmalarına neden olmuştur. Sombart'a göre, kârların dağıtılmayıp sürekli iş etkinliğinde tutulması, yatırımcıların ve yöneticilerin yatırımın getirisi üzerinde kesin hesaplamada bulunmalarını sağlayarak rasyonel iş kararlarının alınmasına olanak veren, kapitalist tarzdaki çift girişli muhasebenin var olmasına bağlıdır. Son zamanlarda, İngiliz Doğu-Hindistan'la ilgili olarak yapılan kapsamlı araştırmalarda, 17. asrın sonlarından itibaren ve 18. yüzyıl boyunca İngiltere sanayi kapitalizmin yükselişi dönemlerinde yatırımcı kapitalist sınıflar arasında çıkması muhtemel çatışmalara, kapitalist tarzdaki çift girişli muhasebenin, yatırımlara aktarılmış

ahlakı varsayımıyla Yahudileri ve Katolikleri rasyonel ekonomik etkinliğin dışında tutan Weber'in soyutlama ve genelleştirme yanılığına kendisi de düşmüştür. Ancak 18. asrın sonlarına doğru şirketlere giriş yapan çift girişli hesap kaydını, bilimsel eserlerde ve ders kitaplarındaki mükemmel şeklini delil göstererek 13. asırdan itibaren Avrupa'nın iş hayatında uygulandığı varsayımında bulunan Sombart; böylece, kendi yaşadığı zamanındaki işleviyle, yani yevmiye ve büyük defter kaydı temeli üzerine kurulan envanter ve bilanço sonuçlarıyla, rasyonel ekonomik kararın hesaba dayalı muhakemesini oluşturduğu öngörüsünde bulunmuştur.

Biçimsel rasyonelliğin en yüksek seviyesi olarak açıkladığı sermaye hesabı ile mesleği yegane takva yolu olarak gören dünyevi asketikizm arasında tarihsel bir uyum bulunsa bile, Weber de tıpkı Sombart gibi, tarihsel olguları kendi görüş sınırlarında veya bilimsel varsayımlar temelinde açıklama yoluna girerek, sosyal değişimde veya kültürel dönüşümde rol oynayan bazı etmenlerin önemini abartmış bazılarını ise hiç önemsememiştir. Tekniğe karşı dini öne çıkaran Weber ile Sombart, Batının rasyonelleşme sürecinde pek çok etmenin öneminden söz etmiş olsalar da, dine odaklanmışlardır. Böylece Protestan ahlakıyla Weber ve Judaizm yorumuyla Sombart; *'el değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sınaî kapitalistli toplumu'*¹¹⁰ önermesiyle, Avrupa uygarlığını teknik sınırlar içinde yorumlayan K. Marx'ın Aelipil'i¹¹¹ yok

---

sermayenin getirisiyle birlikte geri dönüş oranının hesaplanmasına imkân vermesi yoluyla, çözüm getirerek uyum sağladığı kesinlik kazanmıştır. Bu, şirket yatırımcılarının yatırımlarının geri dönüş oranının hesaplanmasıyla ilgili hiç bir bilgiye gereksinim duymadıkları anlamına gelir. Gerçekten de, şirket yatırımcıların yatırımlarının geri dönüşünün hesaplanmasıyla ilgili ne bilgi verilmesini istemiş ne de böyle bir beklenti içinde olmuşlardır; bu nedenle, Sombart'ın ve Weber'in öne sürdüğü gibi çift girişli muhasebe kaydı, kapitalizm için zorunlu bir koşul olmamıştır.”

110 K. Marx, 1977; 115

111 “Eğer her şey, iş aletinin devrimci atılımı sayesinde, nesnenin, insandan bağımsız bir şekilde gelişmesinin neticesinde gerçekleşmesine bağlıysa; aynı sonucun, sanayi devrimini başlatan buhar kazanından teknik bakımdan hiç bir farkı olmayan, İskenderiyeli Heron tarafından M.S.100 yıllarında icat edilen “aelipil” ismini verdiği buhar tribünü nedeniyle Roma imparatorluğunda da yaşanması, aynı determinist yasalar gereği bir zorunluluk değil miydi? Oysa, “aelipil” Roma İmparatorluğundaki hemen hemen tüm tapınakların kapısının otomatik olarak açılıp kapanmasında kullanıldığı halde, neden üretime uyarlanmadığını; burjuva sınıfının yeniden yaratmakla iftihar ettiği Roma hukukunun bilge insanların çalışmalarıyla sürekli geliştirilmesine, seferlerle edinilen ganimetlerin muazzam parasal sermayeyi oluşturmasına, ve nihayet Max Weber'in dahi övgüyle bahsettiği dirayetli yöneticilerinin rasyonel devlet anlayışına rağmen, neden modern kapitalizmi yaratan o dehşetli gelişmeleri başlatmadığını açıklamamız kabil değildir.” (Akalın 2009: 9)

sayma ve coğrafi etmeni¹¹² toplumsal değişimde belirleyici olarak görse de kuramının dışında tutma tutumunu tekrar etmişlerdir. Kaldı ki Weber de, değer içerikli (dünyevi asketikizm) rasyonel eylemden maksada (en yüksek kâra) yönelik rasyonel eyleme geçiş görüşüyle din ile zenginlik arasında bir çatışmanın çıkacağını¹¹³ öngörmüş, Protestan/Puritan meslek ahlakının toplumsal değişimdeki işlevsel etkisinin kalıcı olmadığını kabul etmiştir. Yasayı çok iyi bilen Tevrat-Talmud yorumcularının, aynı zamanda, muazzam meblağlardaki paraları ticaret ve finansman işlerinde işlettikleri dikkate alınacak olursa; milattan önceki yıllarda Babil’de, Mısır’da ve Anadolu uygarlıklarında izine rastlanılan, Roma imparatorluğunda da geliştirilen çift girişli muhasebe kaydının; Sombart’ın iddia ettiği yönüyle dinden ekonomiye doğru değil de, ekonomik uygulamalardan dine uyarlanmış olması çok daha muhtemeldir. Gerek Weber’in ve gerekse de Sombart’ın, kendilerini, yaşadıkları yıllarda Avrupa’da son derece etkili olan marxizme karşı bir teori oluşturma zorunluluğunda hissetmiş olmaları, tıpkı karşı çıktıkları Marx gibi, varsayımlar sınırında irdeledikleri olguları veya etmenleri seçerek abartma veya dışlama yanılığısına düşmelerine neden olmuştur. Kendi şahsi görüşümüz, gerek Sombart ve gerekse de Weber, bu günkü Avrupa’da yaşamış olsalardı, böylesine seçici genellemelerde bulunarak objektiflikten kopmazlardı.

112 “Toplumların gelişme kanunlarını bulmak isteyen Marx, insanların iradesinden bağımsız bir şekilde gerçekleşen bir toplum tipinden başka bir toplum tipine geçişi sağlayan maddi hayat şartlarından sadece üretim tekniğini esas almış; coğrafi çevre ile nüfusun toplumsal değişimde belirleyici rollerinin olmadığı sonucuna varmıştır. Ancak, Marx’ın, Asya Üretim Tarzının ana nedeni ve tek belirleyici faktörü olarak coğrafi çevreyi öne sürmüş olması, marxist sosyoloji kuramının tutarlılığına gölge düşürmüştür. ‘Gerçekten toprakta özel mülkiyetin yokluğu, tüm Doğunun anahtarı! Ama nasıl oluyor da Doğulular toprak mülkiyetine, bunun feodal biçimine bile, bir türlü varamıyorlar? Sanıyorum, bu, başlıca toprağın koşulları ile birleşen iklimden ileri geliyor. Doğudaki bütün olayların temel biçimini, özel toprak mülkiyetinin olmayışı olgusunda buluyor. İşte Doğu Göğünün gerçek anahtarı.’ (K.Marx ve F.Engels 1977: 110-111) K.Marx’ın Asya üretim tarzının ana nedeni ve tek belirleyici faktörü olarak coğrafi çevreyi öne sürmesi ve özellikle de nüfusun nitelik itibarıyla yapısını daima ihmal etmesi, marxist sosyolojinin temel hatasıdır.” (Akalm 2009: 21)

113 “Zenginliklerin arttığı her yerde, dinin özünün aynı ölçüde azalacağından endişe ederim. Bu nedenden dolayı da, eşyanın doğasına uygun olarak, gerçek bir dinin uzun süre varlığını devam ettirerek kendisini etkili kılacağına hiçbir ihtimal vermiyorum. Zenginliklerin arttığı her ortamda; gurur ve üstünlük duygusu, hiddet ve öne geçme azmi, her yönüyle dünya sevgisi de artacaktır.” (Weber 1921: 118)

KAYNAKLAR

- Akalın H. (2009). Karl Marx ve Max Weber, Ankara
- Attali J. (2014). Yahudiler, Dünya ve Para: Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul
- Burchard J. (1974). İtalya'da Rönesans Kültürü, Devlet Kitapları, Şereflikoçhisar
- Chiapello E. (2007). Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism, *Critical Perspectives on Accounting* 18 (2007) 263–296
- Dobb M. (1992). Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, İstanbul
- Fındıkoğlu Z.F. W.Sombart'a Dair, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Grassby R. (1999). The Idea of Capitalism Before the Industrial Revolution, Oxford
- Heaton H. (2005). Avrupa İktisat Tarihi, Ankara
- Ifrah G. (2003). Rakamların Evrensel Tarihi, Ankara
- İnalçık H. (2011). Rönesans Avrupası, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Kessler G. Werner Sombart ve İktisat Tarihi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Lecky W.E.H. (1955). History of the Rise and Influence of the Spirit of Rationalism in Europe, New York
- Lindberg C. (2014). Avrupa'da Reform Tarihi, İnkılâp Kitapevi, İstanbul
- Marx K. ve Engels F. (1978). Din Üzerine, Sol Yayınları, Ankara
- Marx K. ve Engels F. (1977). Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, Ankara
- Nussbaum F.L. (2004). An Early History of the Economic Institutions of Europe, Beard Books, New York

- Power M. (1994). *Accounting and Science: Natural Inquiry and Commercial Reason*, Cambridge University Press, Cambridge
- Ricardo D. (2007). *Ekonomi Politğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Belge Yayıncılık, İstanbul
- Richard E. (1984). *A History of Financial Accounting*, Routledge, London
- Robertson J.S. (2011). *Capitalism and Accounting in the Dutch East-India Company 1602-1623: An Historical Study of Determining Influences and Practices*, University of Wollongong
- Robertson J. ve Funnell W (2012). *The Dutch East-India Company and Accounting for Social Capital at the Dawn of Modern Capitalism, Accounting Organizations and Society* 37
- Robertson J. (2014). *Accounting by The First Public Company: The Pursuit of Supremacy*, Routledge, New York
- Rowles T. (2006). *Development Of Concepts Of Capital And Income In Financial Reporting In The Nineteenth Century: Calculation, Context and Consequence*, Rmit University, Melbourne, Victoria
- Rüstow A. *Devrimizin Vazife ve İşadammının Mazisi ve İstikbali*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 5, sayı 1-4, 1945
- Rüstow A. *İktisat Tarihinde Mezhep Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 3-4, 1942
- Rüstow A. *Sombart'ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihçi Mektebin İlmi Hedefleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Sarc Ö.C. *Werner Sombart*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Schumpeter J.A. (2013). *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, London
- Schumpeter J.A. (1954). *History of Economic Analysis*, Allen Unwin, London

- Smith A. (2009). Milletlerin Zenginliği, Türkiye İş Bankası, İstanbul
- Sombart, W. (1911). The Jews and modern capitalism. Kitchener, Ontario: Batoche Books limited.
- Sombart, W. (1916). The quintessence of Capitalism. London: T. Fisher Unwin, Ltd.
- Sombart W. (1996). Economic Life in the Modern Age, Transaction Publishers, London
- Sombart W. (2013). Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine, Pharmakon Kitapevi Ankara
- Tribe K. (2006). Max Weber's Conceptual Preface to General Economic History, Department of Applied Social Sciences, London Metropolitan University
- Ülgener S.F. (2006). Zihniyet ve Din İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, İstanbul. Derin Yayınları
- Ülgener S.F. İktisat Felsefesi Tarihinde Werner Sombart'ın Yeri ve Şahsiyeti, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Ülgener S.F. (2007). Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız, Ankara
- Weber, M. (1921). The Protestant ethic and the spirit of capitalism. New York: Routledge.
- Weber, M. (1922). Economy and Society. Berkeley: The University of California Press.
- Weber M. (1950). General Economic History, Illinois
- Weber M. (1947). The Theory of Social and Economic Organization, Illinois
- Wiesner M. (2013). Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789), Türkiye İş Bankası, İstanbul
- Winjum J.O. Accounting and the rise of capitalism: an accountant's view.

Journal of Accounting Research 1971

Yamey, B. S., (1949), Scientific Bookkeeping and the Rise of Capitalism, The Economic History Review, Second Series, Vol. I

Yamey, B. S., (2005), The Historical Significance of Double-entry Bookkeeping: Some Non-Sombartian Claims, Accounting Business and Financial History, Vol. 15, No. 1

Yamey, B.S. (1978). Essays on the History of Accounting, New York, Arno Press

Yannick L. Refreshing and Reframing Accounting's Double-entry Controversy: Accounting as Cognitive Artefact, Seventh Asia Pacific Interdisciplinary Research in Accounting Conference, Kobe 26-28 July 2013